

*A.Zəki Vəlidi Toğanın
Əziz Ruhuna ərnağandır*

ÇİNGİZ XAN ADINA
QƏDİM TÜRK TARİXİNİ ARAŞDIRMA
FONDU

E-mail: Cenghiskhan_kiyat@yahoo.com

RƏŞİDƏDDİN

OĞUZNAMƏ

*Anadolu türkcəsindən Azərbaycan dilinə çevirən,
ön söz və göstəricilərin müəllifi
və biblioqrafiyanın tərtibçisi
İ.M. Osmanlı*

ƏZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

İŞLƏR İDARƏSİNİN

KİTABXANASI

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası”
Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi
Bakı - 2003

46.3.2(Türk)

R 58

Redaktor:
Buludxan Xəlilov,
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəşidəddin. Oğuznamə.

*Anadolu türkcəsindən Azərbaycan dilinə çevirən, ön söz
və göstəricilərin müəllifi və bibliografiyanın tərtibçisi*
İsmixan Osmanlı.

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” NPB, Bakı, 2003, 108 səh.

*Qədim türk dünyasının yaradıcı diühasının ən böyük və mükəmməl əsəri olan bu
dastan XIV əsr müsəlman tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddin Həmədanininin "Cəmi ət-
təvarix" adlı məşhur əsərinin bir hissəsi olub, elm aləmində müsəlman "Oğuznamə"si
adı ilə məşhurdur. Azərbaycanla da bağlı çoxlu bilgilərin olduğu bu kitab indiki
zamanda gənclərimizin milli özünüdərk və soy kökə qayidiş rühunda tərbiyə edilməsi
üçün əvəzsiz mənbədir.*

*Kitab tarixçilər, ədəbiyyatşünaslar, folklorşünaslar və ümumiyyətlə, bütün
türklərin ulu babası Oğuz Kağan və Azərbaycan türklərinin də soy kökündə dayanan
oğuz boylarının tarixi ilə maraqlanan oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdur.*

**Kitab tərcüməçisinin vəsaiti
hesabına nəşr olunur**

ISBN 5-89600-365-X

R 4705120534 Qrifli nəşr
657-2002

Türkcədən çevirəni
© İ.M.Osmanlı, 2003

Kitabın içindəkilər

Ön söz.....	7
Oğuznamə.....	14
Oğuzların və Türklərin tarixi	16
Oğuzun atasına, əmilərinə, qohum və əqrəbalarına qarşı döyüşü və Oğuzun düşmənlərini məğlub etməsi	18
Oğuzun fəthlik üçün səfərə çıxaraq müxtəlif ölkələrə elçilər göndərməsi	20
Oğuzun Qıl-Barakla döyüşü	24
Oğuzun Qaranlıq ölkəsinə səfəri və o yerin durumu	26
Oğuzun Şirvan və Şamaxıya elçi göndərməsi	30
Oğuzun Arran və Muğan tərəfə hərəkəti	31
Oğuzun Kürdüstan yolu ilə Diyarbəkər və Şama hərəkəti	33
Oğuzun öz oğullarını ordu ilə Rum və Firəng tərəfə göndərməsi	37
Oğuzun Ruma getmiş oğullarının döyüşü və onların Rum ordusu ilə qarşılaşmalarının təfəsilatı	40
Oğuzun bütün ordusuyla Dəməşqə hərəkəti	42
Oğuzun Misirə hərəkəti, oraya gəlişi və onları el etməsi	43
Oğuzun Bağdad, Bəsrə və o tərəflərə getməsi.....	45
Oğuzun oğullarını Fars və Kirman tərəflərə göndərməsi	47
Oğuzun İraqi-Əcəm tərəfə elçilər göndərməsi.....	48
Oğuzun Mazandarana getməsi, vuruşub onu və digər vilayətləri: Gürgan, Dehistan, Xorasan və Kuhistanı tutması	49

Oğuzun yurduna dönməsi və ömrünün son illəri.....	51
Oğuzun oğlu Gün xanın padşahlığı.....	53
Oğuzun oğlanlarından üçünün Bozuq, üçünün isə Uçuq adlanan altı oğlunun törəmələrinin adları və İrqi Xocanın təyin etməsinə uyğun olaraq onlara verilmiş ayrıca tamğalar, onqonlar-heyvanlar və ət payları.....	54
Padşahlığın Uladmur Yavqu Xanın tayfasının əlindən çıxması və Qara xanın oğlu Buğra xanın padşahlığa başlaması və məmləkətin taxtına çıxması	73
Bibliografiya	94
Qısaltmaların siyahısı	96
Coğrafi adlar göstəriciləri	97
Şəxs adları göstəriciləri.....	101
Tayfa adları göstəriciləri	107

ÖN SÖZ

Zəngin qədim tarixi-mədəni irsə malik olan hər bir xalq əsrlərin sərt sınağından çıxan, zamanın bütün keşməkeşlərinə layiqincə sinə gərən şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini, əsrarəngiz mədəniyyət incilərini özünəməxsus şəkildə yaradır və yaratdıqlarını bəşərin mühakiməsinə verərək, həmin zəngin mənəvi irslə bəşər tarixində öz layiqli yerlərini tuturlar.

Bütün türk dünyasının nadir sənət nümunəsi, türk ədəbi-bədii fikrinin ən qədim və zəngin qaynaqlarından biri, türklərin ən ulu, möhtəşəm və əvəzsiz sənət əsəri, ulu babalarımız və ulu keçmişimiz, soy kökümüz haqqında əvəzsiz bir salnamə, bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan əzəmət və qüdrət nümunəsi - "Oğuznamə"lər babalarımızın bizə miras qoyduqları incilərdən biri olmaqla, türklərin dünya mədəni irsinə bəxş etdikləri möhtəşəm abidələrdən biridir.

Gündoğandan günbatana qədər bozqırlara sahib olan babalarımızın ilk Oğuz dastanını harada və nə vaxt yaratdıqları və kim tərəfindən yazıya alındığı məlum deyil. Lakin yazılı mənbələrdə hələ lap qədimdən oğuz dastanlarının olduğu haqqında məlumat verilir. Əvvəl müxtəlif adlar altında yaradılan oğuz dastanları, orta əsrlərdə türk ədəbiyyatında yeni janr *namələr* yarandıqda, yeni oğuz dastanı "Oğuznamə"lər kimi yazıya köçürüldü, həm də XIV-XVII əsrlərdə bir neçə yeni "Oğuznamə"lər yaradıldı. Belə bir "Oğuznamə" haqqında 1309-1340-cı illərdə Misirdə yaşamış oğuz-səlcuq mənşəli Əbubəkr ibn Abdullah ibn Aybək əd-Dəvadari özünün ərəb dilində yazaraq 1309-cu ildə tamamladığı "Dürər ət-tican və tovarix qürər əz-zaman" ("Şöhrətləndirilmişlərin tarixindən bir inci") adlı kiçik həcmli tarix əsərində məlumat verir və ilk dəfə "Oğuznamə" sözünü də o işlədir. Onun göstərdiyinə görə Sasani hökmdarı Ənuşirvanın (hakimiyyət illəri: 531-573) Mərvdən olan vəziri Buzurq Mihr Baxtanq Farsiyə məxsus orta fars dilində yazılmış

həmin kitab Əbu Müslim Xorasaninin (755-ci ildə öldürülmüşdür) xəzinəsindən tapılmışdır. Aybək Dəvadarinin haqqında danışdığı əsər çox güman ki, türkcə yazılmış bir qəhrəmanlıq dastanı olmuş və 826-cı ildə Bağdadda yaşayan suriyalı həkim Cəbrayıl Bəhşi tərəfindən ərəb dilinə tərcümə olunmuşdur. Həmin nüsxədən istifadə edən Aybək Dəvadari kitab haqqında yazır: "Mən istəyirəm bu tayfanın (türklərin - İ.O) haradan gəldikləri və onların sələfləri haqqında bunların özlərinin doğma dillərində (uyğur dilində) yazılmış "Ulu xan Ata Bitiqçi" adlı kitablarına əsaslanaraq danışım. Bunun adının mənası "Böyük hökmdar-Ata haqqında kitab" deməkdir. Bu elə bir kitabdır ki, qədim türklərdən monqollar və qıpçaqlar bununla sevinir və məmnun olurdular, bu kitabın onların yanında böyük hörməti vardı. Həmçinin digər türklərin "Oğuznamə" adlı bir kitabları vardır. Onu əldən-ələ gəzdirirlər. Onda onların başına gələn rəvayətlər və ilk hökmdarları Oğuz haqqında məlumat vardır".¹

Göründüyü kimi, Aybək Dəvadarinin dövründə monqol və qıpçaqların sevə-sevə oxuduqları "Ulu xan Ata Bitiqçi" və türk oğuzların "əldən-ələ gəzdirdikləri" "Oğuznamə"ləri varmış.

Aybək Dəvadaridən bir il sonra Fəzlullah Rəşidəddin Həmadani Qazan xanın (hak.illəri: 1295-1304) əmri ilə 1300/01-ci ildə yazmağa başladığı "Cami ət-təvarix" ("Tarixlər toplusu") adlı məşhur əsərini Olcaytı xan (hak. illəri: 1304-1316) dövründə - 1310-cu ildə tamamladı.

Rəşidəddin həmin əsərinin türklərin tarixi ilə bağlı hissəsini yazarkən dövrünün savadlı adamlarının yaddaşında olan əfsanə və rəvayətlərdən, eyni zamanda yazılı tarixi mənbələrdən istifadə etmişdir. Rəşidəddin özü bu bərdə belə deyir: "Baxmayaraq ki, son vaxtlara qədər heç kim yazılı şəkildə

[türk xalqının] əksər qollarının (tayfalarının - İ.O) siyahısını sistemləşdirməmişdir və [onların] adlarının yaranması bu səbəbdən mövcud deyildir, əsasən də bütün bunların üstündən uzun müddət keçdiyindən [bir çox şeylər türk xalqlarının biliyindən itməli idi], - lakin aşağıda göstərilən məlumatlar bunu yazan tərəfindən (Rəşidəddin-İ.O) hər bir türk xalqının nüfuzlu rəvayətçilərinin və dastançıların ona verdikləri məlumatlar və bir sıra mövcud kitablarda olanlar əsasında şərh edilir".¹

Rəşidəddin "mövcud kitablar" dedikdə yəqin ki, "Oğuznamə"ni də nəzərdə tuturdu. Onun özünün yazdığına görə "əsrdən-əsrə [monqolların və türklərin] doğru tarixləri monqol yazısı ilə monqol dilində yazılırdı, amma toplanıb qaydaya salınmamışdı, ayrı-ayrı bölmələr şəklində onları [xanların] xəzinəsində saxlayırdılar. Kənar şəxslərin və [hətta] özlərinin yaxşı adamlarının oxuması üçün o gizlində saxlanılırdı, onu heç kimə etibar etmirdilər, [ehtiyat edirdilər] ki, birdən [onun oxucuları hər şeyi bilən olarlar və [orada yazılan hadisələrin hamısından] məlumat alarlar".²

Qazan xanın sarayında monqol dilində yazılaraq saxlanılan kitablar içərisində "Oğuznamə"nin olması da təbii idi. Bununla belə digər kitablar gizli saxlanılsa da ("Monqolların gizli tarixi" uzun müddət monqol xanlarının Pekindəki saraylarında gizli saxlanılmış, hətta Rəşidəddin belə ondan istifadə edə bilməmişdi) bu sahədə, "Oğuznamə"lərin bəxti gətirmiş, o, türklər arasında əldən-ələ ötürülərək, sevilə-sevilə oxunmuşdur. Görünür "Oğuznamə"lərin xalq arasında geniş şöhrət tapması Rəşidəddində də maraq oyatmışdır və ona görə də "Oğuznamə"ni öz əsərinə daxil etmişdir.

Eyni zamanda Rəşidəddin dastanı fars dilinə çevirməklə yanaşı ona bir sıra əlavələr etmiş (Quran ayələrini və Firdovsidən şər parçasını), hətta dastandan ixtisar da etmişdir.

1. Əbubəkr ibn Abdullah ibn Aybək əd-Dəvadari, *Dürər ət-tican və qürər təvarix əz-zaman* ("İstanbuldakı Süleymaniyyə kitabxanası əlyazması, № 523, 202 a-b vərəqləri).

1. Rəşid-ad-din. *Sbornik letopisey, T.I. kn.1. Fars dilindən tərcümə edən L.A.Xetaqurovdur, M-L, 1952, səh.75*

2. *Yenə oruda, səh.67*

Bu dastanın qısa şəkildə Rəşidəddinin "Cami ət-təvarix" əsərinin birinci cildinə daxil edilmiş hissəsi ilə "Oğuznamə"nin müqayisəsindən görünür.¹ Həmin hissədə "Oğuznamə"də adları çəkilən uyğur, kanlı (kanqlı), qıpçaq, qarlıq, qalaç tayfaları kimi ağacəri tayfasından da danışılır və onlar oğuz tayfası kimi göstərilir: "Bu ad qədim zamanlarda yox idi. Bu vilayətlərə Oğuz tayfaları gələn zaman onlardan biri; məskəni (yurtu) meşonin həndəvərində olanı bu adda "ağacəri" adlandırdılar ki, mənası "meşə adamları" deməkdir.² Ağacərilər haqqında məlumat mənzum "Oğuznamə"də də vardır. Orada da "ağacəri" tayfasının adı Oğuz kağanın ad verdiyi tayfalar içərisində göstərilir: "Bunların hər birinə Oğuz ad verir; Xalac, Kanqlı, Karluk, bu da Kıpçakdır. Öndə gələn Ağac-əri və Uyğur idi; bunların haqqında ölçü yoxdur".³

Yenə Rəşidəddinin əsərinin birinci cildində Türkmənlər haqqında məlumat verilsə də,⁴ "Oğuznamə"də həmin məlumat yoxdur. Halbuki, həmin məlumat Əbülqazi Bahadır xanın "Şəcəri-Tərakimə" əsərində verilmişdir.⁵ Düzdür Əbülqazi Bahadır xan həmin məlumatı Rəşidəddinin "Cami ət-təvarix" əsərinin adı çəkilən birinci kitabından da götürə bilirdi; lakin onun başqa mənbələrdən, həm də bir neçə "Oğuznamə"dən də istifadə etdiyi məlumdur.⁶

Yuxarıda dediyimiz kimi, dastandan müəyyən hissələr Rəşidəddinin birinci kitabına daxil edilmişdir. Həmin hissə

1. *Rašid-ad-din. Sbornik letopisey, T.1. kn.1. Fars dilindən tərcümə edən L.A.Xetaqurovdur, M-L, 1952, səh. 80-91*

2. *Yenə orada, səh.85*

3. *Oğuznamələr. Tərtibçilər və ön sözün müəllifləri: Kamil Vəli Nərimanoğlu və Fəxri Uğurlu, Bakı, 1993. səh.46, 52*

4. *Rəşidəddin, 1/1, səh.85*

5. *Əbülqazi Bahadır xan. Şəcəri-Tərakimə ("Türkmənlərin soy kitabı"), Tərcümə edən: İ.M.Osmanlı, Bakı, 2002, səh.76.*

6. *Yenə orada, səh.49-50*

əvvəl professor İ.N.Berezin tərəfindən rus dilinə tərcümə olunaraq 1861-ci ildə,¹ sonra müəyyən hissə V.V.Radlov tərəfindən alman dilinə tərcümə edilərək onun alman dilində buraxdığı Yusif Xass-Hacib Balasaqunlunun "Kitadqu-Bilik" əsərinin əvvəlinə daxil edilmişdi.² Sonra isə 1952-ci ildə L.A.Xetaqurov tərəfindən rus dilinə tərcümə edilərək nəşr edilmişdir.

Dastan bütöv halda Rəşidəddinin "Cami ət-təvarix" əsərinin ikinci cildinə "Tarix-i Oğuzan və Türkan" ("Oğuzların və Türklərin tarixi") adı ilə daxil edilmişdir.

Dastanın bir hissəsini, izahları ilə birlikdə Faruk Sümer İstanbuldakı Topqarı Sarayında saxlanılan dörd ulyazma nüsxələri* əsasında 1961-ci ildə nəşr etdirmişdir.³

Dastanı 1969-cu ildə alman alimi professor K.Jahn alman dilinə tərcümə edərək, ulyazmanın faksimelesi və 25 ədəd miniatürlə birlikdə nəşr etdirmişdir.⁴

Mərhum professor, dr. A.Zeki Velidi Toğan Rəşidəddin "Oğuznamə"sini əsərin İstanbuldakı Topqarı Sarayında saxlanılan ulyazma nüsxələri əsasında "Oğuz Dastanı" adı altında mükəmməl bir şəkildə hazırlayaraq 1972-ci ildə Anadolu türkcəsində nəşr etdirmişdir.⁵

1. *Рашид-Эддин. Сборник летописей. ТБОИАО, V hissə, S-P, 1858, Fars dilindən tərcümə edən, İ.N.Berezin*

2. *"Das Kitadku Bilik des Yusif Chass-Hadshib aus Balasagun", Der text in transscription herausgegeben von dr.W.Radloff, St-Phg, Th. 1, 1891, pp.*

3. *Faruk Sümer, Oğuzlara Ait Destanı Mahiyyette Eserler, Reşideddin Oğuznamesi, DTCFD, 1959, Ankara, Cilt. XVIII, Sayı.3-4, səh.359-387*

4. *Yahn Karl, Die Geschichte der Oguzen des Rasidad-din, mit. 25 miniaturen und 25 Facsimiles, Wien, 1969.*

5. *A.Zeki Velidi Toğan, Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznamesi, Tercümə və Tahlili, İstanbul, 1972. Nəşrə hazırlayan Dr.T.Baykara.*

* *F.Sümer aşağıdakı dörd nüsxədən istifadə etmişdir: a. Topqarı Sarayı.-Xəzinə № 1653, b. Eyni kitabxanada № 1654, c. Topqarı Sarayı - Üçüncü Ahmet № 2935, ç. Süleymaniyyə - Damad İbrahim Paşa № 919 sayındakı "Cami ət-təvarix" in ikinci cildləri.*

A.Z.V.Toğan dastanı nəşrə hazırlayarkən "Cami ət-təvarix" in aşağıdakı əlyazma nüsxələrindən istifadə etmişdir:

Ha: Tarixi Oğuzanın Rəşidəddinin sağlığında miniatürlərlə bəzədilərək tərtib edilən və sonra Hafız Əbrunin "Mucmal at-təvarix" adlı əsərinə daxil edilən əlyazması.

Topqarı Sarayl, Xəzinə №1653, vər. 375-391. Bəzi səhifələr əskikdir.

X: Eyni əsərin yenə Rəşidəddinin sağlığında tərtib edilib, miniatürlərlə bəzədilmiş əlyazması.

Topqarı Sarayı, Xəzinə №1654, vər. 237b-250b. Bəzi səhifələr əskikdir.

S: Eyni əsərin Topqarı Sarayı, III, Ahmed kitabxanası, 2935 №-li nüsxəsi olub, Uluğ Bəyin kitabxanası üçün tərtib edilmişdir: vər: 309a-324a.

A.Z.V.Toğan tərcüməsini bu nüsxənin sətir nömrələri ilə nömrələmişdir.

D: Eyni əsərin Topqarı Sarayı, Bağdad Koşkü, 282 №-li nüsxəsi. "Məcmuei Hafizi Əbru" toplusu: vər. 590-601b və 641a.

D: Eyni əsərin Süleymaniyyə, Damad İbrahim Paşa Kitablığı, № 919-li nüsxəsi.

A.Z.V.Toğan bu dastanı nəşrə hazırlayarkən 1923-cü ildə özünün üzünü köçürdüyü "Cami ət-təvarix" in daha düzgün yazılmış və müfəssəl olan Paris (Bibliothèque National, suppl. pers., №1364) nüsxəsini professor A.Ateşin "Cami ət-təvarix" in nəşrini hazırlayarkən istifadə etdiyi üç nüsxə ilə, eyni zamanda S.Əlizadənin həmin əsərin fars dilində hazırladığı nəşri ilə tutuşduraraq düzəltmiş və həmin nüsxəni əsas kimi götürmüşdür.

Oxucuların diqqətinə çatdırılan "Oğuznamə"nin indiki tərcüməsini A.Z.V.Toğanın Anadolu türkcəsində nəşr etdirdiyi "Oğuz Dastanı" əsasında həyata keçirdik.

A.Z.V.Toğan tərcüməsində 24 oğuz boyunun adlarının anlamını, boyların onqonunun (quşların) adlarını və ət paylarını

Əbülqazi Bahadır xan və Yazıçıoğlu Əlinin əsərlərindən müqayisəli şəkildə vermiş, Rəşidəddinin özünün göstərdiklərini isə nədənsə verməmişdir, tamğaların işarəsini isə tamamilə verməmişdir.

Rəşidəddin "Oğuznamə" sini həm rus dilinə, həm də Azəri-türkcəsinə ilk dəfə Rahilə xanım Şükürova Topqarı Sarayı kitabxanasındakı (Bağdad Köşkü fondu) 282 № ilə "Məcmuei Hafizi Əbru" toplusunda saxlanılan vər: 590-601 b və 641 a nüsxəsi əsasında fars dilindən tərcümə edərək 1992-ci ildə nəşr etdirmiş.¹ Rahilə xanım Şükürova isə dastanın azəri-türkcəsinə tərcüməsində yalnız boyların adlarının anlamını vermişdir.

"Oğuznamə"nin indiki nəşrini hazırlayarkən 24 oğuz boyunun hər birinin adının anlamını, onqonların (quşların) adını, ət paylarını və tamğaların işarəsini Rəşidəddinin adını çəkdiyimiz "Cami ət-təvarix" əsərinin birinci cildinə daxil etdiyi "Oğuznamə" hissəsinin L.A.Xetaqurov nəşrindən tərcümə edib, dastanı tam halda oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

Dastanın işıq üzü görməsində faydalı məsləhətlərini əsirgəməmiş bütün xeyirxah insanlara, xüsusən abidənin redaktorluğunu öz üzərinə götürmüş istedadlı alim, professor Buludxan Xəlilova minnətdarlığımı bildirirəm.

Əsərin nəşri ilə əlaqədar arzu və təkliflərini, tənqidi qeydlərini bildirəcək oxuculara qabaqcadan təşəkkür edir və minnətdarlığımızı bildiririk.

.....
1. Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə, Fars dilindən tərcümə, ön söz və şərhlər R.M.Şükürovanındır, Bakı, 1992.

Dib Yavqu xan və onun dörd oğlu

Oğuz Qaranlıq Ölkəsinə gedir

Oğuz dünyanın hakimidir

OĞUZLARIN VƏ TÜRKLƏRİN TARİXİ

Bismillahir-rəhmanir-rəhim!

Türk tarixçiləri və yüyrek dilli ravilər bildirirlər ki, Nuh Peyğəmbər əleyhissəlam yer üzünün məskun hissəsini oğulları arasında bölüşdürdüyü zaman böyük oğlu Yafəsə Şərq ölkələri ilə Türkiстанı və o tərəfləri verdi. Yafəs Türklərin dediyinə görə, Olcay xan deyə ayama aldı. O, köçəbə olaraq yaşayırdı. Yaylaq və qışlağı Türkiстанda olub yaz aylarını İpanç şəhəri yaxınlığındakı Ortaq və Kürtağda, qış aylarını da eyni tərəflərdə [Qaraqorum deyə məşhur olan] Qaraqumdakı Borsuq adlı yerdə keçirirdi. Burada iki şəhər vardı: birisi Talas, o birisi Qarı Sayram idi ki, sonuncu şəhərin çox böyük qırx qapısı vardı. [Bu gün orada müsəlman Türklər yaşayırlar. Qunçinin məmləkətinə yaxındır və Qayduya aiddir.] Olcay xanın paytaxtı bu yerdə idi.

Onun Dib Yavqu adında bir oğlu oldu. *Dibin* mənası taxt və məqam, *Yavqu* isə xalqın öndəri deməkdir. O, böyük və tanınmış bir padşahdı. Dörd mötəbər və şöhrətli oğlu vardı: Qara xan, Or xan, Kür xan və Küz xan. Qara xan vəliəhd olduğundan atasının yerinə keçib padşah oldu. Onun çox ağıllı və padşahlığa layiq bir oğlu dünyaya gəldi. Üç gün və üç gecə anasının südünü əmmədi. Anası artıq onun həyatından ümidini kəsmiş, kədərli və əndişəli idi. Bir gecə yuxusunda oğlunun öz-özünə bunları söylədiyini gördü: “Əgər südünü əmməyimi istəyirsənsə, bircə Tanrıya iqrar və etiraf et; onun üzərində olan haqqımı olduğu kimi mütləq bil”.

Qadın üç gecə bu halı yuxusunda gördü. Bu qövm kafir dinində olduğu üçün qadın məsələni onlara anlatmadı. Ərindən gizli olaraq Tanrıya iman etdi. Əlini göyə qaldıraraq dua etdi və dedi: “Ey Tanrım, bari mən biçarənin südünü bu çocuqçıgazın zövqünə uydurub dadlı et”. Oğuz o anda anasının döşünə şıgımış əmməyə başladı.

Bir il keçəndən sonra atası onda yetkinlik və alicənablıq əlamətləri gördü. Onun təmizlik və gözəlliyindən heyrətdə qal-

dı və dedi: “Bizim qəbilə və uruğumuzda bundan daha gözəl bir uşaq dünyaya gəlməmişdir!”. Uşaq bir ildən sonra, [İsa Peyğəmbər kimi] dil açıb danışmağa başladı və “mən şah çadırında doğduğum üçün adımlı Oğuz qoymaq lazımdır” - dedi. Oğuz uşaqlığında və böyümə çağında, yetgin oluncaya qədər daim Tanrını anıb, ona şükr edərdi. Hər fürsətdə, istər yuxuda, istər oyanıq halda, o yaradıcı Tanrını mütləq yada salırdı. Ona Tanrının nurlu **feysi** yetişdi. Hər cür bacarıq və hünərdə, ox atmaqda, nizə tullamaqda, qılinc çalmaqda və bilgi sahəsində ələmə örnək olacaq şəkildə nümunə göstərdi.

Atası ona əmisi Küz xanın qızını nişanladı. Oğuz qızı evə gətirdi. Onu Tanrıya imana çağırdı. Qız qəbul etmədi; Oğuz da ona yaxınlaşmaqdan çəkindi. Atası oğlunun bu qıza üz vermədiyini görünə, digər qardaşı Kür xanın qızını ona istədi. Oğuz ondan da eyni şeyi istədi. Qız çəkindi və “əgər məni bu xüsusda məcbur etsən məsələni atana çatdıraram; sonra o səni öldürər” - dedi. Oğuz da aralarındakı münasibəti kəsdi.

Qara xan Oğuzun hər iki qıza nifrət etdiyini bilincə kiçik qardaşı Or xanın qızını istədi.

Təsədüfən bu qız bir gün qulluqçuları ilə su kənarında gəzib, seyr etməkdə idi. Qulluqçular suda paltar yaxalayırtdılar. Oğuz da ovdan dönürdü. Danışmağa başlayıb Oğuz ona öz məqsədini anlatdı: “Əgər dediklərimə razı olub, onları qəbul etsən, səni arvadlığa qəbul edərim; əks təqdirdə o biri gəlinlər kimi səndən də qaçıb, uzaqlaşib ayrılaram”. Qız belə cavab verdi: “Mən sənənin bir parçanam; hər nə əmr etsən ona baş əyər, itaət edərim. Harada sənənin sırğan olarsa, ora mənə qulaq, harada (saçları yığan sancaq) daraq varsa, ora mənə başdır”. Oğuz bu qızı evə gətirdi, ona yaxınlaşdı; onu çox sevirdi. Qadın da eyni şəkildə ona bağlılığını və sevgisini göstərirdi. Oğuz əvvəlki iki gəlinə üz çevirməkdə davam edirdi.

Bir gün Oğuz bütün yaxınları və dostları ilə ova getmişdi. Atası kafir Qara xan bu vaxt bir toy düzənlədi. O, Oğuzun ar-

188

vadları – hər üç gəlininin sağlığına badə qaldırdı və yemək zamanı “əvvəlki iki gəlinlər, sonrakı gəlinə nisbətdə daha təmiz, daha gözəl və daha üstün olduqları halda Oğuz nə üçün onu daha çox sevir; bunun səbəbi nədir?” - dedi. Bu iki gəlin ürəklərini açmaq üçün belə bir fürsət gözləyirdilər və indi tam vaxtı olduğunu gördülər. Kinlə və düşmənçiliklə dedilər: “Oğuz bizi bir Tanrıya inamb, ona ibadətə dəvət etdi. Biz belə bir Tanrı tanımayırıq dedik. O, buna hirsələnərək bizdən uzaqlaşdı. Bu gəlin onun əmrinə tabe oldu: beləcə ona şəfqət və sevgi göstərdi. İndi bu ər-arvad yeni dini tutmuşlar; atalarının dinini inkar edib, ona üz çevirmişlər”.

Qara xan bunu kiçik gəлиндən soruşdu, qız inkar etdi. Qara xan qəzəblənib özündən çıxdı.

Bu zaman qardaşlarını və əqrəbalarını toplayıb onlara dedi: “Oğlum Oğuz uşaqlığında məsud, ağıllı və padşahlığa istedadlı idi. İndi eşidirəm ki, öz dinindən dönmüş və başqa bir Tanrı seçmişdir. Bir uşağın bizə, bizim məbudumuza xəyanət edib, ona nifrət etməsi rəzalətine necə dözə bilirik?” Məsləhətləşərək, Oğuzu öldürməyə qərar verdilər. Onu əzəcə əsgər və qüvvə topladılar. Oğuz qarşı sevgi və şəfqət hissi ilə dolu olan kiçik arvadı bu xəbəri eşidincə, qonşularından bir qadını əri Oğuz xəbər vermək üçün göndərdi. Oğuz da vuruşa hazırlaşdı.

Oğuz atasına, əmilərinə, qohum və əqrəbalarına qarşı döyüşü və Oğuzun düşmənlərini məğlub etməsi

Oğuz ovdan dönüb evinin yaxınlığına gələndə atası və əmilərini öz yaxınları ilə birlikdə döyüşə hazır halda gördü. O, öz nöqərlərinə başçılıq edib, onlarla çarpışdı. Bu döyüş vaxtı atası Qara xan, əmiləri Kür xan və Küz xan öldürüldülər. Oğuz yerini möhkəmlətdi və yetmiş beş il əmilərinin qəbilələri ilə çarpışdı. Nəhayət, onları yenib, əzdi. Onların vilayət və uluslarını,

ta Qaraqorumun ucqarlarına qədər öz idarəçiliyinə aldı. Onun qılıncından keçməyib sağ qalanlar, nəhayət, onun hakimiyyətini qəbul etdilər. Dedilər: “Biz sənin əslindən və soyundanıq; eyni kökdən törəyən qol-budaqlarıq və onların meyvələriyə. Nə üçün bizi yox etmək üçün bu qədər çalışırsan?” Oğuz dedi: “Əgər sizlər Tanrıya inanıb, onun birliyini qəbul etsəniz, canınız aman tapacaq və sizə yaşamaq üçün Türkestam verərik”.

Fəqət onlar inad etdilər. Oğuz onları Qaraqoruma qədər qovdu. Onlar da istər-istəməz yoxsulluq içində Tuğla çayı kənarındakı çöl və vadilərə köçüb, yaşamağa davam etdilər. Oranı özələrinə yaylaq və qışlaq etdilər.

Bunlar fəğirliq, yoxsulluq, gücsüzlük və xəstəlikdən hər vaxt üzüntülü və qəmli idilər. Oğuz onlara “Muval” - deyə ad verdi; yəni hər zaman qayğılı, könlü qara və zavallı olun; köpək dərisi geyib, ov əti yeyin; bundan sonra artıq Türkestana gəlməyin”. [Bu səbəbdən, türkmənlərin inancına görə Moğollar Kür xan, Küz xan və Or xanın nəslindən törəmiş və şərq tərəflərə sahib olmuşlar. Amma onların kim olduqları doğru olaraq bəlli deyil, öncəki iki qızın taleyi, Tanrının birliyini qəbul edib-etməmələri və Oğuzun onları öz yamna alıb-almadığı da bilinmir.]

Oğuz bu döyüşlərdən sonra atdan düşən kimi qızıl çadır qurulmasını buyurdu və orada öz tərəfdarları və dostları ilə bir toy qurdu.

Özünə kömək etmək üçün ona birləşmiş olan bir qövmə “Uyğur” adını verdi; Türk dilində izi ilə gedən, qoşulan deməkdir. Digər bir qövm də, düşmənləri yağma edib qənimət (olcay) yığıdıqlarından, heyvanlar bunları daşımaq üçün gəlib çatmadığından “Qanlı”lar düzəldilər. Bundan əvvəl təkərlər yox idi; (arabam) ilk dəfə bunlar düzəldilər. Əşyaları, yükləri və qənimətləri bunun üzərinə qoyaraq daşdılar, getdilər. Oğuz bu səbəbdən onlara “Qanlı”, “yəni arabaçılar” adını verdi.

Talasin, Sayramın və o tərəflərin əsgərləri Oğuzun ölkəsində dikbaşlıq etdilər. Oğuz onların üzərinə hücum edib, məğlub

etdi. Talas və Sayramdan başlayıb Mavərənnəhr, Buxara və Xarəzmə qədər olan torpaqları zəbt edib tabeçiliyinə aldı. O, ölkənin dörd bir tərəfində yaşayan yaxınları ilə saziş bağladı ki, onlar Oğuzun evinə və yaxımlarına hücum etməsinlər və o da fəthliyə arxayınlıqla girişə bilsin.

OĞUZUN FATEHLİK ÜÇÜN SƏFƏRƏ ÇIXARAQ MÜXTƏLİF ÖLKƏLƏRƏ ELÇİLƏR GÖNDƏRMƏSİ

Oğuz özünü yaxınları arasındakı çəkişmələri yoluna qoyduqdan sonra el* olmaları və baş əymələri üçün Hindistana elçilər göndərdi və mal (vergi) istədi. Hindistan xalqı və böyükləri (əyan) sərt və qaba cavablar verdilər. Elçilər geri qayıtdılar. Hindistan xalqının üsyan və həyəcanı davam edirdi. Oğuz Hindistan üzərinə səfərə çıxdı və bu ölkəni şərqləndirən işğal etməyə başladı. Öncə Uludağ vilayətinə gəlib, bir müddət orada qaldı. Oradan İkarıyyəyə getdi. Bura dərya (böyük çay) ilə, böyük və möhkəm qalalar arasında bir dağdır. Çayı gəmi ilə keçmək mümkün deyildi. Oğuz kələk (tulum) şəklinə bənzəyən sal hazırlanmasını əmr etdi. Bununla çayı keçdilər və bu tədbirlə İkarıyyəni aldılar.

Hindistanın şərqləndirən tərəfində daha bir böyük ölkə vardı. Padşahı Sinmi (Tines) Oğul Yağma xan Oğuzun Hind ölkəsinə hücum edib, oranı istila etdiyini eşidincə, el olmaq və itaət etmək niyyətini göstərərək, vergi verməyi də qəbul etmişdi. Amma Oğuz onun ölkəsindən geri qayıtdıqdan sonra düşmənçilik göstərdi, baş qaldıraraq üsyan etdi.

Oğuz geri dönərək onu yaxalayaraq öldürdü və ölkəsinə də zəbt etdi. Oradan yola çıxaraq, qarşılaşdığı hər yeri aldı. Beləcə bütün Çini, Maçın diyarını və Nenkıyası ələ keçirdi. Oralardan çox

* *El olmaq – tabe olan, itaət edən, dost, müttəfiq, dövlətin tərkibinə daxil olan deməkdir. (Tərcüməçi)*

mal və qənimət alıb öz vətəni olan Türkiştana dönərək Ortaq və Alataqa gəldi. Almalıq yaxınlığında Turqunlu taq və Turqanlı taq çox yüksək və baş gicəlləndirici iki dağdır. “Turqan” və “Turqun” bu dağlarda bitən iki növ bitkidir; dağlar da bu bitkilərə görə adlanmışdır. Oğuz buraya gəldikdən sonra on dörd gün orada qaldı. Bu tərəflərin padşahı olan İnal xan Oğuzla döyüşmək üçün əsgər topladı. İki ordu qarşılaşıb döyüşdülər. Müharibə səkkiz gün sürdü və hər iki tərəfdən çoxlu əsgər qırıldı. Nəhayət, səkkizinci gün dəvələri və qatırları bir-birinə bağlayaraq bir cərgə düzəldib, əsgərlərin qarşısında qoydular. Çadırlardan, əşyalardan və yüklərdən bərrikada yaratdılar. Bunun arxasından yağmur kimi ox yağdırdılar. Beləcə Oğuz qalib gəldi və İnal xanı öldürdü; ölkəsinə aldı. Buradan öz yurdu olan Ortaq və Kürtağa hərəkət etdi. Məqsədi atlarını yemləmək idi. Çünki Quzey ölkələrini fəth etmək qərarına gəlmişdi. Bəyləri ilə yolda məsləhətləşdi. Burada Hind tərəflərinin məsələlərini həll etmə yolunda bəzi qərarlar qəbul olundu. Belə ki, ilk olaraq Amu çayının Pəncəb qolundan keçməyə qərar verildi.

El olub itaət etmələri üçün Gur, Garcistan və o tərəflərə elçi göndərərək vergi verməyi qəbul etmələrini bildirdi. Əgər qəbul etsələr yaxşı, yoxsa döyüş olacaqdır.

Ordu ilk növbədə Garcistan tərəflərinə yeridi və elçilər göndərdi. Gur hökmdarı elçiləri son dərəcə sayğı ilə qarşıladı. İtaət və el olmaq kəmərinə belinə bağladı. Özü Oğuzun yanına gedib hər il vergi verməyi üzərinə götürdü. “Vilayətimizin yaxınlığında və ətrafında düşmən çoxdur” - dedi.

Oğuz öncədən yüz seçmə süvarini Gur hökmdarı ilə bərabər xəbərçi olaraq o vilayətə göndərdi: “Əgər el olub itaət edərlərsə, yaxşı, yoxsa, onlarla döyüşün” - dedi.

Oğuzun buyurduğu kimi, bütün Gur vilayətini, Garcistanı, ta Qəznə, Zabil və Kabilə qədər el edib, zəbt etdilər. Onlara hər il xəzinəyə göndərmək üçün vergi təyin etdilər. Müzəffər və qalib olaraq geri dönüb Oğuzla qoşuldular.

etdi. Talas və Sayramdan başlayıb Mavərənnəhr, Buxara və Xarəzmə qədr olan torpaqları zəbt edib tabeçiliyinə aldı. O, ölkənin dörd bir tərəfində yaşayan yaxınları ilə saziş bağladı ki, onlar Oğuzun evinə və yaxınlarına hücum etməsinlər və o da fəthliyə arxayınlıqla girişə bilsin.

OĞUZUN FATEHLİK ÜÇÜN SƏFƏRƏ ÇIXARAQ MÜXTƏLİF ÖLKƏLƏRƏ ELÇİLƏR GÖNDƏRMƏSİ

Oğuz özüylə yaxınları arasındakı çəkişmələri yoluna qoyduqdan sonra el* olmaları və baş əymələri üçün Hindistana elçilər göndərdi və mal (vergi) istədi. Hindistan xalqı və böyükləri (əyan) sərt və qaba cavablar verdilər. Elçilər geri qayıtdılar. Hindistan xalqının üsyan və həyəcanı davam edirdi. Oğuz Hindistan üzərinə səfərə çıxdı və bu ölkəni şərq tərəfdən işğal etməyə başladı. Öncə Uludağ vilayətinə gəlib, bir müddət orada qaldı. Oradan İkariyyəyə getdi. Bura dərya (böyük çay) ilə, böyük və möhkəm qalalar arasında bir dağdır. Çayı gəmi ilə keçmək mümkün deyildi. Oğuz kələk (tulum) şəklinə bənzəyən sal hazırlanmasını əmr etdi. Bununla çayı keçdilər və bu tədbirlə İkariyyəni aldılar.

Hindistanın şərq tərəfində daha bir böyük ölkə vardı. Padşahı Sinmi (Tinesi) Oğul Yağma xan Oğuzun Hind ölkəsinə hücum edib, oranı istila etdiyini eşidincə, el olmaq və itaət etmək niyyətini göstərib, vergi verməyi də qəbul etmişdi. Amma Oğuz onun ölkəsindən geri qayıtdıqdan sonra düşmənçilik göstərdi, baş qaldıraraq üsyan etdi.

Oğuz geri dönərək onu yaxalayaraq öldürdü və ölkəsini də zəbt etdi. Oradan yola çıxaraq, qarşılaşdığı hər yeri aldı. Beləcə bütün Çini, Maçin diyarını və Nenkiası ələ keçirdi. Oralardan çox

---

* *El olmaq – tabe olan, itaət edən, dost, müttəfiq, dövlətin tərkibinə daxil olan deməkdir. (Tərcüməçi)*

mal və qənimət alıb öz vətəni olan Türkiştana dönərək Ortaq və Alataqa gəldi. Almalıq yaxınlığında Turqunlu taq və Turqanlı taq çox yüksək və baş gicəlləndirici iki dağdır. “Turqan” və “Turqun” bu dağlarda bitən iki növ bitkidir; dağlar da bu bitkilərə görə adlanmışdır. Oğuz buraya gəldikdən sonra on dörd gün orada qaldı. Bu tərəflərin padşahı olan İnal xan Oğuzla döyüşmək üçün əsgər topladı. İki ordu qarşılaşıb döyüşdülər. Mühəribə səkkiz gün sürdü və hər iki tərəfdən çoxlu əsgər qırıldı. Nəhayət, səkkizinci gün dəvələri və qatırları bir-birinə bağlayaraq bir cərgə düzəldib, əsgərlərin qarşısında qoydular. Çadırlardan, əşyalardan və yüklərdən bərrikada yaratdılar. Bunun arxasından yağınur kimi ox yağdırdılar. Beləcə Oğuz qalib gəldi və İnal xanı öldürdü; ölkəsini aldı. Buradan öz yurdu olan Ortaq və Kürtağa hərəkət etdi. Məqsədi atlarını yemləmək idi. Çünki Quzey ölkələrini fəth etmək qərarına gəlmişdi. Bəyləri ilə yolda məsləhətləşdi. Burada Hind tərəflərinin məsələlərini həll etmə yolunda bəzi qərarlar qəbul olundu. Belə ki, ilk olaraq Amu çayının Pəncəb qolundan keçməyə qərar verildi.

El olub itaət etmələri üçün Gur, Garcistan və o tərəflərə elçi göndərərək vergi verməyi qəbul etmələrini bildirdi. Əgər qəbul etsələr yaxşı, yoxsa döyüş olacaqdır.

Ordu ilk növbədə Garcistan tərəflərə yeridi və elçilər göndərdi. Gur hökmdarı elçiləri son dərəcə sayğı ilə qarşıladı. İtaət və el olmaq kəməranı belinə bağladı. Özü Oğuzun yanına gedib hər il vergi verməyi üzərinə götürdü. “Vilayətimizin yaxınlığında və ətrafında düşmən çoxdur” - dedi.

Oğuz öncədən yüz seçmə süvarini Gur hökmdarı ilə bərabər xəbərçi olaraq o vilayətə göndərdi: “Əgər el olub itaət edərlərsə, yaxşı, yoxsa, onlarla döyüşün” - dedi.

Oğuzun buyurduğu kimi, bütün Gur vilayətini, Garcistanı, ta Qəznə, Zabil və Kabilə qədər el edib, zəbt etdilər. Onlara hər il xəzinəyə göndərmək üçün vergi təyin etdilər. Müzəffər və qalib olaraq geri dönüb Oğuzla qoşuldular.

Bundan sonra onlar birlikdə quzey ölkələrinə köç edib, K.r.l və Başqurd tərəfinə yönəldilər. İlk olaraq Ulu Bağur adlı yüksək bir qalaya yetişdilər. Buranın hakiminə Qara Şit Yağı deyirdilər. Oğuz onun ordusunu məğlub edərək, o tərəfləri itaət altına aldı.

Bu aralarda Oğuz hər kəsə şövkət və sevgi göstərdiyindən, yaşlılar və böyüklər ona “Oğuz Ağa” adını verdilər. K.r.l. və Başqurd səfərinə başlarkən doxsan min adam Oğuzun ətrafına toplandıqlarından bunlara “On doqquz Oğuz” dedilər. Oğuz “yolda kim geri qalarsa qanunla cəzələnsin, gecikməsinlər” - deyə fərman verdi. Bunların arasında yaşı ötmüş bir dəstə adam vardı ki, vücudlarına halsızlıq çökdüyündən Oğuzun bu kimi əmrlərini yerinə yetirməkdə aciz idilər; onların döyüşməsi də mümkün deyildi. Onlar aciz və zəifliklərini Oğuzla bildirdilər: “O halda hamımız burada qalın”, - deyə əmr etdi. Bu yer, Almalığın yaxınlığında Ağ qaya adında bir yer idi. [Ağ qaya farsca “bəyaz dağ keçidi deməkdir”]. Bu qocaların arasında uzaqgörən, ağıllı, dünyagörmüş və dünyanın acı-şirini dadmış Yuşi Xoca adında birisi vardı [ki, Türk dilində yaşlı adam deməkdir. Monqolca Qaysan Qu (? Bilqutay?) deyirlər. Türkcə yaşlılara “Xoca” deyirlər, zira “Xoca” kəlməsi farsca və ərəbcə deyil, məhz türkcədir]. Onun Qara Sülük adında bir oğlu vardı. Atası oğluna dedi: “Siz bilinməyən bir yola çıxırsınız. Aranızda bilikli yaşlı kimsə də yoxdur. Əgər çətinliklə üz-üzə qalsanız nə edərsiniz? Yaxşı olar ki, məni özünüzlə götürün, bir gün işinizə yarayaram”. Oğlu dedi: “Ey Ata, Oğuzun buyruğuna qarşı necə gedə bilərəm?” Axırda onu bir sandığa rahatca yerləşdirib dəvələrin üstünə yüklədilər və özləri ilə apardılar. K.r.l. və Başqurd ölkəsinin adamlarına gəlincə onlar çox hiyləgər və müstəbid bir qövmlər idilər. Dikbaş və qürurlu olduqlarından heç bir hökmdarın önündə baş əyməmişdilər. Oğuz onların Qara Şit adındakı padşahlarını yaxaladı. K.r.l. və Başqurd el oldular və vergi verməyi qəbul etdilər.

Oradan yola çıxdıqdan sonra qarşılarna susuz bir səhra çıxdı. Belə ki, burada bir damcı gül yağına bir damcı su verməzdilər.

Qara Sülük insanların susuz qaldığını atasına bildirdi. Yuşi Xoca dedi: “Bir necə inəyin başını bir-birinə bağlayıb onları susuzlayana qədər ardıcıl qovun. Sonra onları buraxın; bu inəklər dırmaqlarını bir yerə vurub qazmağa başlayarlarsa, orada su tapıldığına işarədir”.

Qara Sülük bir yerdə belə etdi; oradan su çıxdı və insanlar suyu acgözlüklə içdilər. Oğuz da bu durumu görəncə Qara Sülüyə çoxlu hədiyyələr bağışladı (soyurğadı), onu bütün ulusun yurdçusu təyin etdi.

Oradan Atıl çayı üzərindəki Oq (uruq) qıran göy bulud (oq qıran köl yatıb?) adında bir yerə gəldilər. Buranın xalqı Oğuzun gəldiyini eşidəndə artıq məğlub olduq deyə saysız heyvan və əşyanı atıb qaçdılar.

Əsgərlər çayın kənarına gəlib suya baxdıqda, çayın dibində qızıl və gümüşdən əşyalar, pıyalə, dolça və qazan görərək, bunları sudan çıxarmaq istədilər. Fəqət suyun içində gördüklərindən heç bir şey tapmadıqlarından heyrət və dəhşət içində qaldılar.

Qara Sülük bu əhvalatı atasına söylədi. Atası ona “həmin suyun kənarında hündür bir yer varmı” - deyə soruşdu. Qara Sülük “bəli” dedi, “suyun kənarında qoca bir ağac var”. Atası dedi: “O halda suda görünənlər ağacda gizlədilmiş əşyaların əksləri olacaq”.

Qara Sülük gedib ağacı diqqətlə araşdırdı və orada gizlədilmiş qızıl və gümüş əşyaları tapıb, hamısını Oğuzun qarşısına qoydu. Oğuz bu münasibətlə Qara Sülüyə bir daha saysız hədiyyələr verdi və xeyli iltifat etdi. Oğuz bu arada belə düşündü: “Biz dünyanı fəth etmək üçün dünyanın hər tərəfinə gedəcəyik. *Huçavur*, yəni əsil vətən və yurdumuz olan Talas və Sayram geridə qaldı. Əgər düşmənlər bizim yoxluğumuzdan istifadə

edib buraları tutsalar, onda bizim üçün rüsvayçılıq (bədnamlıq), düşmənlər üçün bir şöhrət vasitəsi olacaqdır. Faizli gəlir ümi-diylə sərmayəni xərcləmək olmaz. Əsas yurdların mühafizəsi üçün Oğur qövmələrini göndərdi. Oğur* qəbilələri Talas və Al-malıq vilayətinə geri döndülər və bu yurdların mühafizəsi üçün orada yerləşdilər.

OĞUZUN QIL - BARAKLA DÖYÜŞÜ

Qıl-Barak dünyanın qaranlıq tərəfində bir ölkədir. Bu qəbilənin kişiləri qara rəngli, çirkin üzlü və itə oxşayırlar, qadınları isə təmiz üzlüdürlər. Oğuz onların yaxınlığına gələrkən doqquz atlı elçi olaraq onların yanına göndərdi. Dedi: “Bir çox şəhər və ölkə bizə el olub, itaət etmiş, vergi verməyi qəbul etmişlər. Əgər siz də el olmağı və vergi verməyi qəbul edib söz versəniz çox əla; əks halda savaşa və döyüşə hazır olun, çünki həmin anda gələsiyik”.

Onlar elçilərə belə cavab verdilər: “Əgər siz doqquz kişi, bizdən iki kişi ilə döyüşüb və qalib gələ bilsəniz, vergi verməyi qəbul edirik. Məğlub olsanız buradan geri dönəcəksiniz”.

Elçilər bu şəkildə qarşılıqlı döyüş təklifini rədd etdilər və dedilər: “Madam ki, döyüşmək istəyirsiniz, bizdən iki, sizdən də iki kişi döyüşsün”.

Qıl-Baraklıların adəti belə idi: döyüşdən qabaq iki hovuzdan birini qara, o birisini də ağ yapışqanla doldururdular. Döyüşdən öncə çılpaq olaraq ağ yapışqanlı hovuzda girərdilər, bu yapışqan onların qollarına yapışırdı. O, hovuzdan çıxaraq ağ qumda yuvarlanardılar. Oradan qara yapışqanlı hovuzda girərdilər və qara qum üzərində yuvarlanardılar. Bu maddə üç dəfə bədənlərində quruduqdan sonra, bədənlərinə heç bir silah təsir etməzdi.

Qıl-baraklılardan döyüşə girən bu iki kişi belə edib Oğuzun iki elçisi ilə vuruşmağa başladı. Silahlarla bədənlərinə endirilən zərbələr heç bir təsir etmədi. Sonda bu iki elçi, onların əlində öldülər. Yeddi kişi də oradan geri qayıdaraq durumu Oğuzla çatdırdılar. Oğuz buna heç bir əhəmiyyət vermədən Qıl-Baraklılara qarşı gedib döyüşdü. Düşmənlər qalib gəldilər və Oğuzun əsgərlərindən bir çoxları öldürüldü, digərləri də pərən-pərən oldular.

Oğuz bu işdə döyüş və mücadilənin fayda verməyəcəyini başa düşdü. Geri döndü və böyük bir çayın sahilinə gəldi. Əsgərlərin bir qismi bu çayı gəmi və sallara minərək, bir qismi də üzərək keçdilər. Qıl-Baraklar isə itlər kimi çılpaq və piyada olduqlarından onlar bu çayı keçə bilmədilər. Oğuz “iki çay arası” deyilən yerə gəldi və pərişan olub pərən düşmüş əsgərlərini toplamaq üçün orada yerləşdi. Oğuzların adamlarından birisi, təsadüfən Baraklılar arasında qalmış və qadınlar arasında gizlənməmişdi. Bu qadınların kişiləri pis vücutlu, çirkin üzlü və it kimi olduqlarından qadınlar onu çox bəyəndilər və hamısı onun yanına toplandılar. Onunla münasibətdə olmağı arzu etdilər və bir hədiyyə olaraq onların böyüyü olan İt-Barakın qadınının hüzuruna gətirdilər. Qadının bu əsgərlə söhbəti və münasibəti çox xoşuna gəldi. Çünki öz əri ilə təmasda ola bilmədiyindən çox kədərlənirdi. İt-Barakın arvadı bu cinsi arzusu və sevinci üzündən Oğuzun tərəfinə meyl göstərdi və gizlicə Oğuzla elçi göndərərək “əgər düşməni məğlub edib ölkəsini ələ almaq istəyirsinizsə tutacağımız yol budur” - deyərək xəbər göndərdi: “Dəmirdən tikanlı çivilər düzəldin və əsgərlərinizdən hər biri bu dəmir tikanlardan bir miqdarını kürəyinə bağlasınlar və döyüş olarkən bunları düşmən üzərinə səpsinlər. Fəqət öz atlarınızın ayaqlarına bu tikanlı dəmir parçalarından bir zərər gəlməməsi üçün uyğun nallar vurdurmalısınız. Bundan başqa düşmənlərin burunları və üzlərinin kənarları çılpaq və yapışqansız olduğundan oralarına ox yağdırmalısınız”. Oğuz bu durumu eşidincə çox

* Burada Oğur dedikdə – Uyğurlar və Kanqlılar nəzərdə tutulur. (Tərcüməçi)

sevinib məmnun oldu və bu “iki çay arası”nı özünə dayanacaq yeri etdi. Gəmilər düzəltirdi və yaraşlıq kişilərdən İt-Barakın qadınlarının yanına dalbadal elçilər göndərdi. Qadınların çox yardım etdikləri bu elçilər, Oğuzla gərək olan bütün alət və əşyaları yavaş-yavaş təmin edib hamısını Oğuzla göndərdilər. Bəzi qadınlar da bu kişiləri çox sevdiklərindən onlarla birlikdə getdilər. Bu ölkə bu yolla alındı.

Oğuz bu yerdə on yeddi il qalıb dincəldi. Əsgərlərini sahmana saldı və silahlarını təzələdi. Bu zaman içində uşaqlar və bələkdə olanlar dəliqanlıq və ərənlik çağına yetişdilər. Oğuzun da bir qadından (xatundan) dörd oğlu olmuşdu, onlar da böyüdülər.

Oğuzun əsgərlərindən birisinin arvadı bu arada hamilə qalmış, əri də döyüşdə öldürülmüşdü. Bu döyüş yerində qadının doğum vaxtı yaxınlaşmışdı. Yaxınlıqda içi oyulmuş bir ağac vardı. Qadın o ağaca girib uşağını doğdu. Uşağı Oğuzun yanına gətirdikdə bu əhvalatı ona danışdılar. Oğuz onun adını Qıpçaq qoydu [ki, Qıpçaq, qabuq kəlməsindən alınmışdır. Türk dilində içi çürümüş və oyulmuş ağaca deyirlər. Digər türklərin fikrincə bütün Qıpçaq qövləri bunun nəslindən olmuşdurlar.]

Oğuz Qıl-Barakı tutduqdan sonra daha iki il o ölkədə qaldı. Hər kəsi qanunla nizamlı bir idarə altına aldı. Bir gün, bu tərəflərə xeyli yaxın olan “Qaranlıq Ölkəsi”nə hərəkət etdi.

OĞUZUN QARANLIQ ÖLKƏSİNƏ SƏFƏRİ VƏ O YERİN DURUMU

Oğuz Qara Xulun sərhəddinə, yəni Qaranlıq Ölkəsinə gəlib çatdıqda, qaranlıq olduğundan oraya getmək mümkün olmadı. Oğuz yaxınları və ağıllı adamlarla məsləhətləşsə də, heç bir faydası olmadı.

Qara Sülük çətin işləri həll edib onların müşküllərini çözen atasının yanına getdi. Düşdükləri çətin durumu ona danışdı.

Atası Yuşi Xoca dedi: “Dörd dənə qulunlu madyan və doqquz qoduqlu eşşək ayırın və adamları bunların üstünə mindirin. Bu heyvanların balalarını Qaranlıq Ölkəsinin girişində bağlayın. Onlar qaranlığın içinə girsinlər; istədikləri yerə gedib, sonra geri dönəcəkləri zaman, o madyanlarla eşşəklər, balalarının sevgisi və onların qoxusu ilə o adamları geri gətirər və yolda onlara heç bir xəta törətməzlər”.

Qara Sülük bu halın çarəsini Oğuzla danışdı və ona görə də bu tədbir qəbul edildi. Onun söylədiyinə uyğun olaraq qaranlıqda qalıb, üç gün üç gecə bu cür yol getdilər. Bir azdan sağdan və soldan səslər eşidilməyə başladı: “Bu qaranlıq yolda bir şey tapıb özünə götürən adam, çölə çıxanda peşiman olacaq; heç bir şey götürməyən də peşiman olacaq”.

Gedənlərdən çoxu heç bir şey götürmədi; bəziləri bəzi şeylər götürdülər. Madyanların köməyi ilə qaranlıqdan çıxıb işıqlığa gəldikdən sonra baxdılar ki, götürdükləri şeylər qiymətli daşqaşdır. Az götürənlər də, götürməyənlər də, hər ikisi peşiman oldular.

Oğuz oradan Qıl-Barakla Atıl arasında ucsuz-bucaqsız bir səhra ölkəsinə hərəkət etdi. Onlarla döyüşdü və hökmdarlarını orada öldürdü. O ölkəni də alaraq, ölkənin tərtib və düzəni, vergilərin təsbiti və şixnələrin təyini üçün üç il burada qaldılar. Oradan Xəzər Dərbəndinə sarı köç etdi. Dərbənd sərhədlərinə gəldikləri vaxt Yuşi Xoca oğlu Qara Sülüyə belə dedi: “Ordumuz bir dəfə məğlub olub dağıldı; bu xəbər elə, dostla və düşmənə çatdı. Ona görə buradan yüzə qədər atlı yurdumuza geri göndərməliyik. Onlar bizim sağ olduğumuzu, fəth və zəfərlərimizi evimizə və yurdumuza çatdırırlar. Qəbiləmiz və əsgərlərimiz sevinib məmnun olsunlar; düşmənlər isə alçaq, rəzil və etibarsız olsunlar. Əlimizə keçən bütün azuqə və xəzinələri oraya aparsınlar ki, ad-sanımız göylərə qalxsın”.

Qara Sülük bu təklifi Oğuzla danışdı. O da bundan gələcək faydaları düşünərək, təklifi bəyəndi və Qara Sülüyü mükafat-

landırdı. Öz paltarını ona geydirdi. Yüz Kanqlı atlısına bu mühüm işi tapşırıb, bütün xəzinə və azuqələri onlara verərək arabalarla (kanqlılarla) göndərdi.

[İndiki zamanın yarlıq və payzası əvəzinə] Oğuzun zamanında qızıl uclu ox və yay vardı. Oğuz özünün iki qızıl uclu ox və yayını özünün nişanəsi olaraq onlara vermişdi. Kanqlılar getdikləri hər vilayətdə bunları göstərəkən xalq onların özlərini və heyvanlarını ərzaqla, içməli su ilə, alafa və ulafa ilə təmin edərək, onlara qayğı və hörmət göstərirdilər.

Kanqlılara Barmaqlıq Çosun Billik başçılıq edirdi. Oğuz bunlara ev, xəzinə və hərəmxanasını özü geri dönənəcən qoruyub saxlamalarını əmr etdi. Bunları göndərdikdən sonra Oğuz daha yeddi gün də qaldı və oradan köç edərək Dərbəndə yönəldi. Buranın əhalisi oğru və yol kəsən idilər. Onlar yolları kəsir, yolçulara əngəl olurdular. Oğuzun əsgərlərinin çoxunun atlarını oğurlamışdılar. Oğuz Qara Sülüyü çağırıb belə əmr etdi: “Bu yer dar və xeyli sərp bir keçiddir. Bizi bura sən gətirdin və burada da soyğunçular çoxdur; onlara qarşı hansı tədbiri edək? Bu yerin bir tərəfində dəniz, o biri tərəfində sərp dağlar var”.

Qara Sülük nə edəcəklərini atasından soruşdu. Qoca ona belə dedi: “Bu Dərbənd vilayətinin dörd bir yanındakı əkilən-tiki-lən yerləri tamamilə yağmalayıb viran etməyə çalışmaq lazımdır. Bu vilayət olduqca dar bir yerdir; biz tərəfi dəniz, bir tərəfi dağ olduğundan bütün əməliyyatları bu şəhərin dövrəsində aparmaq lazımdır; ta ki, vilayətin xalqı aciz qalıb məcburi itaət etsinlər”.

Qara Sülük bu söhbəti olduğu kimi Oğuzla söylədi. Oğuz da onun dediyini qəbul edərək onların vilayətlərini hər tərəfdən viran edib, yağma və talan etdirdi. Yay aylarından gələn ilin baharına qədər orada qalaraq Dərbəndi mühasirədə saxladılar. Dərbənd xalqı bu durumu görəncə çarəsizlik və pərişanlıq içində qaldılar. Yığışıb bir-biriylə məsləhətləşdilər. Oğuzun yaxınlıqlardakı şəhəri istila etməsi göz qabağında idi. Çox qüdrətli olan

Qıl-Barakın başına gələnəri də eşitmişdilər.

Səkkiz ay sürən mühasirədən sonra onlar barışıq etmək üçün Oğuzun hüzuruna gəldilər. Ona hədiyyə olaraq doqquz dənə Qır at gətirdilər və el oldular. Oğuz gələnəri gördükdən sonra buyurdu: “Onlardan soruşun: Biz buraya gələli xeyli vaxtdır, niyə yanımıza gəlmədiniz, dikbaşlıq və üsyan yolunu tutdunuz?”. Onlar cavab olaraq dedilər: “Bizim aramızda ağıllılar olduğu kimi, divanələr də vardır. Biz indiyə qədər bu ağılsızların sözüne baxıb gəlmədik. Səhv etdiyimizi də bilirdik. İndi ağıllı insanlar bizim diqqətimizi çəkdilər və öyüd verdilər. Beləcə nə edəcəyimiz aydınlaşdı. İtaət etməyin gərəкли olduğunu bildik və qulluğunuza gəldik”. Oğuz belə buyurdu: “Madam ki, suçunuzu belə etiraf etdiniz, mən də günahınızı bağışladım. Fəqət mənim iki dənə ayğırımı aparıblar. Bunlardan birinin adı İraq - Qula olub, Arıqlı (Azqıllı?) İraq-qulanın atlarına bənzər bir atdır. Digərinin adı Süt ağdır, o da Süt Qulaya bənzəyir, bəmbəyazdır. Bu at çox qaçağan, həm də çox gözəldir. Hərçənd suçunuzdan keçmişəm, fəqət dediyim bu iki at mənə gətirilməzsə, sizlərdən hər birinizi buradan sağ-salamat buraxmaram”.

Bunlar oğurlanmış atların hamısını tapdılar, amma deyilən iki atı heç bir yerdə tapa bilmədilər. Oğuzun könlü bu iki ata bağlı olduğundan, bu hadisədə son dərəcə israr etdi. Onlar Oğuzdan möhlət istədilər.

Oğuz daha bir ay orada qaldı. Ölkənin hər tərəfinə bu atları axtarmaq üçün adamlar göndərdilər. Nəhayət, həmin atları tapıb Oğuzun hüzuruna gətirdilər. Oğuz atlarını görüb, xeyli sevindi. Dərbəndlilərlə xoş davranıb könullərini aldı. Xalqın qorunması və vergi yığılması üçün oraya bir şixnə təyin edərək, Şirvan və Şamaxıya hərəkət etdi.

OĞUZUN ŞİRVAN VƏ ŞAMAXIYA ELÇİ GÖNDƏRMƏSİ

Oğuz Dərbənd vilayətindəki işlərini tamamladıqdan sonra Şirvan və Şamaxıya elçi ilə belə xəbər göndərdi: “Buraya gəldiyimizi hər halda eşitmiş olarsınız. Gəldiyimiz hər ölkə, bizdən nə əmr edilmişsə yerinə yetirdi. Keçdiyimiz yerlərdə zəbt etmədiyimiz bir ölkə, bizə boyun əyməyən və itaət yolunu tutmayan bir hökmdar buraxmadıq. Əgər indi siz, öz istəklərinizlə bizə el olmaq istəyirsinizsə, cavab göndərərək qulluq göstərməlisiniz. Yox, əgər dikbaşlıq və üsyanda inad edəsi olsanız döyüşə hazır olun. Biz də bu elçilərin ardınca həmin anda gələcəyik”.

Bu xəbər onlara çatınca Oğuzun elçisinə hər cür sayğı göstərdilər. İtaət və qulluq yolunu tutub, hədiyyə olaraq doqquz Qır at göndərdilər. Özləri Oğuzu qarşılamağa şəhərin kənarına çıxdılar. Oğuzu görüb, adət üzrə gərəyincə qulluq göstərdilər. Oğuz Şamaxıya çatıb on dörd gün orada qaldı. O günlərdə Şabran (Şabran) əhalisi vergiləri gətirib xəzinəyə təslim etdilər. Fəqət Şamaxı əhalisi, vergilərin ödənməsini gecikdirdilər. Anlaşma yolundan ayrılıb, yenidən düşmənçilik yolunu tutdular və müqavimət göstərdilər. Oğuz hər kəsin bir qucaq odun gətirib, Şamaxı darvazasına və divarına yığmasını əmr etdi. Əsgərlərin hamısı gedib, hər biri bir qucaq odun gətirib yığdılar və yandırdılar.

Darvaza və divarlar qorxunc alovlar içində yandı. Döyüşərək şəhəri aldılar və yağma etdilər. Bu yağmada Şamaxılıların qadın və uşaqlarını da ələ keçirib özləri ilə apardılar.

Şamaxılılar etdiklərindən peşiman olaraq, şəhərin əsilzadələri təkrar Oğuzun hüzuruna gəlib bağışlanmalarını dilədilər. Vergilərini ödəyib, heç bir şəkildə düşmənçilik və dikbaşlıq göstərməyəcəkləri halda qadın və uşaqlarının geri verilməsi qərara alındı. Fəqət Oğuz onların çarəsizlik və imkansızlıq içində

olduqlarını görəndə onlara yazığı gəlib, qadın və uşaqlarını geri qaytardı. Vergi aldı, şixnəsini təyin etdi və oradan Arran və Muğan tərəflərə yola çıxdı.

OĞUZUN ARRAN VƏ MUĞAN TƏRƏFƏ HƏRƏKƏTİ

Oğuz Şirvan tərəflərindən qalxıb Arran və Muğana gəldiyi zaman yay mövsümü idi. Hava son dərəcə isti və bu istidən orada qalmaq mümkün olmadığından, məsləhətləşərək yaylaq olan dağlara getdilər. Qış gələndə, təkrar enərək bu vilayətləri alar və yağma edərik dedilər.

Yay aylarında bu vilayətlərin bütün yaylaqlarını və Sabalan dağlarına, Alataq və Ağdiböri dağlarına qədər dağlıq yerlərini tamamilə işğal etdilər. [Rəvayətlərə görə Alataq adını onlar qoymuşdular və Sabalan adını da onlar vermişdilər. Türkcə “ortaya çıxıb dik duran” nəsnəyə *sabalan* deyirlər.]

Yaylaqda qaldıqları zaman bu tərəflərdə olan bütün ölkələri ələ keçirib zəbt etdilər. Azərbaycan vilayətini də aldılar. Özünün xas atlarını, otlaqları çox geniş və gözəl olan Ucan səhrasının otlaqlarında bəslədi.

Orada olduğu vaxt bir gün hər kəsin toplanıb, bir ətək torpaq gətirərək burada bir təpə düzəltmələrini əmr etdi. Öncə özü bir ətək torpaq gətirib tökdü. Şəxsən özü torpaq tökdüyü üçün bütün əsgərlər də bir ətək torpaq gətirib tökdülər. Böyük bir təpə oldu. Bu təpənin adına Azərbaycan dedilər.

[“Azər” türkcə “*yüksək*” deməkdir, “*baycan*” da “*zənginlərin, uluların*” yeri anlamındadır. Bu ölkə bu şəkildə məşhur oldu. Bu gün də Azərbaycan demələrinin səbəbi budur.]

Həmin yay mövsümündə Oğuz Aladağda (Alataqda) yaylaqda qaldı. Oradan Bağdad, Gürcüstan, Diyarbəkər və Raqqa tərəflərə elçilər yollayaraq “gələcəyəm” deyərək xəbər göndərdi. Gəl-

məmişdən xəbər tutmalarını və buna necə cavab verəcəklərini bilmək istədi. Əgər baş əyib el olub və vergiləri hər il müntəzəm olaraq xəzinəməizə gətirərlərsə çox gözəl, onda oraya əsgər getməz; əgər Oğuzun fikrinə uyğun cavab verməzlərsə, onları itaətə almaq üçün hərəkətə keçib üzərlərinə yürüş edəcəyik.

Elçiləri bu tərəflərə göndərdikdən sonra qışlamaq üçün Arran və Muğan tərəfə gəldi. Kür və Araz çayları arasını yurd və qərargah olaraq seçib qışı orada keçirdi. O diyarın bütün xalqını el etdi, itaət etməyənlərin hamısını yağma etdi. Bahar gələndə müxtəlif ölkələrin hökmdar və sultanlarına göndərmiş olduğu elçilər geri döndülər. Diyarbək, Raqqa və Bağdada getmiş elçilər, bu ölkələrin hökmdar və böyüklərinin Oğuzun başına gələn çətinliklərdən Arran tərəfə geri dönmüş olduğunu zənn edərək elçilərə “Oğuz hələ bir gəlsin baxarıq, döyüşmə edərik, yoxsa elmi olarıq, o zaman cavab verərik” – dediklərini söylədilər. Gürcüstana gedən elçilərə “biz döyüşə hazırıq, vuruşacağıq” – deyə cavab vermişdilər.

Oğuz öncədən gürcülərə adam göndərüb “durmadan üzərinizə gəlməyim gərəkdir; hamınız ayıq və xəbərdar olun və sonra Oğuz qəflətən, xəbərdar etmədən üzərimizə gəldi deməyin. Döyüş və müharibə yerini siz təyin edin və hazır olun; biz gələcəyik”.

Baharın gəlişinə qədər atlar yaxşı yemləndilər və Oğuz Gürcüstana qarşı hərəkətə keçdi. Gürcüstamın yaxınlığına gəldikdə gürcülər üç-dörd günlük yol irəli gələrək döyüşə hazır halda dururdular. Dərhal səf düzülərək durmadan döyüşə başladılar. Oğuzun ordusu qalib gəldi. İki gün və iki gecə davam edən döyüşdən sonra onları qovdular.

Gürcülər bir daha toplanaraq yenidən döyüşə başladılar; amma dözə bilməyib qaçdılar. Gürcülərin böyükləri Oğuzun ordusuna qarşı dura bilməyəcəklərini anladılar və Oğuzun hüzuruna gələrək el oldular. Onlar ətrafa məktub və fərmanlar göndərərək qorxub qaçmış əhalinin toplanmasını tövsiyə edib vergi verməyi boyunlarına götürdülər.

Oğuz bir ay on beş gün Gürcüstanda qaldı. Sonrakı bahar mövsümündə Aladağa çıxdı. Aladağda bir neçə gün qalmışdı ki, gürcülərin vergi verməyib Oğuzun şixnəsini ölkələrindən qovaraq yağdı olduqlarına dair xəbər gəldi.

Oğuz bunu eşidincə özünün altı oğlunu çağırtdı və onlara belə dedi: “Mən bu qövmü (gürcüləri) öyrəndim, gördüm və onların necə xalq olduqlarını çox gözəl anladım. Onlar bir həmlədən artıq dözə bilməzlər. Onlara qarşı böyük ordu göndərməyə və mənim getməyimə lüzum yoxdur”. Hər oğluna iki yüz cəsür əsgər qoşub döyüşə göndərdi. Gürcülər Oğuzun oğulları oraya gələndə döyüşsələr də Oğuzun oğulları onları yenib yağma etdilər.

Bundan dərhal sonra ataları Oğuzdan elçi gəldi; ondan bütün əsgərlərin yeyəcək və geyəcəyini bu yay gürcülərdən toplamağın gərəkdir olduğu buyruğunu gətirdilər. Bu xəbər onlara çatanda yağmanı artırdılar. Çoxlu ərzaq toplayıb atalarına gətirdilər. Ayırca şixnə təyin edərək verginin miqdarını müəyyənləşdirdilər və Aladağa geri döndülər.

Onlar çox gözəl işlər etdiklərindən Oğuz onlara öz razılığını bildirdi və “Mənim həyatımda etdiyiniz böyük və faydalı işlər və ad qazanmağımız, mən öldükdən sonra da yerimi tutmağa layiq olduğunuzu göstərdi” - dedi.

Sonra elçilər göndərərək, bütün qışlaqlardakı əsgərlərin toplanmasını və Kürdüstana doğru yürüş etmələrini əmr etdi.

OĞUZUN KÜRDÜSTAN YOLU İLƏ DİYARBƏKR VƏ ŞAMA HƏRƏKƏTİ

Oğuz əsgərlərini çağırtdı toplaıqdan sonra Kürdüstana doğru yola düşdü və bir-birinin ardınca üç il Kürdüstan dağlarında qaldı. Bu dağları talançılardan təmizləyib, onların varını, yoxunu yağma etdi. Şəhər xalqını və səhrada yaşayan ölkə əhalisini öz tərəfinə çəkərək vergi təyin etdi. Oradan Diyarbək tərəflərə

gəldi və İrbil, Mosul və Bağdad vilayətlərinin böyükkləri Oğuzun hüzuruna gələrək el oldular. Oğuzaya layiq ərmağan və hədiyələr gətirdilər.

Bu qış mövsümündə Dəclə çayının sahilində qışladı. Bahar olanda Şam yolunu tutdu və altı oğlunu manqala, (yəni öncül) olaraq öncə göndərirdi; özü də bunların ardınca hərəkət etdi. Oğulları Raqqaya gələndə şəhərin bütün əsilzadələri onları qarşılamaq üçün şəhər kənarına çıxdılar. Oğuzun oğulları ataları arxadan gəldiyi üçün bunları atalarının hüzuruna göndərdilər. Onlar Oğuzun hüzuruna gəldilər; Oğuz onları görüncə xoş davranırdı və könüllərini aldı. Bir şıxna təyin edərək onların şəhərlərinə göndərirdi. Məhz bu şəkildə Oğuz Şam ölkəsinin harasına gərdirdisə, xalq öz istəkləri ilə el olurdular. Yalnız, türklərin Bataq Şəhr dedikləri və üç yüz altı qapısı olan Antakya şəhəri inad edib müqavimət göstərdi. Nəticədə bir il vuruşdular və bir il sonra şəhəri aldılar.

Oğuz şəhərə getdi və bir qızıl taxt qurub üzərində oturdu. Yanında olan doxsan min əsgərin hamısı, qadın və uşaqlarıyla birlikdə şəhərdə yerləşdilər.

Sonra Misir və Dəməşqə gəlişindən xəbərdar olmaları üçün elçi göndərdi. Hər elçinin yanına yüzə qədər adam qatdı. Bundan sonra Oğuz öz ordusunun hər alayından yüz kişi ayırdı və bunları altı oğlu ilə birlikdə Təkür xanın yanına göndərdi [ki, biz bu gün ona Təkfur deyirik.] Oğuzun oğulları oraya yaxınlaşdıqları zaman, Təkür onların əsgərlərinin necə olduğunu öyrənmək üçün elçi göndərdi. Onların adət və qaydalarına görə elçi olaraq gələndə toxunmazdılar. Oğuzun oğulları Təkfurun yanından gələndə elçiləri görüb onlarla danışdılar. Onlar geri dönərkən öz elçilərini də o elçilərlə birlikdə Təkürün yanına göndərdilər və xəbər verdilər: “Atamız bizi öncül (manqala) olaraq doqquz min əsgərlə göndərmişdir. O isə, böyük ordu (keçələ) ilə gəlməkdədir; əgər el olub vergini boynunuza alıb, bunu hər il xəzinəyə göndərəcəyinizi bilsək sizə hücum etməyəcəyik; döyüşmək istəsəniz bir yer seçin və vuruşmamız üçün oraya gəlin”.

Bu altı oğuldan ən böyüyünün adı Gün, yəni aftar, ikincisinin adı Ay, yəni mah, üçüncüsünün adı Yulduz, yəni sitarə, dördüncüsünün adı Gök (Göl), yəni göy (asiman), beşincisinin adı Taq, yəni dağ (kuh) və altıncısının adı Tengiz, yəni Dəniz (dərya) idi.

Bu oğulların elçiləri Təkfurun yanına gəldikləri zaman, Təkfur “sabah filan yerdə vuruşarıq” - dedi.

Ertəsi gün oraya gedərək vuruşdular və Təkfur yendilər. Təkfurun əsgərlərindən çox insan öldürüldü. Onları iki gün, iki gecə, Təkfurun şəhəri və ölkəsinə qədər qovdular.

Bu şəhərin girişinə gələncə şəhər əhalisi aralarında qərarlaşaraq Təkfur yaxalayıb onlara təslim etdilər. Onlar da Təkfur yetmiş adamla birlikdə Antakya Oğuz Ağanın hüzuruna göndərdilər.

Paytaxtına və bütün ölkəyə əl gəzdirdilər; lakin yağmaya və xalqın öldürülməsinə yol vermədilər.

Oğuzun oğulları şəhərin çölünə çıxdılar və orada yerləşdilər. Ataları Oğuzaya elçilər vasitəsiylə bu xəbəri göndərdilər: “Əgər Təkfur öldürmək niyyətindəsinizsə, bizə əmr edin, ölkəni yağma edib, mal və xəzinə (pul) göndərək; bunun üçün bir işarən kifayətdir. Yox, əgər bağışlayaraq günah və qanını tökməkdən vaz keçirsinizsə, onu ölkəsinə başçı göndərin. Hökmdarlığı ona vermək istəsəniz, mal və xəzinə vergisini təyin edib onu geri göndərin. Beləcə biz xalqın qəlbini ələ alıb, özümüzə tabe edərək”.

Bu elçilər Təkfur Oğuzun hüzuruna gətirdikləri zaman Oğuz xan döyüşün necə baş verdiyini, özü ilə onun oğulları arasında olanları yenidən soruşdu.

Təkfur vəziyyəti bütün açıqlığı ilə başdan sona qədər, döyüşdə Təkfurun ordusunun yenildiyini, Oğuzun oğullarının onların arxasınca paytaxta qədər təqib etməsini, paytaxt əsilzadələrinin məsləhətləşərək Təkfur yaxalayıb ona təslim etdiklərini bütün təfsilatıyla danışdı.

Təkfur danışıqlarını bitirdikdə Oğuz Təkfura oğullarının ölkəni yağma edib-etmədiklərini soruşdu. Təkfur onların yağma etdiklərini görmədiyini söyləyib “bilirəm ki, mən orada ikən heç bir yağma etmədilər; şəhərdən çöldə, səhrada qaldılar”- dedi. Oğuz oğullarının şəhərləri yağma etmələrini tez-tez tənbeh etdiyindən bu hadisəyə çox sevindi. Əllərini sinəsinə qoyub üzünü Tanrıya çevirdi və uşaqlarının sözündən çıxmadıqlarına və onların qabiliyyətləri ilə atalarının yerinə keçməyə müqtədir olduqlarına şükr etdi. Oğuz bunları öyrənib xoşuna getdikdən sonra Təkfura belə kitab etdi: “Sən əvvəl mənə itaət etməyib mənə qarşı çıxdınsa da, hətta döyüsdüsa də, bütün bunlara baxmayaraq mən sənə suçundan keçirəm. Səni öz ölkənin başçılığına göndərirəm və səltənəti sənə verəcəyəm. Bundan sonra açıq qəlblə, təmiz ürəklə itaət edəsiniz. Hər il olduğum yərə pul (xəzinə) və mal göndərəsiniz”.

Təkfur bu sözü eşidərək baş əydi; itaət şərtlərini və dualarını yerinə yetirib cavab olaraq dedi: “Bütün ölkələr və məmləkətlər sənə əmrinə və hakimiyyətinə tabedir. Mənim kimi və məndən daha yaxşılar milyonlarca adam sənə itaətinə girmişlər. Sənə hökmünə qarşı qoymaq üçün mənim kimisinin qüdrəti və yeri yoxdur. Hər nə əmr etsən, itaət edər, boyun əyərəm. Əgər Oğuz mərhəmət edib, məni bağışlayarsa qulağıma qulluq halqası taxar, hər il mal və xəzinə göndərəm. Bu xüsusda inşallah heç bir qüsür etməm”.

Oğuz bu söhbəti qurtardıqdan sonra Təkfurdan Rum və Firəng ölkələrinin durumunu, ordularını və yaşadıqları yerləri, bu ölkələrə əsgər göndərəsi olsa, oraları necə zəbt edəcəyi barəsində soruşdu. Təkfur belə dedi: “Firəng ölkəsini tutmağın yolu belədir. Oğuz buradan hədiyyə (bələk) və qiymətli paltarlarla oraya elçilər göndərməli, böyüklərinin könlünü ələ almalıdır. Onlara qiymətli paltarlar geydirdinsələr və vergi vermələrini söyləsinlər. Mən də onlara gizlicə məktub yazıb öz elçimi ora göndərəm. Bunu onların ağullarına salaram ki, bu qövmün çox

böyük qüvvəsi vardır. Günəşin doğduğu yerdən bu ölkəyə qədər hər yeri öz idarəçiliklərinə almışlar və heç bir canlı onların qüvvələrinə qarşı dura bilməz. Yaxşısı budur, iş döyüşlə sonunclanmadan, arada bir xeyli insanın ölməsinə və ölkənin viran olmasına səbəb olmadan itaət edəsiniz. Verginin miqdarını özünüz müəyyənləsdirin və bunu hər il göndərin. Onlar bu sözə inanıb vergi verməyə razılaşarlar. Onlara qarşı əsgərin getməsinə heç bir lüzum yoxdur. Amma Rum ölkəsinin durumuna gəlincə, onların qışlaqları dənizə yaxındır və isti olur. Belə hərəkət etməsən: onlar qışlaqlara gedəcəklər və vaxtı gələndə təkrar yaylağa çıxmaq istəyəcəklər. Onların yaylağa gəlmələrindən öncə əsgərlər gedib yaylaqlarını işğal etməli və qışlaqlarından çıxmaqlarına yol verməməlidirlər. Qışlaqda istidən və milçəklərin əlindən oturmaq mümkün olmadığından aciz qalıb, el olmağa məcbur olacaqlar”.

Təkfurun bu düşüncələri Oğuzla ağıllı göründü və onu öz ölkəsinə və səltənət paytaxtına geri göndərdi. Onunla gəlmiş olan elçilərlə birlikdə onu öz məmləkətinə çatdırmaq və padşahlıq taxtına oturtmaq üçün onun yanına əllidən artıq atlı qatdı. Öz oğullarının da əsgərləriylə birlikdə dönmələrini əmr etdi. Oğuzun uşaqları atalarının hüzuruna gəldilər.

Təkfur Oğuzla çoxlu xəzinələr göndərdi. Öz paytaxtda oturub itaət kəmərinə belinə bağladı. Təkfurun məmləkəti bu şəkildə Oğuzun idarəsinə girdikdən sonra Firəng və Rum diyarına qarşı hərəkətə keçdi.

OĞUZUN ÖZ OĞULLARINI ORDU İLƏ RUM VƏ FIRƏNG TƏRƏFƏ GÖNDƏRMƏSİ

Təkfur el olduqdan və Oğuzla Firəng və Rum ölkələrinin durumunu öyrətdikdən sonra, Oğuz oğullarından üçünü, Gün, Yulduz və Tengizi doqquz min süvari ilə Rum tərəfə göndərdi.

Digər üç oğlu Ay, Gök və Tağı digər doqquz min əsgərlə Firəng diyarına göndərdi.

Onlara dənizin sahilində bir yeri qərargah edib, orada tağar və ulufa verməsini, elçilər təyin edərək onları gəmi ilə keçirərək Firəngə göndərmələrini əmr etdi.

Təkfur bunlarla müttəfiq və itaət kəmərinə belinə bağladığından, Oğuzun buyruğu ilə dəniz sahilində gözəl bir yeri onlara qərargah olaraq verdi. Onlara uyğun ulufa və alafa ayırdı; elçiləri də Firəng tərəfə göndərdi.

Elçilər oraya gəldikdə Oğuzun qiymətli paltarlarını gətirdilər və onların böyüklərinə geyindirildilər. Təkfur xan daha öncə öz elçisini göndərərək onlara durumdan xəbər vermiş və Oğuzun sözünü eşitmələrini, onlara birləşərək itaət etmələrini məsləhət görmüşdü. Onlar da müqavimət göstərməyib boyun əydilər. Bunlara cavab olaraq mal və nadir hədiyyələr (tansuqlar) göndərdilər. Oğuzun oğullarını görüb işlərini onlarla həll etmək, mal, xəzinə və nadir hədiyyələri onlara verməyə cəhd etdilər. Oğuzun oğulları bunu qəbul etmədilər və belə dedilər: “Sizin mütləq Oğuzun yanına getməyiniz gərəkdir. Gətirdiyinizin hamısını onun hüzuruna aparın. Vergi təyin edib müəyyənləşdirmək Oğuz aiddir. Biz qardaşlar ordu ilə birlikdə Oğuz əmr edincəyə qədər buradayıq. Hələlik siz gedib Oğuzu görün, vergi müəyyənləşsin, geri dönməyimizi əmr edərsə, biz dərhal geri dönərik”.

Onlar Oğuzun oğullarının bu məsələdə çox israr etdiklərini görəncə gətirdikləri mal (əşya) və xəzinəni (pulu) götürüb, Oğuzun onun qulluğunda duracaqlarını bildirməyə getdilər. Bunların gəlməkdə olduqları xəbəri Oğuzun çatınca, o, əsgərlərini bütün silah və təchizatıyla alay-alay düzdü və səhrada onların gələcəyi yola göndərdi. Özlərini uzaqdan Firənglərə göstərdilər. Firəng ölkəsindən gəlmiş bu topluluq (adamlar) Oğuzun ordusunu alay-alay iki-üç dəfə görəncə, onu olduğundan daha çox sandılar. Firənglərdən gəlmiş bu heyət Oğuzun hüzuruna gələndə, öz söyləyəcəklərini ərz etdilər. Oğuz onlara belə dedi: “Si-

zin gördüyünüz bu azsaylı əsgərləri manqala (öncül) olaraq göndərmişdim. İndi ordumun əsas böyük hissəsi buradadır, gedib onu görə bilərsiniz. Əgər bizə qarşı vuruşa biləcəyinizi düşünürsünüzsə, vuruşaq. Yox, əgər bizə qarşı durmağa gücünüz çatmayacaqsa itaət yolunu tutmaqdan başqa yolunuz yoxdur; mal və xəzinə olaraq vergi müəyyənləşdirib hər il inanılmış adamlar və elçilərlə bizə göndərin. Qəti bilməlisiniz ki, ordum siz düşündüyünüzdən daha da böyükdür. Siz bəlkə su və atəşlə bizim yolumuzu kəsə biləcəyinizi düşünürsünüzsə, bilməlisiniz ki, biz gəldiyimiz yerlərdə bir çox dərya (böyük çay) keçmişik. Sizin dərya və sularınızın mənim əsgərlərimin nəzərində qiyməti yoxdur. Onlar bunları asanlıqla, atı sal yerinə və nizəni kürək yerinə işlədərək bir sal düzəldərlər və asanlıqla keçərək ölkənizi alt-üst edərlər”.

Onlar bunu eşitdikdə Oğuzun dedilər: “Ey, Oğuz Ağa, əmr edin ordunuz geri dönsün və vergi verməməz üçün şixnə təyin edin”.

Oğuz onlara belə dedi: “Nə zaman könüllü olaraq vergiyi verməyi üzərinizə alsanız, Təkfur xanın yanında qoyduğumuz şixnə sizə də yetər. Hər il vergini ona çatdırın; o mənə göndərir. Hər iki ildən bir sizin uruğunuzdan (qəbilə) bir adam gəlsin. Mən ona xələt verib geri göndərəm”.

Bu söz bitdikdən sonra verginin miqdarını təyin edib onları bu ölkənin adəti ilə geri göndərdi. Həmin elçilər bir başqa vaxt onun hüzuruna gələrlərsə, əsgərlərin bu dəfə etdiyi hərəkəti, Oğuzun ordusunun böyüklüyü onların qəlblərində qorxu salsın deyərək təkrar etmələrini buyurdu. Firəng elçiləri Oğuzun ordusunun böyüklüyünü və saylarının çoxluğunu görəncə öz ölkələrinə getdikdə, bu ordunun nə qədər əzəmətli olduğunu Firəng padşahına çatdırdılar. Padşah da bu durumdan xeyli narahat olub, istər-istəməz üzərinə düşən vergiləri qəbul edib itaət və qulluq kəmərinə belinə bağladı. Oğuzun səltənət taxtında oturub padşahlıq etdiyi vaxtda, ondan sonrakı oğulları və uruğu zamanında da vergi göndərdilər. Oğuzlara qarşı gələnlərlə də vuruşdu.

OĞUZUN RUMA GETMİŞ OĞULLARININ DÖYÜŞÜ VƏ ONLARIN RUM ORDUSU İLƏ QARŞILAŞMALARININ TƏFSİLƏTİ

Oğuzun əsgərlər ilə Ruma göndərmiş olduğu oğulları oraya çatınca üç yerdə rumlularla döyüşdülər və üç dəfənin hər birində Rum əsgərlərini məğlub etdilər. Nəticədə Rumun böyükləri onlara qarşı durmağa gücsüz olduqlarını anlayaraq bir yerə topladılar, bir-birilə danışib itaət yolunu tutaraq Oğuzun oğullarının yanına getdilər. Hər il mal-xəzinə göndərməyi öz üzərlərinə götürüb, Oğuz və oğullarının hər birinə seçmə atlar hədiyyə etdilər. Oğuzun oğulları bu heyətdən “nə üçün öncə el olub itaət etmədiniz?” - deyə soruşdular: “Belə olsaydı arada bu qədər insan ölməz, ölkəniz viran olmazdı”.

Onlar cavab olaraq dedilər: “Sizinlə vuruşanlar səfeh insanlardır. Biz isə dünya görmüş, onun isti-soyuğunu dadmış adamlarıq. Çıxış yolunun aramızdan döyüşü qaldırmaq olduğunu gördük və itaət kəmərinə bağladıq, qulluq halqasını qulağımıza taxdıq. Birlikdə qərar verib itaət etməyə üz tutduq; qəbul edib etməmək sizə aiddir. Hər halda aramızda, könlündə başqa fikir daşıyan və bu dediklərimizə qarşı davrana biləcək kimsə qalmamışdır”.

Oğuzun oğulları onların sözlərini eşidincə onların təmiz qəlblə Oğuzun ordusuna el olduqlarını anladılar.

Onlara belə dedilər: “Atamız bizə bu şəkildə buyurmuşdur: Kim bizə baş əyərsə o amanda olur (bağışlanır); ona hücum etməz və onlardan kimsəni cəzalandırmırıq. Biz də atamızın sözlünə qarşı çıxmıyacağıq. Ölkənin bir kənarında oturacağıq; heç bir şəkildə, heç bir canlıya və ölkənizə heç vaxt hücum etməyəcəyik. Bu arada siz də böyüklərinizdən bir heyəti atamız Oğuz Ağanın hüzuruna göndərin. O nə əmr edərsə, bizim üçün o buyruqdur”.

Bu insanlar bu sözləri qəbul etdilər və Oğuzun oğulları onları öz elçiləri ilə birlikdə Oğuzun yanına göndərdilər.

Oğuz onları görüncə oğullarının durumunu və girişmiş olduqları döyüşün gedişini soruşdu. Onlar da görmüş olduqları durumu, olduğu kimi Oğuzla söylədilər. Oğuz onların könlünü alaraq hər il gətirəcəkləri vergini müəyyənləşdirdi. Əsgərlərini Firəng heyətinə necə göstərmişdisə, bir neçə dəfə bunlara da göstərdi. Bu ordunun böyüklüyü onların da qəlbinə qorxu saldı. Bu heyətə xələt geydirib yola saldı.

Oğuzun oğulları əsgərlərlə dönüb atalarının yanına gəldilər. Oğuz oğlanlarının gözəl işlər gördüklərini görüb, onlarda kamillik və səadət nişanələri müşahidə edərək, onların şərəfinə bir toy qurub, özü kasa təqdim etdi.

Hər oğluna bir qızıl kürsü verdi və oğulları ilə birlikdə getmiş olan bəylərin hamısına xələt geydirdi. Bundan sonra oğullarını və bəyləri toplayıb onlara “Siz, uşaqlarıma nə üçün qızıl kürsü verib, sizə xələt geydirdiyimi bilirsinizmi?” - deyə soruşdu. Oğullar və bəylər belə cavab verdilər: “Onu sən gözəl bilir-sən, biz nə bilək”. Oğuz bunu bu şəkildə buyurdu: “Altı oğlumu bir dəfə manqala (öncül) edərək Şam tərəfə gəldim. Onların bütün işlərinin gözəl olduğunu gördüm. İkinci dəfə üç oğlumu Firəng, üçünü isə Rum tərəfə göndərdim. Yenə çox gözəl işlər gördülər. Sizin və onların tutduğu yol çox gözəldir! Hətta işğal edilən ölkələri yağma etməmək haqqında çıxarmış olduğum qanun və əmrlərə tam əməl edib, layiqincə yerinə yetirdilər. Mənim sözümdən heç kənara çıxmədilər; öz fikirlərini də mənə bildirdilər. Bu səbəbdən onlardan və sizlərdən könlüm məmnundur. Yaxşı başa düşdüm ki, onlar padşahlığa layiqdirlər; sizlər də bəyliyə layiqsiniz. Buna görə də onlara qızıl kürsü və sizə xələt verdim”.

Oğuz bu işlərə düzən verib, onu yoluna qoyduqdan sonra daha üç il Antakya, Rum və Firəng işlərinə bir düzən vermək üçün orada oturdu. Bu diyarın işlərinə tam bir düzən və ahəng verib, oradan Dəməşqə hərəkət etdi.

OĞUZUN BÜTÜN ORDUSUYLA DƏMƏŞQƏ HƏRƏKƏTİ

Oğuz Rum, Firəng və Antakya ölkələrinin işlərini qaydaya saldıqdan sonra, Dəməşqə getmək üçün oradan yola düşdü və Dəməşqə gəldi. Dəməşqlilər onunla vuruşmaq niyyətində idilər. Fəqət Oğuz heç də bu istəkdə deyildi. Dəməşq ətrafına yaxınlaşıb üç gün orada qaldı və döyüşə girişmədi.

Oğulları ondan “müharibə etməməyi gözləməyinin səbəbi nədir? - deyə soruşdular. Oğuz onlara belə cavab verdi: “Siz bilməyirsinizmi ki, Adəm əleyhissəlam bu torpaqlarda uyuyur. Mən bu cəhətdən heyrətləndim və vuruşa başlamaqda tələsmədim. Elçi də göndərmək istəmirəm; baxaq görək işin axırı necə olacaq və onlar nə etmək istəyəcəklər”. Gəldiyi üç gün olduğu halda Oğuz kimsəni onlara elçi göndərməyib vuruş arzularına üz vermədiyindən Dəməşqlilər Oğuzun yanına elçi göndərərək elçiyə bərabər on eşşək yükü (xarvar) yay göndərdilər. Elçilər Oğuzun hüzuruna gəldilər və istədiklərini söylədilər. Oğuz belə dedi: “Sizin və böyüklərinizin gecikmənin səbəbi nədir? Ağılınıza nə gəldi ki, buraya gəldiyim gündən bəri yanıma ancaq bu gün gəldiniz? Əgər döyüş və müharibə etmək niyyətindəsinizsə, hər halda Antakya ordusundan qüvvətli deyilsiniz. Əsgərlərimin hamısı buraya hələ gəlmədikləri üçün tam şəkildə yığılmaqlarını gözləyirəm. Bu səbəbdən sizə kimsəni elçi göndərmədim. Ən yaxşısı budur ki, siz gedin və durumu böyüklərinizə bildirin; gəlib itaət etsinlər. Biz Misirə getmək istəyirik və bu səbəbdən sizinlə döyüşmək istəməyirəm. Həm də sizinlə vuruşmağı da yersiz hesab edirəm. Sizə vergi olaraq yay verməyi təyin edirəm və yaydan başqa sizdən bir şey gözləmirəm”.

Dəməşq elçisi bu sözü eşidib Dəməşqə döndü və durumu Oğuzdan necə eşitmişdisə eləcə böyüklərə çatdırdı. Bu sözlər onların da istəyinə uyğun gəldi və bunu qəbul etdilər. Yüz xarvar yay toplayıb bunlara bir neçə məşhur ərəb atı da qatıb Oğuzun

hüzuruna gələrək ona təqdim etdilər, el oldular və itaət etdilər.

Oğuz böyüklərinin könlünü aldı, mülayim davranıb belə dedi: “Ölkənin yayları son dərəcə gözəldir və əsgərlərimiz üçün gərəkli. Gətirmiş olduğunuz nə qədər yay varsa, əsgərlərə paylayın. Hər birinə üç yay verin. Əgər hər birinə yay çatarsa, onda bu il gətirdiyiniz yetər. İndi isə Misirə getdiyimdən sizi tərk edirəm. İnşallah Misirdən qayıtdıqdan sonra verginizi istəyinizə uyğun müəyyənləşdirəcəyəm”.

Bundan sonra bir ay da Dəməşqdə qaldı. Bir ay sonra köç edib, ordu ilə Misirin üzərinə yeridi.

OĞUZUN MİSİRƏ HƏRƏKƏTİ, ORAYA GƏLİŞİ VƏ ONLARI EL ETMƏSİ

Oğuz Dəməşqi el etdikdən sonra Misir diyarını almaq qərarına gəlib o tərəfə yola düşdü. Üç günlük yol getdikdən sonra bir yerdə iki gün dayandı. Hər alayın gecələr iki-üç dəfə geri dönmə, səhər açılınca köç edərək əsas qüvvələrə qatılmaları üçün bütün orduya əmr etdi. Beləliklə əsgərlərin sayı, olduğundan daha çox görünəcəkdi. Bundan sonra Misiri necə alacaqları və necə el edəcəkləri haqda məsləhətləşdilər.

Üç oğlunu doqquz min əsgərlə öncül olaraq göndərdi. Başqa bir oğlunu yenə doqquz min əsgərlə onların keçələsi olaraq arxalarından yola saldı. Özü böyük ordu ilə onların arxalarınca yola düşdü. Özünün hərəkət etdiyi gün, elçilərini üç qoşulu atla Misirə yolladı ki, hər oğluna nə qədər əsgər verib göndərdiyini və özünün də arxalarından böyük ordu ilə gəldiyini misirlilərə xəbər versinlər.

Elçilər yola çıxdıqdan sonra özü orada qaldı; oğulları isə ayrılan əsgərlərlə getdilər.

Oğuz Dəməşq, Quta ətrafında və Qüds ilə Xəlil vilayətlərində və o ölkələrdə qışı keçirib, ov ovladı.

Dəməşqlilər də Misirə bir elçi göndərüb Oğuzun ordusunun necə olduğunu və bu baxımdan döyüşün yaxşı olmayacağını bildirdilər. Bu sözlər misirlilərə çox təsir etdi. Oğuzun oğulları Misir yaxınlığına çatınca, Misirin bütün tanınmış adamları onları qarşılamağa çıxdılar; onlara ərməğanlar və nadir əşyalar gətirdilər, el olub itaət etdilər. Xəzinəyə verəcəkləri vergini müəyyənləşdirdilər və Oğuzun oğulları bir il Misirdə qaldılar. Əsgərlərindən kimsənin heç bir canlıya yük olmaması, onlara ilişməməsi haqqında qərar çıxardılar. Fəqət bunu qərara aldılar: “Uzaq yoldan gəldiyimiz üçün vergi toplamağa hər dəfə buraya gələ bilmirik. Üç ilin vergisini qabaqcadan vermək üçün hazırlıq görün və bizə təslim edin. Beləliklə, altı ilin vergisini iki dəfəyə ödəyin”.

Bu il üç ilin vergisini Misirdən aldılar. Ordu üçün çoxlu mal yığaraq Oğuzun əmri ilə geri döndülər və atalarının hüzuruna gəldilər. Oğuz daha bir il Dəməşq vilayətində qaldı və bu müddətdə Dəməşqin vergisini müəyyənləşdirdi.

Oğuz Adəm əleyhissalamın məzarının orada olduğunu bildiyindən Məkkə və Mədinəyə elçi göndərüb, oradan bir qədər torpaq gətirmələrini əmr etdi. Elçi oraya gedib torpağı gətirdi. Oğuz bu torpaqdan bir qədər bədəninə sürtüb Tanrıya şükürlər etdi. Oğullarına və bəylərinə dedi: “Adəm torpaqdan yaradılmışdı və sonra da torpaq oldu. Biz də hamımız torpaq olacağıq. İnsan nə qədər güclü olursa-olsun bunu unutmamalı və pislik deyil, yaxşılıq etməlidir”.

Bundan sonra yazda Bəlbək dağlarına və sərin yerlərə gedərək yayı keçirdilər. Oğuz: “Yayın istisində Bağdada getmək mümkün deyil, bir az keçib havalər sərinlikdən sonra Bağdada gedərik” - deyə söylədi. Bütün yay mövsümü ərzində orada oturdu və havalər sərinləyəndə Bağdada hərəkət etdilər.

OĞUZUN BAĞDAD, BƏSRƏ VƏ O TƏRƏFLƏRƏ GETMƏSİ

Oğuz yay aylarını Bəlbək dağlarında və onun ətrafında keçirdikdən sonra, havalər sərinlədiyi vaxt Bağdad tərəfə yönəldi. Bağdad xalqı daha öncə el olmuşdular. Oğuz Diyarbəkə çatanda, Bağdadın bütün görkəmli adamları Oğuzu qarşılamaq və eyni zamanda qulluğunda durmaq üçün oraya gəlmişdilər. Bunlar Oğuz ilə birlikdə Bağdada döndülər.

Oğuz Bağdada gəldikdən sonra, təqribən bir aydan çox müddət orada qaldı. Məmləkətin bütün görkəmli adamları onunla birgə idilər. Sonra şəhərdən çıxdı və havalər istiləşənə qədər o tərəflərdə - qışlaqda qaldı.

Havalər daha da istiləşəndə Kürdüstan dağlarına gedib orada yayı keçirdi. Payızda Bəsrəyə hərəkət etdi.

Bəsrə xalqı da digər vilayətlər kimi boyun əyib tabe oldu, el olub itaət edərək vergi verdilər.

Oğuz oradan Xuzistan tərəfə getdi və bütün o ölkələri el edib, itaət etdirdi. Onların hamısı vergi verməyə razılıq verdilər.

Oradan Lur dağları arasından keçib İsfahana getdi. Oraya çatanda İsfahan xalqı itaət yoluna gəlmədilər; müqavimət göstərdilər və düşmənçilik göstərib döyüşə girdilər. Heç bir vəchlə hasardan çölə çıxmədilər.

Oğuz İsfahan önündə on min əsgərlik bir qüvvə yığdı: “İsfahanlılar çölə çıxıb döyüşə başlasalar, onda vuruşun!” - dedi. Müəyyən vaxtdan sonra həmin on min əsgəri qüvvələrinin yerinə, eyni miqdarda əsgər göndərüb, əvvəlkiləri geri qaytarırdı. O biri əsgərləri İsfahan vilayətini yağma edirdilər. Oğuz üç il bu ölkədə qalıb bütün vilayəti yağma və talan etdi. Üç ildən sonra bütün əsgərlər İsfahanın qala qapısının önünə toplandılar. Onlar yeddi gün, yeddi gecə İsfahan ordusu ilə vuruşdular. Əsgərlərin yarısı bir gün vuruşur, digər yarısı da o biri gün vuruşurdu. Beləcə tam yeddi gün keçdi.

Bunun bir faydası olmayanda Oğuzun işlərinə öndərlik edən və onun hər cür etimadını qazanan Qara Sülük, atası Yuşi Xocanın yanına getdi. O, atasına dedi: “Buna qədər böyük vuruşlar etdik, ancaq hələ ki, İsfahanı ala bilməmişik. Bizə bu vəziyyətdən çıxış yolu göstər və nə edəcəyimizə dair bir çarə düşün”.

Yuşi Xoca bu vəziyyəti oğlundan eşidincə ona dedi: “Divarla vuruşmaq heç bir fayda verməz. Siz hücum edib divara vurdunuz zaman, onlar ordumuzdakı insan və atlara vururlar. Təbii ki, onların zərbəsi təsirli olur və bu səbəbdən sizin əsgərlər işə yaramayırlar. Bu işin çarəsi budur: əsgərlərin bir yarısı, İsfahan xalqının görə bilmədiyi bir yerdə gizlənsinlər. Onlar heç bir şey etməsinlər ki, bu yaxın yerdə pusquda durmuş əsgərlərin varlığını bir kimsə bilməsin. Əsgərlərin digər yarısı İsfahan qapısı önündə yenidən vuruşa girişsinlər. Əgər isfahanlılar hasardan çölə çıxmasalar, onların şəhər kənarındakı bağlarını və evlərinin divarlarını, onlar çıxıncaya qədər yıxıb dümdüz edin. Bundan sonra isə belə bir iş etməli: Qoy əsgərləriniz yenilmiş kimi geri çəkilib qaçsın; onlar da arxalarınca onları təqib etsinlər. Şəhərdən xeyli uzaqlaşdıqdan sonra pusquda gizlənmiş olan əsgərlər onların arxalarını kəssinlər. Onda isfahanlılar əzilib məğlub olacaqlar və geriyyə qaçacaqlar. Ancaq onların şəhərə qaçıb sığınmalarına yol verməyin, hamısını öldürün”.

Qara Sülük Oğuzun yanına gələrək atasından öyrənmiş olduğu çarəni ona danışdı. Bu tədbir Oğuzda da ağlabatan (uyğun) göründü və onu bəyəndi. Onun oğulları qırx min əsgərlə pusquda gizləndilər. Əlli min əsgərə də Qara Sülüyün başçılığı ilə şəhər qapısında döyüşmələrini, ətrafı yıxıb tar-mar etmələrini əmr etdi. Oğuzla bərabər şəhər qapısına gələn bu əlli min əsgər bir yandan döyüşür, bir yandan da isfahanlıların evlərini tar-mar edirdilər. İsfahanlılar onların çox böyük təxribat törədəcəklərini, saylarının da əvvəlkinə nisbətən xeyli azalmış olduğunu görüncə, başlarına yeni bir dərd açaraq, əsgərlərin bir hissəsinin başqa yerə getdiyini zənn etdilər. Bu gümanla şəhər qapılarını

açıb şəhərdən çölə çıxdılar. Qılınclarını çəkib Oğuzun ordusu ilə döyüşə başladılar. Oğuzun əsgərləri irəlincədən düşünüldüyü kimi dağıldı və qaçmağa başladı. Yavaş-yavaş olduqları yerdən, şəhərdən xeyli uzaqlaşdılar və onları səhraya çəkdiilər.

Oğuzun oğulları qırx min əsgərlə birdən Əzrail kimi arxadan onların üstünə düşdülər. Şəhər qapısını və geri çəkilmək üçün yollarını tutaraq çölə çıxmış olanların bir dənəsini də sağ buraxmadılar. Beləcə İsfahanı da aldılar. İsfahanı uğurla aldıqdan sonra Oğuz oğullarından dördünə Fars və Kirman tərəflərə gedib o ölkələri zəbt etməyi tapşırırdı.

OĞUZUN OĞULLARINI FARS VƏ KIRMAN TƏRƏFLƏRƏ GÖNDƏRMƏSİ

Oğuz oğullarından dördünün Fars və Kirman tərəflərə gedərək o ölkələri zəbt etmələrini əmr etmişdi. Oğulları atalarının buyruğuna görə, o diyara yola çıxaraq ilk öncə Kirmana gedib orada vuruşdular. İsfahanı necə almışdırsa, Kirmanı da eləcə aldılar və çox məşğul oldular. Orada işlərini bitirib sərbəst qaldıqdan sonra Fars vilayətinə gəldilər və öncə Şirazi aldılar. Bir ilə qədər bu yerlərin alınması işləriylə məşğul olub orada qaldılar. Hər yeri aldıqdan sonra atalarına xəbər göndərərək bundan sonrakı vəziyyətlərini və əhali ilə necə davranacaqlarını soruşdular.

Oğuz belə əmr etdi: “Madam ki, bu ölkə alınmışdır və el olub itaət edirlər, onları yağma etməyin. Vergi müəyyənləşdirib, gələcək üç ilin vergisini alaraq geri dönün”. Xəbərçi dönüb Oğuzun sözünü onlara yetirincə Oğuzun buyruğuna görə vergi müəyyənləşdirdilər və üç illik vergini alıb İsfahana, ataları Oğuzun yanına döndülər. Sonrakı üç ilin vaxtı gəlincə yenə Kirman və Farsa əsgər göndərərək Farsı və Kirmanı zəbt etdilər. Vergilər müəyyənləşdirdilər və hər yerə şixnələr təyin etdilər.

Oğuz bu müddət ərzində İsfahanda oturdu.

Oğulları geri döndükdən sonra İraqi-Əcəmi almaq fikrinə düşdü və oraların durumunu yenidən öyrənmək üçün o tərəfə elçilər göndərdi.

OĞUZUN İRAQİ — ƏCƏM TƏRƏFƏ ELÇİLƏR GÖNDƏRMƏSİ

Oğuz adı çəkilən bu ölkələrə sahib olduqdan sonra, İraqi-Əcəmi də zəbt etmək istədi. Öncə iki yüz əsgər ayıraraq İraqi-Əcəmə göndərdi. Bunlar oralardan xəbər toplamaq, olduqları yerlərdəki hökmdarlardan çəkinməli, qala və divarlara diqqət etməli idilər. Oğuz onlara “bunların içində ala biləcəyiniz kiçik yerləri alın, amma böyük və möhtəşəm yerlərə hücum etməyin” - deyərək əmr verdi. Bu iki yüz əsgər İraqi-Əcəmə doğru yola çıxdılar. Rey, Qəzvin, Həmədan və digər şəhərlərin xalqı Oğuzun və ordusunun şöhrətini öncədən eşitdiklərindən onların qəlblərində Oğuz qarşı böyük bir sevgi doğmuşdu. Buraların xalqı Oğuzun üzərinə əsgər göndərərək insanların bir hissəsinin ölüb, ölkə viran olmadan əvvəl itaət və mütlük kəmərinə bəllərinə bağlamaq, el olub, Oğuzun hüzuruna gələrək ölkənin vergisini onunla müəyyənləşdirmək və bu vergini hər il xəzinəyə göndərməkdən qeyri bir çıxış yolu görmədilər.

Bu barədə İraqi-Əcəm xalqı öz aralarında qərara gəldilər: Təksəməz (yəni Oğuz qulluq) şərəfinə nail olmaq üçün Oğuzun yanına getsinlər, vergiləri müəyyənləşdirdikdən sonra Oğuzun icazəsini alaraq ölkələrinə dönsünlər.

Onlar Oğuzun hüzuruna gəldikdə bahar gəlməyə başlamışdı. Oğuz onların ölkələrinə qarşı hərəkətə keçməyə qərar vermiş, artıq yola çıxmaq üzrə idi. Onlar Oğuzun hüzuruna gəldilər; dua etdikdən sonra durumlarını ona danışdılar. Oğuz onların könüllərini aldı; vergi və başqa işlərini müəyyənləşdirərək onları geri göndərdi.

Bundan sonra yayı orada keçirmək istədiyindən, Dəməvəndə yollandı.

Yolda belə bir hadisə oldu: yaşlı bir qadın hamilə qalmış və bir oğlan uşağı doğmuşdu. Ancaq yeməyə bir yarpaq belə olmadıqından ac qalmışdı. Bir şey yemədiyindən körpəyə verəcəyi südü yox idi və körpə ac qalmışdı. İki-üç gündən sonra təsadüfən bir çaqqal gördülər. Bir qırqovulu ovlayıb, ağızda tutaraq gedirdi. Qadının əri çaqqala bir dəyənək vurdu; çaqqal da qırqovulu ağızından atıb qaçdı. Əri onu alıb bişirdi və südlənib körpəni əmizdirsin deyərək qadınına verdi. Bir neçə gündən sonra Oğuz arxadan çatdılar. Əri Oğuzun hüzuruna gəlincə “haradaydın, yolda niyə geridə qaldın?” - deyərək Oğuz soruşdu.

Kişi qadınının təsadüfən yolda doğduğunu və bu səbəbdən gecikdiyini dedi. Fəqət Oğuz onun bu sözündən razı qalmadı və onu acılayıb dedi, “qadını doğdu deyərək, yoldan geridə qalmaq olarmı? Madam ki, siz bu səbəbdən yoldan və ordudan geri qaldınız, o halda burada qalın”. Ona türkcə “*Qal ac*” - dedi. Bu sözün mənası “*ey qadın ac və geri qal*” deməkdir. Oğuz ona belə dediyindən o da orada qalmışdı [Vaxtilə bu ad Xalac olmuş; bu baxımdan Xalac qəbiləsindən olanlar bu şəxsin övlad və törəmələri idirlər].

Ondan sonra Oğuz Dəməvəndə gedib bütün yayı Dəməvənddə qaldı. Payız mövsümü gəlincə Mazandaran və o tərəfləri almaq niyyəti ilə o yanlara hərəkət etdi.

OĞUZUN MAZANDARANA GETMƏSİ, VURUŞUB ONU VƏ DİGƏR VİLAYƏTLƏRİ: GÜRGAN, DEHİSTAN, XORASAN VƏ KUHİSTANI TUTMASI

Oğuzun Dəməvənd dağında yaylaqda olduğu vaxt yay mövsümü sona çatanda Mazandaran, Amul, Sarı, Astrabad və bu diyarın digər şəhərlərini almaq üçün hərəkət etdi. Bu şəhərlərin

bəzilərini döyüşlə, bəzilərini şirin dillə könüllərini alaraq ələ keçirdi və bəziləri də istək və diləkləriylə el oldular. Oğuz qışı orada keçirdi; bu tərəflərin hamısını itaətə alıb hər yerə şixnə təyin etdi. O biri yazı Dəməvənddə keçirdi. Gürqan, Dehistan və o tərəflərə elçilər göndərdi. Bu ölkələrin böyüklərini tamamilə itaətə gətirdi. Bu ölkələrin xalqı da Oğuzun hüzuruna gəlib vergiləri müəyyənləşdirdilər. Üç illik borclarını qabaqcadan ödəməli idilər.

Oradan Xorasana gedərək İsfəraini, Keran və Səbzəvar xalqını da el edib, itaət etdirdilər. Yalnız Nişapur əhalisi baş əyməyərək dirənib döyüşməyi qərarlaşdırdılar və şəhərdən çölə çıxmədilər.

Oğuz qışı bu ölkədə keçirdi və bahar gəlincə Nişapur və Tusaya yönəlib Nişapur və Tusu aldı. Yazı da orada oturdu və qış mövsümündə Abivərd, Səraxs və Mərv tərəflərə gedib bütün o vilayətləri idarəçiliyinə aldı. Üç illik vergini qabaqcadan tamamilə aldı. Yay Herata gəldi və oranı yaylaq etdi. Burada Heratın vergisini müəyyənləşdirib aldı. Beləcə Kuhistan vilayətini və o məmləkəti tamamilə alıb vergisini müəyyənləşdirdi və üç ildən bir, qabaqcadan xəzinəyə veriləcək vergini müəyyənləşdirdi və geri döndü. Payızı Heratda keçirdi. Bir oğlunu oradan ehtiyat üçün doqquz min əsgərlə Bəsrə tərəfə göndərdi. Bunlar xalqın hər hansı bir şəkildə fikirlərini dəyişdirib vergi ödəməkdə gecikməmələri üçün Padşah Oğuzun və ordunun uzaqda olmadığını elan edib göstərməli idilər. Üç ilin vergisi öncədən alınmışdı; sonrakı üç ilin vergisini də vermələri müəyyənləşdirildi. Oğuz “mən də gəlirəm” deyərək xəbər yayaraq oğlunu doqquz min əsgərlə, hamıdan digər üç ilin vergisini almaq üçün göndərdi. Oğuzun oğlu atasının buyruğu ilə Bəsrə tərəfə yönəldi. Gəldiyi yerlərdə, üç illik verginin hamısını almaq üçün xəbər yayıb ətrafa elçilər göndərdi. Bütün bu vergilərin Oğuzun oğlunun geri dönərkən alıb atasına gətirməsi üçün İraqi-Əcəmdə toplanması qərara alındı. Vergilər İraqi-Əcəmdə toplanıldıqdan

sonra Oğuzun oğlu yanındakı ordu ilə geri dönərkən bu xəzinəni alıb atasına çatdırdı.

Onların olmadığı üç il ərzində Oğuz Herat, Səraxs və Bayqız vilayətlərində idi.

OĞUZUN YURDUNA DÖNMƏSİ VƏ ÖMRÜNÜN SON İLLƏRİ

Oğlu Oğuzun yanına qayıdanda o, oradan öz ölkəsi və yurduna - Kürtaq və Ortağa getməyə qərar verib tez gedilməsi üçün Qur və Qarcistan yoluyla hərəkət edilməsini əmr etdi. Bu arada yolda yüksək bir dağa çatanda belə bir hadisə oldu: Bu dağa çox qar yağmışdı və bu qarın üzündən iki-üç ailə Oğuzun ordusundan geri qalmışdılar. Fəqət heç bir canlının ordudan geri qalmaması üçün yasaq vardı. Oğuz bunu biləndə heç razı qalmadı və “necə olur ki, yağın bu qədər qara görə insan yolundan qalır” - dedi. Bu bir neçə ailəyə “*Qarluq*”, yəni “*Qarlı*” ayamasını verdi. [Bu gün özlərinə Karlıq deyən topluluq həmin onların nəslindəndir.]

Bu dağı keçdikdən sonra Amuyə çayına çatıb, çayı keçdilər. Səmərqəndə doğru axan böyük bir çay üzərindəki İlik vilayətini də keçərək Buxara sərhəddindəki Yalqız Ağaca gəldi. Bir neçə gün qaldıqdan sonra oradan sağ-salamat bütün ordusu ilə öz yurduna getdi. Öz ölkəsindən çıxıb müxtəlif məmləkətlər almaması və sonra yenə geriyyə, öz yurduna gəlməsi təxminən əlli il sürmüşdü. Öz yurduna qayıdan ərəfədə, vaxtilə yoldan geri göndərmiş olduğu Karlıqlar və Uyğurlar Oğuzu qarşılamaq üçün doqquz günlük yola çıxıb, ona ərməğanlar gətirmişdilər.

Oğuz yurduna dönməsi şərəfinə toy üçün doxsan min qoç və doqquz yüz dayça kəsilməsini əmr etdi və böyük bir toy düzəltdi və qızıl ev (alaçıq) qurdurdu. Bu toy ərəfəsində, özü ilə birlikdə fəthlik səfərlərinə apardığı və onunla bərabər sağ-salamat əsas yurda dönmüş olan altı oğlu bir gün ova getdilər. Təsadüfən

qızıl bir yay və üç qızıl ox tapdılar. Öz istəyinə görə onların arasında bərabər bölməsi üçün, bunları atalarının hüzuruna gətirdilər. Ataları Oğuz yayı üç yerə parçalayıb daha böyük üç oğluna, üç oxu da üç kiçik oğluna verdi. Belə qərar verdi: özlərinə yay verdiyim üç oğlumun soyundan törəyəcək qəbilələr **“Bozuq”** adlanacaqlar. Çünki bunlara yayı paylamaq üçün onu mütləq parçalamaq lazım idi. **“Bozuq”** sözünün də mənası **“parçalamaq, pozmaq”** deməkdir.

Özlərinə ox verdiyim digər üç oğlumun soyundan törəyəcək qəbilələrin ayaması **“Uçuq”** olsun. Bu **“uçuq”**, yəni **“üç dənə”** ox deməkdir. Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından kim gəliрсə bərabərcə (təmacamışı) çalışsınlar: **“Biz hamımız bir soydanıq”** - deyib orduda da öz yerlərini və rütbələrini bilsinlər.

Bunlar da belə qərarlaşdırdılar: **“Yay verdiklərinin yeri daha üstün olsun və orduda sağ qolu təşkil etsinlər. Özlərinə ox verdiklərinin yeri aşağı olub sol qolu təşkil etsinlər. Zira yay padşah kimi hökm edər; ox isə ona tabe olan bir elçidir. Onların yurdunu da buna uyğun şəkildə ayırıb təyin etdi. Bu toyda hamının qarşısında sözünü bu şəkildə tamamlayıb buyurdu: **“Mən öldükdən sonra yerim, taxtım və yurdum, əgər Gün o zaman sağ olarsa, onundur”**. Qara Sülük çox çalışdığından və gözəl işlər gördüyündən onu çox təriflədi. Ondən **“çətin hallarda bu gözəl çarələri haradan öyrənirdin”** - deyər soruşdu. Qara Sülük artıq durumu gizlətmədi. Olub bitənləri, Oğuzun qocaları özləri ilə bərabər götürməmələri haqqındakı yasağını, bunun əksinə atasını yanına alıb özüylə necə götürdüyünü danışdı. Atasının öyrətdiyi tədbirlərin hamısını Oğuzla söylədi; həmçinin anasının öyrətdiklərini də danışdı. Oğuz atasını gətirməsini ona əmr etdi. Qara Sülük atasını gətirdi. Yuşi Xoca Oğuzu, Oğuz da Yuşi Xocanı görəncə ondan hədsiz-hesabsız üzürlər dilədi. Bundan sonra tam rahatlıqla yaşaması üçün Səmərqəndi ona iqta olaraq verdi. Qara Sülük **“Ulu bəy”** (əmiri-bozurq) adlandı; ona xələt, kəmə, paltarlar və bir çox mal verdi.**

Bütün bu işlər həmin böyük toy əsnasında oldu. Oğuz da bu yerdə öz yurduna döndü. Oğuzun min il yaşadığını söyləyirlər. Bundan sonra ordusuyla burada qaldı. Amma deyilənlərə görə bir dəfə Qıl-Barak düşmən olmuş və vergi göndərməmişdi. Oğuz Qıpçaqları oraya göndərərək Atil və Yaman-su sahillərinə qədər gedib oralarda qalmalarını və oraları özlərinə yurd etmələrini əmr etdi. İndir-Tarığın vergisini onların tağar və ulufası olaraq ayırdı; bu vergini özləri istədikləri kimi xərcləyib, bundan donluq da verə bilərdilər. Qıpçaqlar Qıl-Barak, Dərbənd və o tərəflərdə olan ölkələrin vergisini toplayıb xəzinəyə göndərdilər. Qıpçaqdar o vaxtdan orada qalıb yurd tutdular və o ölkə onlarda möhkəmləndi. Oğuz min il ömür sürdükdən sonra vəfat etdi.

OĞUZUN OĞLU GÜN XANIN PADŞAHLIĞI

Oğuzdan sonra böyük oğlu Gün xan yerinə keçdi. Gün xan taxta oturduğu zaman yetmiş yaşında idi və yetmiş il də padşahlıq etdi; bundan artıq ömrü olmadı. Atası Oğuzun vəfatından sonra Oğuzun bir neçə il əvvəl bir şəhər saldırb ona Yenikənd adını verdiyi meydana çıxdı. Bu şəhəri İrqıl Xoca adlı çox ağıllı və tədbirli bir adamın hakimiyyətinə vermişdi. [**“İrqıl”** sözünün mənası **“bir şeyi özünə çəkmək”**, **“Xoca”** ninki isə **“böyük və ulu”** deməkdir]. İrqıl Xoca görüb-götürmüş yaşlı bir insan idi. Aralarındakı keçmiş bağlantıya dayanaraq Oğuzun övladına da son dərəcə şövkətli idi. Bir gün Gün xana dedi: **“Oğuz böyük bir hökmdar idi və yer üzünü öz idarəçiliyinə alıb bir çox xəzinə və saysız-hesabsız heyvan (mal-qara) toplamışdı. İndi onların hamısı sizindir. Siz altı oğlun, Tanrının buyruğu ilə hər birinizin dörd oğlu, birlikdə iyirmi dörd övladınız var. Ola bilər ki, onlar sonradan bir-biriylə çəkişsələr. Bunun çarəsi odur ki, hər birinin rütbəsi, məşğuliyəti, adı və ayaması müəyyənləşdirilsin; hər birinin bir nişanı və tamğası olsun. Bununla bilinib tanınsınlar və heç birinin digəriylə bir çəkişməsi olmasın. Onların övladlarının da hər biri öz yerini bilsin. Bunu etmək dövlətin davamlılığı və tayfanızın (uruğunu-zun) yaxşı ad qazanması üçün gərəkdir”**.

Bu sözləri Gün xan çox bəyəndi və İrqi Xocaya söylədiklərini yerinə yetirməsini əmr etdi. İrqi Xoca, hələ Oğuzun sağlığında bir yarısı *Bozuq*, bir yarısı *Uçuq* adını alan bu oğullardan olan iyirmi dörd övladın hər birinə bir ayama verdi; yenə hər birinə, bunların kimə aid olduğunu bildirmək üçün heyvanlara vurmağa tamğa müəyyən etdi. Hər bir oğula hansı heyvanın onqon olacağını da bildirdi. "*Onqon*" - "*Azıq bolsun*" sözündən törəmişdir, yəni xoşbəxt (kutlu) olsun; onqon "*xoşbəxtlik*" və "*dövlət*" deməkdir.

İndi hər bir şəxsi təfaül yoluyla və onların hər birinin öz adı altında aydınlaşdıraraq adlarını çəkək.

**OĞUZUN OĞLANLARINDAN ÜÇÜNÜN BOZUQ, ÜÇÜNÜN
İSƏ UÇUQ ADLANAN ALTI OĞLUNUN TÖRƏMƏLƏRİNİN
ADLARI VƏ İRQIL XOCANIN TƏYİN ETMƏSİNƏ UYĞUN
OLARAQ ONLARA VERİLMİŞ AYRICA TAMĞALAR,
ONQONLAR-HEYVANLAR VƏ ƏT PAYLARI***

I - BOZUQLAR

Yaşca böyük olan üç qardaşa Oğuz Bozuq adı vermişdi. İrqi Xoca onların oğullarının hər birinə ayrıca ayama və ad vermişdi. Onların qəbiləsindən olan hər kəs bu ayama və boy adları ilə adlanırdı.

Hamısından böyük olan Gün xanın övladları:

Birinci - Qayı; adının anlamı - möhkəm deməkdir;

Tamğasının işarəsi -

Onqonu - ağ şahin,

* *A.Zeki Velidi Toğan boyların tamğasını verməyibdir və ət payı kimi Yazıçıoğlundan və Əbülqazi Bahadır xandan nümunələr gətirmişdir. Bu bölgədə "Cəmi ət-təvarixin" L.A.Xetaqurov nəşrindən istifadə etdik.*

Bax: Рашид-ад-дин, Сборник летописей, Т.1, кн. 1, М-Л, 1952, сәh. 88-90.

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ baldırı¹.

İkinci - Bayat; admin anlamı - dövlətli və neməti bol olan deməkdir;

Tamğasının işarəsi -

Onqonu - ağ şahin;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ baldırı.

Üçüncü - Alkaravlı; adının anlamı - haraya getsə uğur qazanan (arzu edilən şəxs);

Tamğasının işarəsi -

Onqonu - ağ şahin;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ baldırı.

Dördüncüsü - Qara - uyli; adının anlamı - qara alaçlıqlı (çadır);

Tamğasının işarəsi -

Onqonu - ağ şahin;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ baldırı.

1. Rəşidəddin boyların ət payını - "Ətin bir hissəsi" - "Əndami-quşt", Əbülqazi isə "ülüş" kimi göstərir. Yazıçıoğlu isə boyların ət payını deyil, sümük paylarını göstərir. Belə çıxır ki, Rəşidəddin və Yazıçıoğlundan hər dörd boyun bir müştərək Onqonu (quşu) və müştərək ət payı və müştərək sümük payı olmuşdur.

Ət payı "Cəmi ət-təvarix" in əlyazmasının A və S variantında - əndam quşt, B mətnində saqkaru yaqrın. Professor İ.N.Berezin həmin sözü sıqr yaqırı kimi oxuyaraq, onu "öküzün kürəyi" kimi tərcümə etmişdir. Bax: İ.N.Berezin, ТВОУАО, V hissə. SPb, 1858, сәh. 25.

Yazıçıoğlundan Qayının sümük payı belə göstərilibdir: Sağ qarı yağrın. Bax: F.Sümər. Oğuzlar, сәh. 218. Əbülqazi Bahadır xanda: Sağ aşuklı iliki - Arxa ayağın sağ baldırı. Bax: Əbülqazi Bahadır xan. Şəcərei - Tərakimə (Türkmənlərin soy kitabı). Bakı, 2002, сәh. 68.

Professor L.A.Xetaqurov Qayının ət payını - sağ kürək (bel) kimi vermişdir, lakin qeyddə göstərmişdir ki, farsca "əndam quşt" - "Bədənin (gövdənin) qabaq sağ hissəsinə, qabaq sağ böyrə uyğun gəlir". Bax: Rəşidəddin. 1/1, M-L, 1952, сәh. 88.

Fikrimizə, bu ət payı "arxa ayağın sağ baldırı" olsa daha düzgündür. Bu həm Yazıçıoğlundan - sağ qarı yağrın, həm də Əbülqazinin Gün xanın üçüncü oğlu Alkaravlı üçün göstərdiyi - Sağ qarı iliki - arxa ayağın sağ baldırı - ət payına uyğun gəlir. Bax: Əbülqazi Bahadır xan: сәh. 68.

Oğuz xanın ikinci oğlu Ay xanın övladları:

Birinci - Yazır; adının anlamı - yəni çox vilayətlər onun tərəfində olacaqdır;

Tamğası -

Onqonu - qartal;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ budu.¹

İkinci - Dökər; adının anlamı - toplanmaq naminə;

Tamğası -

Onqonu - qartal;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ budu.

Üçüncü - Dodurğa; adının anlamı - ölkələr fəth edən və qanun yaradan;

Tamğası -

Onqonu - qartal;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ budu.

Dördüncü - Yaparlı; adının anlamı - [əlyazmaların hamısında adın mənası yazılmamışdır];

Tamğası -

Onqonu - qartal;

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sağ budu.

---

1. "Cami ət-təvarix" in əlyazmasının B variantında "aşuqlu". Professor İ.N.Berezin bu sözü "Aşağı hissə" kimi tərcümə etmişdir. Bax: İ.N.Berezin, səh. 26. Yazıçıoğlunda Yazırın sümük payı "aşuqlu umaca" kimi verilmişdir. Bax: F.Sümər, səh. 218.

L.A.Xetaqurov "aşuqlu" nun "aşaklı - ət" sözünün qısaltılmış forması olduğunu göstərərək, onu "qabaq sağ bud" kimi tərcümə edir. Bax: Rəşidəddin, 1/1, səh. 88

Əbülqazi Bahadır xan da Yazırın ət payını "sağ yanbaşı" - "sağ böyür, bud" kimi göstərmişdir. Bax: Əbüdqazi Bahadır xan; səh. 68. Burada "arxa ayağın sağ budu" nəzərdə tutulur.

Fikrimizə, L.A.Xetaqurovun "aşuqlu" nu "aşaklı - ət" kimi oxuyaraq "qabaq sağ bud" kimi tərcümə etməsi düzgün deyildir, çünki aşıq heyvanın arxa ayağında - budunda (ombasında) olur.

Oğuz xanın üçüncü oğlu Yulduz (Ulduz) xanın övladları:

Birinci - Avşar, adının anlamı - işində diribaş və çevik, ovçuluğa və qartala həvəsli;

Tamğası -

Onqonu - tauşancıl (dovşancıl);

ət payı (ülüşü) - sağ böyür¹.

İkinci - Qızıq; adının anlamı - ruh yüksəkli olan və qanunun ciddiliyini qoruyan;

Tamğası -

Onqonu - tauşancıl (dovşancıl);

ət payı (ülüşü) - sağ böyür.

Üçüncü - Bekdili; adının anlamı - ulu adamların sözü kimi hörmətli;

Tamğası -

Onqonu - tauşancıl (dovşancıl);

ət payı (ülüşü) - sağ böyür.

Dördüncü - Qırqın; adının anlamı - özü ulu və yeməyi bol olacaq;

Tamğası -

Onqonu - tauşancıl (dovşancıl);

ət payı (ülüşü) - sağ böyür.

---

1. "Cami ət-təvarix" in əlyazmasının B variantında "saq ubaxə" kimi göstərilmişdir. Professor İ.N.Berezin "sıqır ubaxə" kimi oxumuş və "öküzün ağ ciyəri" kimi tərcümə etmişdir.

Professor L.A.Xetaqurov ha?qulunu sual işarəsi ilə "Sağ böyür" kimi tərcümə etmişdir. Bax: Rəşidəddin, 1/1, səh. 88.

Yazıçıoğlunda Avşarın sümük payı kimi "sağ umaca və adlu" göstərilmişdir. Bax: F.Sümər, səh. 218. Əbülqazi Bahadır xan ət payını "sağ uyluk" - "qabaq ayağın sağ budu" kimi vermişdir. Bax: Əbülqazi Bahadır xan, səh. 68.

Fikrimizə, L.A.Xetaqurovun ət payını "Sağ böyür" kimi göstərməsi, Əbülqazi Bahadır xana daha yaxındır və bizdə bu boyun ət payını "sağ böyür" kimi verməyi məqsədəuyğun hesab etdik.

II - UÇUQLAR

Yaşca kiçik olan üç qardaşı Oğuz sol qol olaraq müəyyənləşdirmiş və onların adını Uçuq qoymuşdu.

İrql Xoca onların hər birinə ayrı-ayrı ayamalar verdi.

Oğuz xanın dördüncü oğlu Gök xanın övladları:

Birinci - Bayındır; adının anlamı - həmişə bolluq içində olan;

Tamğası -

Onqonu - şunqar;

ət payı (ülüşü) - qabaq ayağın sol qolu'.

İkinci - Beçenə; adının anlamı - yaxşı işlər görən;

Tamğası -

Onqonu - şunqar;

ət payı (ülüşü) - qabaq ayağın sol qolu.

Üçüncü - Çavuldur; admın anlamı - namuslu, çoxdan

şöhrət qazanmış;

Tamğası -

Onqonu - şunqar;

ət payı (ülüşü) - qabaq ayağın sol qolu.

Dördüncü - Çəbni; adının anlamı - bahadır, harada düşmən

görsə, dərhal döyüşə atılan;

Tamğası -

Onqonu - şunqar;

ət payı (ülüşü) - qabaq ayağın sol qolu.

Oğuz xanın beşinci oğlu Taq (Dağ) xanın övladları;
Birinci - Salur; adının anlamı - hara getsə qılınıc və toppuzu hərəkətdə olan;

Tamğası -

Onqonu - üği;

ət payı (ülüşü) - bel sümüyü.

İkinci - Eymir; adının anlamı - varlıların varlığı və mərhəmətli;

Tamğası -

Onqonu - üği;

ət payı (ülüşü) - bel sümüyü.

Üçüncü - Alayuntlı; adının anlamı - yaxşı və çox atları (ala) olan;

Tamğası -

Onqonu - üği;

ət payı - bel sümüyü.

Dördüncü - Ürəgir (Ürügür); adının anlamı - comərd və həmişə yaxşı iş görən;

Tamğası -

Onqonu - üği;

ət payı (ülüşü) - bel sümüyü.

.....
5. Əlyazmalarda bu boyun quşunun adı yazılmayıbdır. Professor İ.N.Berezin bu boyun onqonunu "uç" kimi göstəriləlibdir. Yazıçıoğlundada Tağ (Dağ) xanın övladlarının onqonu kimi "uç quş" göstəriləlibdir. Bax: F.Sümər, səh. 218. L.A.Xetaqurov isə düşünür ki, bu boyun onqonu ola bilsin ki, mənası "keçi" olan "öçki"dir. Ancaq o səhv edir, belə ki, boyların onqonları heyvan deyil, hamısı quşlardır.

İ.N.Berezinin "uç" kimi verdiyi quş adına isə heç bir mənbədə rast gəlinmir.

Ola bilsin İ.N.Berezinin "uç" kimi, L.A.Xetaqurovun isə "öçki" kimi verdiyi quş əslində "uği"dir. Əbülqazi Bahadır xan bu quşun adını "üki" kimi yazır. Yusif-xass Həcib isə "Kitədu-bilik" əsərində həmin quşun adını "öki" kimi yazır:

Öki tək usus bolsa tünlə sayu,

Bu nəqlər bibə ər yaqıdçı bolur,

Yaqıdçı bolur da yaraqçı bolur.

Bax: E.S.Bertels., səh. 74.

1. Professor İ.N.Berezin ət payı kimi "sol böyür" göstərir. Bax:

İ.N.Berezin, səh. 27.

Professor L.A.Xetaqurov da "sol böyür" göstərir. Bax: Rəşidəddin, 1/1 səh. 89.

Yazıçıoğlundada sümük payı kimi "sol qarı yağırın". Bax: F.Sümər, səh. 218. Əbülqazi Bahadır xan Bayındırın ət payı kimi "sol uyluk" - "qabaq ayağın sol budu" göstəribdir. Bax: Əbülqazi Bahadır xan, səh. 69.

Fikrimizə, Rəşidəddinin İ.N.Berezin və L.A.Xetaqurov tərəfindən "sol böyür" kimi tərcümələri bir-birinə yaxındır və bu boy üçün Əbülqazinin göstərdiyi ət payını "qabaq ayağın sol qolu" kimi saxladıq.

Oğuz xanın altıncı oğlu Tenqiz (Dəniz) xanın övladları:

Birinci - Yıqdır (İqdir) adının anlamı - bahadır, ulu, şərəfli deməkdir;

Tamğası -

Onqonu - gərgincək (çakır);

ət payı (ülüşü) - arxa ayağın sol budu¹.

İkinci - Bükdüz; adının anlamı - hər kəsə tabe olur və xidmət edir;

Tamğası -

Onqonu - gərgincək (çakır);

ət payı - (ülüşü) - arxa ayağın sol budu.

Üçüncü - Yıva; adının anlamı - yüksək dərəcəli olan deməkdir;

Tamğası -

Onqonu - gərgincək (çakır);

ət payı - (ülüşü) - arxa ayağın sol budu.

Dördüncü - Qınıq; adının anlamı - əziz olan deməkdir.

Tamğası -

Onqonu - gərgincək (çakır);

ət payı - (ülüşü) - arxa ayağın sol budu.

---

1. Mətnə "دال" kimidir. L.A.Xetaqurov "dal", "omba sümüyü" bildirən "دال" - "uca" kimi təklif edir. Bu zaman o V.V.Radlovun bu fikrinə əsaslanaraq: "Qədim türklərdə bu hissə hörmətli yemək (xörək) sayılırdı, onunla xanları, kübar adamları və digər adlı-sanlı adamları qonaq edirdilər; Sibirin bütün kurqanlarından qəbirdə ölümlərə yemək kimi qoyulan heyvanların bel sümüyü tapılır; bundan görünür ki, heyvanın bu hissəsi bütün türk tayfalarında hörmətli yemək hesab olunurdu". Bax: V.V.Radlov. Opu slovarə törkskix nareçiy, s. 1, səh. 1721- 1722.

Professor İ.N.Berezin ət payını "aşağı hissə" kimi göstərir. Yazıçıoğlu sümük payı kimi "aşığı və qıçı" göstərir. L.A.Xetaqurov isə ət payı kimi "budu" göstərir. Dəniz xan Oğuz xanın sol qolu təşkil edən oğlanlarından olduğundan onun övladları yalnız kəsilməmiş heyvanın sol tərəfindən ət payı ola bilərdi. Deməli, onların ət payı "arxa ayağın sol budu" olmalıdır.

İrqi Xoca bu şəkildə at ətindən boylardan hansına hansı parçanın ülüş (pay) olaraq veriləcəyini, bir daha heç bir anlaşılmazlıq və dedi-qodu olmaması üçün təyin etdi. Bir şey qurulan zaman iki at kəsməlidirlər. Atı on iki hissəyə (paya) ayırır, atın birinin ətini Bozuqlara, digərini Uçuqlara versinlər. Atın boynuna yaxın olan bir arxa sümüyü, arxaya yaxın olan kürək onurğası və sağ qolun biri padşahın və millətin böyüyünün olmalıdır. Digər parçalar isə hər boya və Oğuzun oğullarına xas ülüş olaraq ayrılıb verilməlidir ki, heç kimin başqasının payını yeməyə haqqı olmasın. Bu şəkildə bölgü hər qəbilənin adının altına yazıldı.

O vaxtlar tabe olan hökmdarlardan biri vergi ödəməkdən boyun qaçırırsa, bəylərdən birini əsgərlərlə onun üzərinə göndərirdilər. Bununla aradakı vəzifələrin lazımı vaxtda yerinə yetirilməsi saxlanılırdı. Bütün digər ölkələrdə də Oğuzun oğullarının işləri qaydasına düşdükdən sonra, belə əmr etdilər: Sağ qol olan Bozuqlar Sayram sərhəddindən və Başqurd dağlarından ta Qarabağa (Qarağaca?) qədər yerləri yaylaq etsinlər. Sol qol olan Uçuqlara isə yaylaq olaraq Kürtaq, Yeryud (Qarısundur?), Tuğluq? (Quşluq?) və Bozyaxadan ta Almalığın Ağdağına qədər olan yerlər ayrıldı. Qışlaq yerləri olaraq sağ qol (Bozuqlar) üçün Borsuq, Ağ tağ, Namalmış (Tamalmış?), Basarqumı təyin olundu. Sol qol (Uçuqlar) üçün Qayı (Qarlu?) dərə, Asanaş (Sal Keçdüm?), Qum Senqri, Qayı Durdu, Yar Senqri ayrılımışdı.

Gün xan yetmiş yaşında taxta çıxmışdı və bir o qədər də padşahlıq etdikdən sonra öldü. Gün xanın oğlu Dib Yavquy xan padşahlıq etdi. Gün xandan sonra, ulu babasının adını qoymuş olduğu oğlu Dib Yavquy xan padşahlıq taxtına oturdu. O, bəylər, böyüklər və divanın görkəmli adamlarından "ulu babamız Oğuz, bu qədər ölkəni necə almışdır; haradan-haraya qədər zəbt etmişdir?" - deyə soruşdu. Buraya toplananlardan Ulaş və Ulad adlarında Salur boyundan ata-oğul iki nəfər birlikdə gəlib, diz çöküb Xanı salamladılar və cavab verdilər: "Günəşin doğduğu yerdən batdığı yerə qədər bütün ölkələri sənin ata-babaların ələ

keçirmişlər. Biz də səninlə bərabər müttəfiq və o ölkələrin vergi vermələri üçün güc sərf edirik. Əgər hər hansı bir qarşıdurma olarsa, elə şiddətlə vuruşub onu yox edərik ki, ata-babalarının adı və şanı daimi ləkəsiz (baki) qalar. Heç bir kimsə sənə vergi verməkdə gecikmək üçün cəsarət etməz”. Yavquy xan bu sözü eşidincə çox sevindi. Öz-özünə “məmləkəti olduğu kimi yaşada bilmək, bilikli və bacarıqlı olduqları açıqca bəlli olan bu iki şəxsin sözünə inanmaqla mümkün olar” - deyə düşündü. Onlara tamamilə güvənib (arxalanıb) son dərəcə sayğı, hörmət və qonaqpərvərlik göstərdi.

Onlara “Siz bizimlə müttəfiq oldunuz; görəsən sizinkilər kimi digər qəbilələrin nöqərləri də bizimlə iş birliyi qurarlarmı?” - deyə soruşdu. Onlar dedilər: “Alan adında Yazırlardan bir bəy Bulan (Uvlax?) adlı oğlu ilə bizimlə müttəfiqdirlər. Dökərlərdən Dib Cenqşu və oğlu Dürkeş, Taşbek (Kasbek?) və oğlu Balqubek (Yalqu-bek), Bayandırlardan Tülü (Qulu?) Xoca da bizimlə müttəfiqdirlər. Sənin düşmənin olan hər yerdə bizimlə birlikdə olurlar və sənin üçün (yolunda) ölümə gedərlər”. Dib Yavquy xan onlardan bu sözü eşidincə çox xoşhallandı və ürəyi daha da təpərləndi. Öz-özünə “bu qədər qövmlər mənə bir olarsa, onda nəzərdə tutulan tədbirlərin də nəticələri yaxşı olar” - deyə düşündü. Bu səbəbdən adı çəkilən qövmlərin bəylərinin atalarını yanına çağıraraq saxladı; oğullarını isə elçi kimi gələcək üç ilin vergisini almaq üçün Şam, K.r.l, Başqurd, Fars, Kirman, İsfahan, Bağdad və Bəsrəyə göndərdi. Bu yerlərin əhalisi də vergiləri lazımınca verdilər. Bütün ölkələr onun əmrində idi. Kənardakı hökmdarların hamısı ata-babalarının dövründə olduğu kimi itaətdə idilər. Dib Yavquy xan bir müddət padşahlıq etdikdən sonra Ad.n. U.k.tan ona yağı (düşmən) oldu və o ölkənin xalqı itaət etmədi. Bura gündoğanda olan bir vilayətdir; adına Yemekən (Yemeklər) deyirlər, yəni güclü və qüvvətli insanlar olub onlardan iki kişi, başqalarından on kişiyə qarşı dura bilərdi. Bu qövmlərin günəş doğduğu zaman davul (təbil) çalmaq kimi bir

adəti də vardı. Yavquy xan onlar yağı olanda, o ölkəni almaq üçün əsgər toplayıb oraya getdi. Onları tamamilə məğlub etdikdən sonra geri döndü. Ancaq ilahi qədrin əmrinə boyun əydi; atı sürüşəndə yerə yıxıldı və bel sümüyü sınıb öldü. Ondan sonra Qurs Yavquy onun yerinə taxta çıxdı. Onun naibi Alış Oqlı Olsun idi. Görəcəyi hər işi ona danışaraq sonra görərdi. Otuz il padşahlıq etdi və ondan sonra oğlu Qoru Yasaq Yavquy onun yerinə padşah oldu. Doxsan il padşahlıq etdi. Ondan sonra İnal Yavquy xan onun yerinə keçdi. Söylənənlərə görə yüz iyirmi il padşahlıq etdi. Hökmdarlığı ərzində o, özünün vəzir, naib və bəyləri olan Qaru? (Qayı? Bayat?) Dədə Gərəncük, Salurlardan Damqaq və yenə Salurlardan Oksi ilə məsləhət və məşvərət edərdi. Bu dövrdə bütün məmləkətlər və vilayətlərdə sülh və əmin-amanlıq idi. Padşahlığı sona yetəndə oğlu İnalsir Yavquy xan atasının yerinə padşahlıq taxtına oturdu. Ölkəyə tam bir bolluq və əmin-amanlıq yaradaraq, yeddi il padşahlıq etdi. Vəzirləri Salurlardan Oksi Xoca ilə Yıvalardan Şaban Xoca idi. Yeddi illik padşahlığı ərzində o, öz oğlu Ala Atlı Kiş Derneklü Qayı İnal xandan məmnun qaldı. Hələ özü həyatda ikən padşahlığı oğlu Ala Atlı Kiş Derneklü Qayı İnal xana vermək istədi. Bu sözün mənası “bir ala ata minmiş və samur dərisindən paltar geymiş” deməkdir, “Qayı” isə atasının adıdır. Onu padşahlıq taxtına oturtdu. Onun padşahlığı dövründə Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd Mustafa əleyhissalam zühur etmiş, bu hökmdar da Bayat (?) Dədə Gərəncüyü elçi olaraq onun qulluğuna göndərib müsəlman olmuşdu. Bu Qorqut Bayat boyundan Qara Xocanın oğlu olub çox ağıllı, bilikli və kəramət sahibi olan bir insan idi. İnal xan Sır Yavquyun dövründə ortaya çıxmışdı.

Bu sözləri nağıl edəninin dediyinə görə onun iki yüz doxsan beş il ömrü olmuşdur. Onun gözəl sözləri, söylənən gözəl kəramətləri və haqqında danışılan hekayətlər çoxdur və onlardan ayrıca bəhs ediləcəkdir. Həmin vaxtda atasının təyin etmiş olduğu naiblər və ona yardımçılıq edənlər ölmüşdülər. Onların yerinə

başqa naib və vəzirlər seçildilər. Bunlardan biri Bayandırlardan Dönkər və digəri İqdırlardan Dönkə olub, vəzirlik və naiblik bu padşah ölincəyə qədər hər ikisində idi. Qayı İnal xan vəfat edəndə, yuğ mərasimi (törəni) üçün atasının naibi olan Bayandır Dönkərin oğlu Erki böyük bir süfrə açdı. İki göl düzəldib birini ayran (yoğurt), birini də qımızla doldurmuş; elə çox at, sığır və qoyun əti toplamışdı ki, bunlardan bir neçə dağ əmələ gəlmişdi. Nə qədər məmləkət varsa onlardan insanlar yuğa gəlmiş, hamısına da yemək vermişdilər; onlar yeməklərdən özləri ilə də götürmüşdülər, lakin yenə də artmışdı. Bu padşahın oğlu yox idi. Amma son zamanlarda xatunu (xanımı) təsadüfən hamilə qaldı və o, öldüyü ərəfədə bir uşağı dünyaya gəldi. Bu uşaq doğulduğu zaman Bayat boyundan Qorqut və Erki, hər ikisi “bu uşağın adı Duman olsun” - dedilər, yəni sis (çən) deməkdir. Divan böyükləri isə “duman qaranlıq deməkdir və bu padşahlara yaraşan bir ad deyildir; bundan gözəl bir ad qoymaq lazımdır” - dedilər. Qorqut belə dedi: “Hərçənd duman (sis) olanda hava qaranlıq olur, amma otlar üçün faydalı olan nəmlik yaradır. Bu uşağın atasının ölümüylə xalqın könlü qəmlə dolmuş, ortalığı duman bürümüş və qaranlıq olmuşdur. Amma buna ümid edib düşünə bilərik ki, bunlar keçəcək, günəş doğub dünyaya təzəlik gətirəcək, otlar çoxalacaq və hər kəsin işi yaxşılaşacaqdır. Bu səbəbdən ona bu adı qoyduq”. Yavquy xan, oğlu Ala Atlı Keş Derneklu Qayı İnal xanı öz yerinə qoymuşdu. O, həyatı boyu bütün heyvanları yaxalayaraq öldürmüş və dillərini kəsərək bir qutuya qoyub saxlamışdı: “Əgər oğlum olarsa, doğulan zaman heyvanların dillərini bilməsi üçün ona verərsiniz” - deyə vəsiyyət etmişdi. Təsadüfən bu qutunu Duman xan doğulduğu zaman tapdılar və içindəkilərin hamısını suda yaxalayıb Duman xana verdilər. Bu səbəbdən uşaq böyüdüyü zaman bütün heyvan dillərini bilirdi.

Bundan sonra böyük-kiçik, hamı toplanıb Duman xan böyüyənə qədər padşahlığı kimə verək deyə bir-biri ilə məsləhətləşdilər. Qorqut hamın arasından uca səslə belə xitab etdi: “Pad-

şahımız ölən zaman hamı bilir ki, Erki onun qulluğunda idi və çox gözəl ad-san qazandı. Ölçüyə sığmayan xidmətləri var; iki göl düzəldib, hər ikisini ayran və qımızla doldurdu. Müxtəlif cür o qədər ət topladı ki, heç bir kəs onun kimisini etməmişdi. Onun haqqı daha çox olduğuna görə zamanın və durumun hökmü belədir: “Duman xan hələ kiçik olduğundan padşahlıq vəzifələrini yerinə yetirə bilməz. Padşahlıq bu uşağın adına qərara alınsın. Ancaq o böyüyənə qədər onun adından bizləri idarə edib hökm etməsi üçün, ona naib olaraq, indiyə qədər buna çox böyük haqq qazanmış Erkini təyin etməliyik!” Qorqut bu sözü söylədikdən sonra hamı razılaşdı və bu uşağı Padşahlıq taxtında oturdular və Erkini də ona naib seçdilər. Ayran və qımızla dolu iki “göl” düzəltdiyi üçün adına Göl Erki xan dedilər və onu padşahlıq taxtına oturdular. Padşah kimi hökm edib doqquz il padşahlıq taxtında oturdu. Duman xan böyüyən zaman padşahlıq taxtı irsən və hüquqi cəhətdən onun haqqı olmalı idi. Bu səbəbdən taxtı istədi və sağ və sol qol bəylərindən (?molaziman) və əsgərlərindən çağıraraq topladığı üç yüz nəfərə “artıq taxta oturacağam” - deyə bildirdi. Naibi olan Göl Erki xan bunu eşidincə durumdan qorxdu və narahat oldu. Göl Erki xan köməkçilərinə (nuvvab) “doqquz yüz qoyun və doqquz dayça kəsin, ona toy qurun” və onlara “Dumana o, ova getmişdir söyləyin” - dedi. Toy qurulandan sonra kasa təqdimi mərasimi üçün ayırca üç min qoyun və otuz dayça hazırlanmasın əmr etdi. Gəlib ona kasa təqdim etməsi üçün Qorqutun dalınca bir adam göndərdi: “Dövlətin dirəyi sənsən; işlər elə-belə ola bilər; fəqət haqqın Duman xanın tərəfində olduğuna heç bir şübhə yoxdur. Taxt və məmləkət onundur; gəlsin istədiyi fikri bildirsən; biz də ona görə davranmaq”. Qorqut bu xəbəri alınca oraya gəldi. Göl Erki xan, Duman xanın şərəfinə toy qurdu və Qorqut da kasa təqdim etdi. Yeməklər gətirilib süfrə salındığı zaman qoca bir qurdun ulaması eşidildi. Duman xan bütün heyvanların dilini bildiyindən bu qurdun nə söylədiyini də anladı. Qurd deyirdi: “Çox heyif ki, artıq mən qocal-

dım; ovlarımın arxasmdan qaçıb ona yetişə bilmirəm. Əgər yetişsəm belə onu tuta bilmirəm; hətta tutsam da parçalaya bilmirəm”. Qoca qurdun sözü bitən kimi üç gənc qurd belə cavab verdilər: “Əgər sən yaşlı və gücsüzsənsə, bizim qüdrətimiz vardır; əgər hər gənc yaşlıya yardım etməzsə, onun nə dəyəri var. Bu gecə duman, qaranlıq və şiddətli bir fırtına olacaq. Bundan istifadə edib toy üçün gətirilmiş heyvanların hamısının quyruqlarını və qarınlarını parçalayıb sənə verəcəyik. Bunları könül rahatlığı ilə ye; zira hər zaman sənə yardım edəcəyik”.

Onların yaxınlığında, mətbəxdəki qoyunlara göz-qulaq olan Göl Erki xanın Qara Barak adlı bir iti vardı. Bu it “əgər padşah mənə isti bir yağlı quyruq versə, sizlərdən heç birinizin bir quzuya belə əl uzadıb ona sahib olmanıza yol vermərəm” - deyə cavab verdi. Padşah oğlu (padşahzadə) Duman bu durumu eşitcək bişmiş və hazır olan yeməyin içindən bir quyruq götürüb o itə atdı. Yanında olan hər kəs: “heç, itə də, belə bir quyruq atarlarmı?” - deyə soruşdular. O isə belə cavab verdi: “Bunu bizimlə Göl Erki xan arasında könül incikliyi olmasın deyə verdim”. Həm də deyərlər ki, əgər birinə sadağa vermək istəsən, öncə itə vermək lazımdır. İt qəmsiz (xatasız) olsa, biz də qəmsiz olarıq; buna görə də quyruğu verdim”. Daha sonra aşı yedilər və yatdılar. Gecə yarısı Duman xan oyanıb yanındakılara “baxın, çöldə külək əsir, ya yox?” - deyə buyurdu. Baxıb gördülər ki, ətraf tamam qaranlıq, hava küləkli və son dərəcə qorxunc yağış yağır. Havanın belə olduğunu Dumana söylədilər. Duman xan qurdların sözünün doğru olduğunu anladı. Ətraf aydınlaşaraq külək kəsilib, qar yağması dayandıqdan sonra, iti axtardılar və qoyunları da görmədilər. Duman xan Qara Barakın sözünün üstündə durub-durmadığını bilmək istədi. Yanında olan üç yüz adamına Qara Barak və qoyunların haraya getdiklərini öyrənmək üçün dörd bir tərəfi axtarmalarını əmr etdi. Axtarıb öyrəndilər ki, gecə ikən qoyunlar qurdlardan hürküb Qara Barakla bərabər, arxalarında

qurdlar olduğu halda, təkcə bir yolu olan Ağlı adlı bir keçidə getmişlər. Qara Barak qurdlarla vuruşmuş, keçidin ağzını tutaraq qurdların qoyunlara hücumuna əngəl olmuşdur. Duman xan bunu öyrəndikdə, özü dərhal atına minib oraya getdi; durumu gördü və qurdların hamısını öldürdü. Bu itin də sözünün üstündə durduğuna tamamilə inandı. Qoyunların da sürülərək Erki xanın yanına aparılmasını əmr etdi. Erki xan Duman xanın gəlməkdə olduğunu öyrəndikdə dərhal qarşılamağa çıxdı. Duman xanla Göl Erki xan qucaqlaşib görüşdülər və bərabər oturdular. Danışığ zamanı Göl Erki xan Duman xana dedi: “Bu qədər qoyuna görə bir şahzadənin yorulub əldən düşməsinə dəyərmimi? Əgər bu qoyunlar və min dəfə çoxu tələf olsa belə heç nə olmaz. Biz hamımız sənə qullarınıq və hər nəyimiz varsa sənindir. Zira sən bizim xanımsan”. Duman xan cavab olaraq dedi: “Əslində qoyunun sayı önəmli deyildir. Amma tale və ad-san baxımından bunların tələf olması pis olardı. İnsanlar sonra Duman xanın ayağı uğurlu (düşərli) olmadı, onun şərəfinə verilən toyun qoyunları tələf oldu deyərlər”.

Sonra toya başladılar və bu toy yeddi gün, yeddi gecə davam etdi. Toyda hər gün doxsan qoyun və doqquz dayça kəsirdilər. Bu arada Qorqut irəli çıxıb Duman xana dedi: “Atan öldüyü vaxt sən hələ kiçik olduğundan padşah nabiliyini aramızda məsləhət edərək sən böyüyənə qədər Göl Erki xana verdik. İndi sən böyümüş və uğurla bu mövqeyə çatmışsan. Göl Erki xan yaşlanmış və bu-gün sabaha qalıb-qalmayacağı bəlli deyil. İndi sən onu vəzifəsindən uzaqlaşdırırsan, xalq bunu yaxşı qəbul etməz (sərzenəş) və bu da sənə alicənablığınla bir araya sığmaz, çox təəcüblü və əcəyib olar. Ən yaxşısı budur ki, sən onun qızını alasan və o da bütün mal və xəzinələrini sənə verər. Bir neçə gün sonra o öləndə, taxtı hər şeyi ilə sənə qalar”.

Duman xan Göl Erki xanın qızlarını toyda kasa tutanda görmüşdü. Qızlardan birini bəyəndi və onu istədi. Bu səbəbdən də daha bir ay toy, işrət və tamaşa oyunları və əyləncələr oldu.

Bir müddət belə keçdikdən sonra onun böyük alaçığını digər alaçıqların önündə qurmuşdular. Duman bir gün taxta oturub mürgüləyərək çöldən keçən bir qadının danışığını eşitdi: “Ayne (İne?) xan oğlu Uce xan deyirmiş ki, Duman xanın aldığı Göl Erki xanın qızına daha öncə mən könül vermişdim və mən alacaqdım. Amma o araya girərək qızı almış; gedib, onunla vuruşub qızı geri alacağam”. Duman xan bu sözü eşitdikdən sonra, xəbəri yoxmuş kimi davranmağı özünə sığıdırmadı. Dərhal qalxaraq əsgərlərini çağırıb topladı və Uce xan ilə vuruşmağa getdi.

Oraya çatdığı zaman Ayne xan gəlmədi; oğlu Uce savaşımaq üçün qarşısına çıxdı. Duman xan onunla vuruşdu və onu yenərək iki gün, iki gecə onu paytaxtına qədər qovdu. Nəhayət, yüz süvari ilə onun əsgərlərini bir daha yendi, Uce xanı yaxalayaraq geri döndü və öz ordusuna qatıldı. Onların ölkəsinin sərhəddində bir müddət qaldı. Uce xanı hüzuruna çağırıb söylədiyi sözləri və ağılından keçənləri soruşdu. Fəqət o, heç bir vəchlə bunları açıqlayıb etiraf etmirdi. Onun adından deyilib Duman xanın qulağına çatan sözləri də inkar etdi. Bu barədə heç bir şey açıqlamadı. Yalnız cavab olaraq bunları söylədi: “Aramızdakı döyüşün səbəbi sənin ölkəmizə qarşı hərəkət etməyin və bizim də müqavimət göstərmək məcburiyyətində olduğumuzdan başqa bir şey deyildir”.

Duman xan onun heç bir vəchlə üzr diləmədiyini görüb öldürülməsini əmr etdi. Bu yerdə daha bir il qaldı. Onun arvadı olan Göl Erki xanın qızı, ərinin o məmləkətdə daha bir müddət qalaçağını biləndə özü oraya yola düşdü. Qadın hamilə idi və doğum vaxtı da yaxınlaşmışdı. Yolda bir uşaq dünyaya gətirdi. Durumu Göl Erki xana xəbər verdilər və hər ikisini onun yanına göndərdilər. Göl Erki xan uşağı yanına gətirib toy qurdu və bu oğlana Qayı Yavqu xan adını verdi. Qızını Duman xanın yanına göndərdi və onlar bir-birlərinə qovuşdular. Duman xan daha sonra Ayne xana üz tutub dedi: “Ata-babalarınız həmişə ata-babalarımıza el olub və itaət ediblər. Amma oğlun bizə qarşı pis fikirlər bəs-

lədiyi üçün öldürülməsini əmr etdim. Əgər indi sən ürəklə mənimlə danışıb, əvvəlki kimi bizə itaət edər, düzgünlüklə vergiləri göndərərsənsə mən də bu ölkəni sənə verərəm”. Ayne xan itaət göstərüb, ona qəlbən bağlandığını göstərdi və Duman xan da bu vilayəti ona verdi. Böyük razılıqla onu geri yolladı və özü də paytaxtına döndü. Uşağının üzünü görəncə sevinc və şadlıqdan nə edəcəyini bilmədi. Bir müddət Göl Erki xanla əlbir olub ədalət və düzgünlüklə iş gördülər. Daha sonra oğlu Qayı Yavqunun böyüyüb yetkinlik çağına girdiyi vaxt, bir gün su kənarında bir gənc ilə oynayırdı. Yoldaşına hirslənərək qamış qələm qədər nazik (türklər tikan dedikləri) üç üzlü başı olan bir otu götürüb onu yoldaşına vurdu və onu qələm kimi ikiye ayırdı. Zira bu otun ucları almaz kimi idi. Otu ona vurduqca kəskin tikanların zərbəsiylə o uşağın boğazı kəsildi. Hamı bunu görüb çaşıb qaldı.

Duman xan bu hadisəni eşidib “mənim oğlum deyəsən Tanrıdan qüvvət alır” - dedi və buyurdu: “onun adı Tikən Bilə Ər Biçkən Yavqu xan olsun!”. Bunun mənası bir adamın başını tikan otu ilə biçən deməkdir.

Bir müddət sonra Göl Erki xan ilə Duman xanın birlikdə taxtda oturduğu bir toy zamanı Duman xanın oğlu da orada idi. Hamının yanında o, Göl Erki xana dedi: “Bu taxtda oturmaq atamın haqqıdır. Uzun müddətdir ki, sən buna sahib çıxmısan. Atam böyüdükdən sonra hələ də taxtda oturub hökm etmək fikri ilə anamı ona verdin. İndi isə mən də böyümüşəm, sən isə çox qocalmısan; hələ taxtdan enib onu sahibinə geri vermək vaxtı gəlməyib? Böyük-kiçik hamı bilir ki, bu taxt bizim haqqımızdır. Bundan belə taxtda oturma; aramızdakı dostluq və işbirliyi, düşmənçilik və anlaşılmazlığa dönməsin”.

Göl Erki xan bu sözü eşidincə bir an durdu və sonra belə dedi: “Bu sözü mən əvvəl bilməli, söyləməli və sənin tikan ilə birini ikiye böldüyün gün taxtı sənə verməli idim. Amma sən məndən öncə hərəkət etdin və doğru söyləyirsən; mən nə deyə bilərəm ki.”

Ertəsi gün Göl Erki xan böyük toy qurdu; Duman xanın atalarından qalan qızıl alaçığını (evini) digər alaçıqlarla birlikdə qurdular. Göl Erki xan Qorqutu, bütün Oğuz tayfasını (uruq), böyükləri (əkabir) və digər görkəmli adamları (əşrəf) toplayıb belə dedi: “Otuz iki ildir ki, mən bu taxtda otururam; bu gün burada oturmaq Duman xanın haqqıdır və ona da atasından qalmışdır. Əgər bizim tayfamızdan (uruğumuzdan) da kimsənin padşah olmaq həvəsi olsaydı, bu ancaq boş bir həvəs olardı. Padşahlıq taxtı, bu iş üçün Uca Tanrı tərəfindən seçilmiş olanlarla, onların nəslindən gələn insanlara layiqdir. Bu bir həqiqətdir ki, bu soydan gələn adamlar əsla xəta etməzlər; amma mən edə bilərəm. Bu baxımdan indiyə qədər taxtda oturduğum otuz iki il ərzində bir kimsənin qəlbi məndən inciyibse söyləsin”. Orada olanların hamısı bir ağızdan cavab verdilər: “Biz hamımız sənin bütün davranışlarından xoşhalıq və məmnunuq. Səndən bir incimə tozu belə qəlbimizin ətəyinə qonmamışdır”. Sonra o, taxtı Duman xana qaytarıb dedi: “Bu şərtlə taxtı verirəm ki, onlar da həmişə atalarının davrandıqları kimi davransınlar; ədalət və haqq yolundan dönməsinlər. Necə ki, biz də bu yolu tutmuşuq”.

Sözünü bitirdikdən sonra zarafatla nəvəsi Qayı Yavquya dedi: “Ey mənim qızımın oğlu! Sonda mənə düşmən oldun. Gəl, xoşluqla taxta otur!” Uşaq bu vaxt doqquz yaşında idi. Cavab verib dedi: “Mənim bu barədə atamla sözümlə və məsləhətim var. Sabah bizim günümüzdür; nə edəcəyimizi özümüz bilirik; sənin sözüne ehtiyacımız yoxdur”.

Toya gələnlər getməyə hazırlıq görüb atları yəhərləyərkən oğul gecə ikən atası ilə məsləhətləşib ona belə dedi: “Ata sağ ikən oğulun taxta oturmaması doğru olmaz. Sən bir toy qurdur və taxta otur. Mən isə ancaq sən qocalanda sənin əmrinlə taxta oturaram”. Atası onun bu sözünü bəyəndi və qəbul etdi. Həmin gecə atasının vaxtında iş başında olan bütün bəylərin (üməça), məmurların (qameşteqan) və amillərin (ammaal) çağırılması və hamının toplanıb gəlməsi üçün elçilər göndərildilər. Hamı gələn-

də nəhayət, toy etməyə başladılar. Bu toy elə gözəl qurulmuşdu ki, bundan öncə heç kim beləsini görməmişdi. Toy tam on üç gün çəkdi. İlk gün olaraq Duman xan taxta oturdu. Yüz gün keçəndən sonra öz arzusu ilə taxtdan düşdü və öz oğlu Tikən Bilə Ər Biçkən Qayı Yavqu xanı taxta oturtdu. Bu xan doxsan il padşahlıq etdi. Son dərəcə qəhrəman və təmiz inanlı (müəyyəd) olub, çox namuslu olduğundan bütün ölkələri yasanın hökmünə tabe etdi və yer üzünün digər tərəfləri də ona vergi göndərdilər. Doxsan il padşahlıq etdikdən sonra öldü. Oğlu Uladmur Yavquy xanı, yuğ mərasimindən və yasdan sonra bir toy qurub bəyləri (ümarə) və yaxınları (moqarrebən) taxta oturtdu. Onun Qara Alp adında kiçik bir qardaşı vardı və böyük qardaşından (ağabəyi) daha çox sevilib-seçilirdi.

Hakimiyyətinin on beşinci ili keçəndə, əvvəllərdə Oğuzlara tabe olub boyun əyən Uyğur qəbiləsindən Arıqlı Arslan xan düşmən olmuş və Oğuz Yabqularının hakimiyyətinə qarşı üsyan etmişdi. Uladmur Yavquy xan əsgər toplayıb ona qarşı müharibə elan etdi. Bu savaş üçün lazım olan bütün silah və sursat ehtiyacını Sayram şəhərində düzəldib tamamlayandan sonra Talas şəhərinin höndəvərində Arıqlı Arslan xanın ordusu ilə qarşılaşdı. Üç gün, üç gecə döyüşdülər. Uladmur qalib gəlib onları əzdi və Arıqlı Arslan xan böyük bəyləri ilə bərabər həmin vuruşda öldürüldülər. Daha öncə onlara verilmiş olan bu vilayətləri və bu qəbilədən keçmiş otuz illik vergilərini də ödədərək geri aldı. Bir il o ölkədə qaldı. Ölümdən qurtararaq, qılıncdan keçirilməyənlər Uladmur Yavquy xanın hüzuruna gələrək, öz günah və suçlarını boyunlarına alıb etiraf etdilər və ona qulluq göstərməyə hazır olduqlarını bildirdilər.

Arıqlı Arslan xanın kiçik yaşlı bir oğlu vardı. Bir gün onu Uladmur Yavquy xanın yanına gətirdilər. Uşağın üzünü görəndə böyük bir təəssüf hissi keçirdi, iki gözlərindən yaş axıtıb dedi: “Yazıq! Atalarımız bu vilayəti Uyğurlara vermişdilər. Əgər Arıqlı Arslan xan boş ümidə qapılıb saymamazlıq etmə-

səydi bu uşaq belə kədərli və yetim qalmazdı”. Uşağa Alp Tağvac xan adını qoyub bu vilayətin padşahlığını ona verdi. Ona mümkün olan hər bir yaxşılıqlar edib Uyğur bəylərinə belə dedi: “Ata-babalarımız hər zaman sizə kömək edib qorumuşlar və yaxşılıqlar etmişlər. İnşallah bundan sonra mən də eyni yolu tutacağam. Lazımdır ki, siz də təmiz ürəklə və bütünlüklə bizə itaət və minnətdarlıq edib şükr yolunu tutub, hər zaman bizə bəxşislər göndərsiniz. Beləcə sizin tərəfinizdən ediləcək hər gözəl davranışlara biz də qarşılıqlı cavab verərik. Amma Allah göstərməsin, bir daha bizə qarşı gəlib, dikbaşlıq göstərib, əks yolda qarşıdurmaya cəhd etsəniz, üsyan edənlərə nə etmişiksə, sizin də cəzanız o olacaq”.

Bunları söylədikdən sonra oradan geri dönərək öz paytaxtına gəldi. Atası və dövlətin yüksək mənəsbli adamları onun şərəfinə toylar qurdular. Bu toplantı və toylar o qədər xoş keçdi ki, atalarından miras qalan o torpaqların bu uşağa verilməsini qərara aldılar. Uyğurlardan nə qədər əsir düşmüş adam vardısı, geri qaytarılmasını əmr etdi. Bu məqsədlə məmləkətin hər tərəfinə elçilər göndərib hər yerdə carçılarla bütün əsirlərin geri gətirilmələrini əmr etdilər. Toplanan bu uyğurları Alp Tağvac xana göndərdi. Dünya yenidən düzənə girdi və hər yerdə sülh bərpa olundu. Bundan sonra atası Tikən Bilə Ər Biçkən Qayı Yavqu xan öldü. Uladmur Yavquy xanın bütün padşahlığı yetmiş beş il sürdü. Lakin onun oğlu yox idi. Uladmurun ölümündən sonra Qayı Yavqu xanın oğlu Qara Alp başa keçdi. Atası Urca xanla döyüşən zaman düşmənlər onu beşikdən oğurlayıb aparmış, sonra o, dönüb gələrək atasını həyatda sağ ikən görmüşdü. Uladmur Yavquy xanın yetmiş beş illik padşahlığından sonra Qara xan taxta çıxdı və iyirmi iki il padşahlıq etdi. O, öləndən sonra isə...

PADŞAHLIĞIN ULADMUR YAVQU XANIN TAYFASININ ƏLİNDƏN ÇIXMASI VƏ QARA XANIN OĞLU BUĞRA XANIN PADŞAHLIĞA BAŞLAMASI VƏ MƏMLƏKƏTİN TAXTINA ÇIXMASI

Yavquların övladı qalmayıb nəslə kəsildiyindən Qara xanın oğlu Buğra xanı padşahlığa gətirdilər. Doxsan ildən sonra onun üç oğlu oldu. Ən böyüyü İl Təkin, ortancılı Qori Təkin, ən kiçikləri isə Bek Təkin idi. “Təkin”in mənası gözəl üzlü deməkdir. “Buğra xan aşısı” deyilən yemək ona aid edilir. Rəvayətə görə belə bir hadisə olmuşdu: Bir gün əsgərlər ac qalmış və “nə aşısı bişirək?” - deyə soruşmuşlar. O da cəld bir qədər xəmir alıb ovçunda yastıladıqdan sonra qazana atmışdır. O zamandan bu günə qədər bu aş onun adıyla anılmaqdadır.

Onun vaxtında haqq-ədalət vardı; hər kəs öz haqqını alırdı. Xalq bolluq və ucuzluq içində idi. Hər üç oğlunun anası Bayır Xatun adında çox ağıllı, bilikli və işi bilən bir arvadı (xatunu) vardı. Məmləkətin işləri haqqında da çox zaman o hökm verirdi. Bir gün bu qadın öldü. Buğra xan üç il ərzində yas tutdu; otaqdan çölə çıxmıdı və saçını kəsdirmədi. Buğra xan qocalıb zəifləmiş, getdikcə gücdən düşmüş, çökməyə üz tutmuşdu. Onun bu halını gören bəylər nəhayət, “üç oğlundan hansım öz yerinə xan seçirsən?” - deyə soruşdular. Buğra xan “məsləhət edin, bəylər hansını istəyirsə onu da təyin edin” - dedi. Fəqət onlar birlik-bərabərlik içində bu vəzifəni biri digərinin üstünə atırdılar; bir-birinin rəyini öyrənirdilər. Bəylər bu durumu Buğra xana bildirdilər. Buğra xan “siz hansının haqqında düşünürsünüz?” - deyə soruşdu. Onlar cavab olaraq “hər üçü də seçilməyə layiqdirlər, taxt-taca layiqdirlər; hökm sizindir!” - dedilər. Buğra xan “hər şeyin ortası gözəldir” - dedi. Bəylər bu sözdən xanın ortancıl oğlu Qori Təkinə seçdiyini anladılar. Bundan sonra toplaşmış yeddi gün toy etdilər və Qori Təkinə taxta oturdular. Sonra Qori Təkin atasının yanına gəlib belə dedi: “Ey Ata, nəçə ildir ki, evin bir küncündə tək-tənha yas tutursan.

Belə yalqızlıqdan nə çıxar?” Sonra atasını çölə çıxarıb birlikdə ova getdilər.

Ovda Qori Təkin təsadüfən bir dağ keyikinə ox atdı. Sarı Qul adlı birisi bu oxu tapıb Qori xana gətirdi. Qori xan dedi: “O sədaqət və səmimiyyətdən bu oxu mənə gətirdi”. Onunla yaxşı davranıb özünü də “leşkərkeş” bəyliyi (komandirliyi) ilə mükafatlandırdı, ona yer və yüksək rütbə verdi. Ovdan döndükdən sonra Qori xan atasına “anamın yerini tutmaq üçün sənin qulluğuna bir qız alacağam” - dedi. Buğra xan ağlayaraq belə dedi: “Hansı bir qadın anan Banu Xatunun yerini tuta bilər? Həm də mən qadınlardan qaçıram; biz ata-oğulun arasını pozar və anlaşılmazlıq yaradar”. Qori xan bəylərbəyi olan Küncə bəyin qızını atası üçün istədi. Təsadüfən bir gün toy idi. Qış mövsümü idi. Buğra xan sərxoş olub yatmışdı. (Buğra xanım) arvadı Qori xanı yalnız görüb, onun xoşuna gəlmək məqsədi ilə başındakı bitləri təmizləmək istədi. Qori xan necə olsa anam sayılır deyə, çəkinmədən başını onun dizləri üstünə qoydu. Qadın ona dedi “məni atan üçün istədin, amma mənə heç baxmayırsan və məni bir qocanın əlində əsir etdin”. Qori xan kişilik qüruru və heysiyyətinin ayaqlandığını görüb qəzəb və kinlə belə dedi: “Sən qəlbində (içində) belə bir çirkin istəyi necə daşıyırsan? Sabahdan gec olmayaraq atamla məsləhətləşib, sənə layiq olduğun cəzam verəcəyəm”. Bundan sonra çıxıb evinə getdi və yatıb yuxuladı. Qadın bu sirtinin üstünün açılıb ətrafa yayılmasıyla hamının yanında rəzil olmaqdan qorxdu və onu qabaqlayıb bir hiylə düşündü. Qori xanın evindən iki-üç qız çağırırdı. O gecə təsadüfən qar yağmışdı. Bu qızlardan biri Qori xanın çəkməsini geyərək, çəkmə izlərini Buğra xanın evinin qapısına qədər apardı. Səhər tezdən də qadın gedib əri Buğra xana dedi: “Oğlun Qori xanın mənim üçün üz qizartısı və çirkin arzular bəsləməsi mənə rəvamıdır? Budur onun evə gəldiyini göstərən ayaq izləri”. Buğra xan bu hadisədən hiddətlənib od püskürdü və bəyləri çağıraraq onlara bu durumu danışdı. Bəylər dedilər: “Doğrusunu öyrənmək üçün ən

yaxşısı onu tutub işlədiyi bu suçu və girişdiyi belə alçaqlığı özündən soruşaq”. Buğra xan buna razılıq verdi. Bəylər Qori xanın evinin qapısına gələn zaman o hələ yatırdı. Bəylər “səni tutmaq üçün hökm var” - dedilər. Qori xan çaşdı və “hər halda Andlıq Sarıqulbaş gəlmişdir, bəlkə düşmən olmuşdur və məni tutmaq istəyir” - deyə düşündü. Fəqət bəylər: “Atanın əmrinə görə səni həbs edirik” - dedilər. Qori xan: “Madam ki, atamın hökmünə görə edirsiniz, o halda buyurun” deyərək əllərini uzatdı və onu tutdular. Qadın söylədiklərini ondan soruşdular. Qori xan belə cavab verdi: “Belə görünür ki, məsələni atama söyləməkdə mən gecikmişəm. O daha cəld tərpenib məndən qabağa düşüb. Ən yaxşısı sonradan görüləcək işi dilə gətirməməli. Hələ böyüklər “dilə düşən iş ziyan gətirir” demişlər. Bu öyüd insanlara etmədikləri işləri söyləməmələrini nəsihət edir; zira axırda insana günah gətirir”. Bundan sonra qadınla özü arasında olanları açıqca danışdı. Bəylər sorğu zamanı onun söylədiklərini atasına bildirdilər: “Qori Təkin deyir ki, düzdür çəkmə izi mənimkidir; fəqət belə bir işə təşəbbüs etməyib, bu cür bir alçaqlığı əsla etməmişəm”. Buğra xan “bu haqda sizin fikriniz nədir?” - deyə bəylərlə danışdı.

O zamanlar “Div Qayası” adlı yüksək bir dağın ətəyində əjdaha vardı. Endek adlı çox geniş bir bozqırın (səhranın) kənarında olan bu dağın ətəyində üç dənə böyük ağac var idi. Hər biri bir çeşmənin ayağında olub, hər ağacın altında iki mavi əjdaha vardı. Əgər bir kimsənin suçlu olduğu iddia edilərdisə, onun bədənini yaralayaraq əjdahaların yanına göndərərdilər. Əgər doğrudan da suçu vardısı, əjdaha onu bir anda yeyirdi. Yox, əgər suçsuz və təmiz idisə, yaralı bədəni sağalırdı. İnsanların yaxşı və ya pis olduqları oradaca bəlli olurdu. Buğra xan onun xəyanətkar olmasını əjdahalarla həll edilməsini istəyib, gözlərinə mil çəkilməsini əmr etdi. Sonra da iti gedən bir çöl dəvəsinin üstünə mindirib, keçmiş bəyinin qulluğunda duracaq bir zənci aşbaz ilə göndərdilər. Zənci dəvənin yüyənini alıb bu bozqırda iki ayıq

yola düzəldi. Bu vaxt Qori xanın sipəhsaları və ləşkərkeşi olan Andlıq Sarıqulbaş yoxdu. Geri döndükdə bu acı xəbəri eşidincə düşündü və öz-özünə dedi: “Atası Buğra xanı öldürüb başımı oğluna aparacağam, onu yoldan döndərüb taxta oturdacağam. Lap gözləri görməsə də hökm verə bilər”. Fəqət təkrar düşündü “mən atamı necə çox sevirmə, Qori Təkin də öz atası Buğra xanı elə sevir. Belədirsə, əgər onu öldürsəm heç xoşuna gəlməz. Bir iş görüb ona yaxşılıq etmək istəyərkən, pislilik etmiş oluram. Hələ bir onun özünü tapım, ondan icazə alsam, geri dönər atasını öldürərəm”. Atlanıb son dərəcə sürətlə arxalarınca getdi.

Bir sabah yaxınlıqlarına yetişdi. Qori Təkin nal səslərini eşidib zənciyə “bax gör arxamızca gəlib bizə çatmaq istəyən kimdir, komandirləri necədir? - deyə soruşdu. Zənci belə cavab verdi: “Boz bir ata minmiş və atın döşünə bir qara qotaz (kutas) bağlamış” atlıdır. Qara xan: “Elə isə bu Andlıq Sarıqulbaşdır, yəni mənimlə dostluq andı içən. Əgər qardaşlarım olsaydılar atları qara və qotazı isə ağ rəngli olardı” - dedi. Bir-birilərinə yetişincə atlarından endilər; Sarıqulbaş Qori Təkinin əl və ayaqlarından öpdü və ağladı. Qori Təkin “ey vəfalı dostum!” - dedi. “Üstümdə sənə çox haqqın vardır. Qardaşlarımın yerinə də sən gəldin. Geri dön, öz uşaqlarına bax. Mən öz suçsuzluğumu bilirəm; bilirəm ki, sağ-salamat evə dönəcəyəm. Əgər nəticə başqa cür olarsa, evimə və uşaqlarıma sən bax”.

Andlıq Sarıqulbaş ağlayaraq “geri dönməyəcəyəm, pis-yaxşı sənənlə bərabər olacağam”-dedi.

Oradan yola düşdülər; uzun sürən yol nəhayət qısaldı və iki aydan sonra bir gün uzaqdan üç ağac göründü. Andlıq “bu üç ağacın hansının yanına gedək” - dedi. Qori Təkin “mən ortancıl oğul olduğum üçün ortadakı ağaca” - deyə cavab verdi. Bu arada üç dağ qoçu göründü. Andlıq atını sürüb düz əjdahanın qarşısına gəldi; Qori xana baxanda, onu bulağın (çeşmənin) başında yatan gördü. Əjdaha düz onun sinəsinə doğru yeriyirdi. Sarıqulbaş bundan qorxmadan qılıncını çəkdi və əjdahanı öldürmək

istədi. Əjdahadan soruşdu: “Nə edirsən? O, padşahdır. Onu günahsız olduğu halda bu faciəli hala qoyublar. Ona bir pislilik etməyəsən deyə sənəni öldürərəm”. Əjdaha cavab verdi: “Narahat olma, o, suçsuz və tərtəmidir”. Dilini Qori Təkinin hər iki gözüne sürtəndə, o anda gözləri açıldı. Oradan sağ-salamat geri döndülər. Evlərinə gəlib arvad-uşaqlarını gördükləri zaman, düşmən gəldiyini və Buğra xanı əhatə etdiyini xəbər verdilər. Dərhal düşmən əsgərlərinin üstünə getdilər və düşməni məğlub edib, darmadağın etdilər. Qori Təkin atasını görüb başına gələnləri danışdı. Buğra xan cavab olaraq belə deli: “Bu qadını hələ mənim üçün istədiyən gün bildirdim ki, bir gün fitnə və nifaq salacaqdır. Amma sən mənim sözümlə dinləmədin. İndi qadının cəzasını necə istəyirsən ver”.

Qori xan beş dənə dayça gətirmələrini əmr etdi. Qadını bir atın quyruğuna bağladılar. Sağ qolunu başqa bir atın quyruğuna, sol qolunu və ayaqlarını da beləcə başqa-başqa atlara bağladılar. Atları birdən qamçıldılar və beləcə bədəni parça-parça oldu. [Bu haqda rəhmətlik Firdovsi belə demişdi: “Həmin axırdan bir dayça gətirmələrini istədi. Yəhərin içinə nuznalar yerləşdirilmişdi. Onu boynundan keçirərək atın belinə iplərlə, qayışlarla daş kimi bağladılar. Bu dayça kimi bərk qaçan bir heyvan görünməmişdi. O, kinli (hökmdar) onu meydana çəkdi. Meydana bir neçə süvari göndərdi. Boynuna qayışdan kəmənd keçirdilər ki, dayça daim onu çəksin. Bir vaxt sonra onu yerə atıb yerdə sürükləyəcəkdi. Bu cür olayı görənləri dəhşətə gətirirdi. Onu o qədər sürüklədi ki, bədəndəki dəri tamamilə soyuldu; isti bədəndən qanlar axırdı. Canını əzab və işgəncə içində verdi. Zalım birisindən ədalət gözləmək olarmı?”]

Qori xan: “Bundan sonra kim yalan söyləsə və iftira etsə, onun arıxı da belə olacaq” - dedi. Bundan sonra Buğra xan oğluna “artıq heç bir əngəl və dedi-qodu olmasın deyə taxta çıx, padşahlıq sənə haqqındır” - dedi. Qori xan Qarı Talasda taxta oturdu və yetmiş beş il padşahlıq etdi. Onun ölümündən sonra qohu-

mu Oyunaq Küləngdə yeddi il padşahlıq etdi. Ondan sonra oğlu Arslan xan Küləngdə taxta çıxdı. Onun qırx hacibi ilə Suvar ölkəsindən satın aldığı Suvar adında qulamı (içoğlanı) vardı. Çox hünərli, qəhrəman, çevik və istiqanlı idi. Padşaha çox yaxın idi. Elə bir inaq idi ki, bəylərin və vəzirlərin hüzurunda, padşahın qulağına gizlicə söz söyləyə bilirdi. Bir dəfə onun tərifi (mədhi) Xatunun qulağına çatdı; ancaq onun sərbəstliyindən və sırtıqlığından təəccübləndi. Haciblər və inaqlar onu qışqandılar. Aralarında məsləhət etdikdən sonra birlikdə padşaha bunları söylədilər: “Bu Suvar, padşah haqqında pis fikirlər bəsləyir. Səni öldürüb padşahlığa zorla sahib olacaq və arvadını da alacaq. Biz bunu öyrənəndə onu gizlədə bilmədik”.

Qara Arslan xan onu iş dalınca bir yerə göndərdi və “geri dönəndə onu yaxalayıb parça-parça etməyiniz üçün sizə verirəm” - dedi. Onlar geri döndülər və padşah da hərəmxanaya gəldi. Böyük xatunu Bal (Mal?) Xatun ilə Gevar (Gövhər) Xatun ona kasa tutmaq üçün yanına gəldilər. Padşahı sıxıntılı və üzüntülü görüb bunun səbəbini soruşdular. Arslan xan Suvar haqqında öyrəndiklərini danışdı və “gefim buna görə pozulmuşdur” - dedi. Sabah buraya qayıdanda buna görə sorğuya çəkiləcək. Əgər söylənənlər doğru olsa, hər halda onu öldürəcəyəm”. Xatunlar isə belə dedilər: “Hərçənd ki, biz də bəzən ona qışqarıq və onu xoşlamırıq, çünki gizli-açıq hər cür sözü sənə söyləyib xəbərçilik edirdi. Amma o çevik və qəhrəman bir adamdır. Hər cür iş və xidmətin içində bişib gəlmiş adamdır. Bütün dünya və padşahlıq işlərini, yeyib-içmə, at, qatır, dəvə kimi heyvanların yemlənməsini, paltar, geyim və təchizat işlərini çox gözəl qurmuş və təşkil etmişdir. Onlar bu sözləri kin və qışqanlıqdan söyləmişlər. Öncə dərinəndən bir araşdırma və incələmə aparılsın. Beləliklə etiraflar və hadisələr başlı-başma buraxılmasın, ehtimal kimi qalmasın. O adam günahsız olduğu halda onu qışqananların yalanı ilə ölümə getməsin. Sonrakı peşmançılıq fayda verməz; rahat olmaq üçün diqqətli davranmaq lazımdır”.

Qara Arslan xan bütün gecə bu haqda eninə-uzununa düşündü. Sabahısı günəş doğarkən haciblərinə xəbər verib belə dedi: “Mən Küyüklü Hisara ova getmək istəyirdim. Amma onların (qadınlara) bir az nasaz olması buna əngəl oldu. Siz orada ov edin”. Onlar da padşahın söylədiyi kimi etdilər. Ertəsi gün Suvar gəldi. Qara Arslan xan Suvarın onu görməsinə yol vermədi. Bir gün sonra xəbər və xələt göndərərək, gedib Ananda və Yenikənd vilayətlərindən üç illik vergiyi gətirməsini əmr etdi. Ona sultan fərmanı və heyvanlar verdi, bir çox hədiyyələr verərək yola saldı. Sonrakı gün haciblərinə və Suvara qarşı gözəl bir hiylə düşündü. Özünü ölmüş kimi göstərərək bir tabuta uzandı, haciblərə və Suvara “Qara Arslan xan öldü” - deyə xəbər göndərdi. Haciblər bu xəbəri eşidərək dərhal geri döndülər və tələsik məsləhətləşdilər: “O bizimlə heç vaxt yaxşı davranıb iltifat və etibar etməzdi, əksinə etibarımızı qırır və üstəlik Suvarı da bizə qarşı qoyardı. Onun yas mərasimi bizim üçün bir gəlinin toyu kimidir”. Xanın xatunlarının halını heç kim soruşmadı; yalnız bir gün könülsüz yasa iştirak etdilər. Arslan xanın xəzinələrini götürüb aralarında bölüşdürdülər. Onun böyük təbilini (kuşunu), təbilini (davulunu) və bayrağını (ələm) da alıb götürdülər. İkinci gün Suvar gəlib çıxdı. Böyük bir yas və yuğlama mərasimi düzəltdi. Xatunların yanına gedib ürəkdən ağlayıb, sızladı. Onun ağrı kimi oxuduğu şerlər hamını ağlatdı. Bu şerlərdə belə deyilirdi: “Ey Padşah, çox heyflər olsun ki, bəylərini məmnun edə bilmədin; yoxsa sən ölümündən sonra evinə və uşaqlarına kömək edib qoruyardılar, təbil və bayrağını öz evlərinə götürməzdilər. İndi sən öldükdən sonra mənim yaşamağımın nə faydası var? Özümü öldürəcəyəm ki, səndən sonra düşmənlərinin sevincli dünyasını görməyim”.

Onun belə ağlayıb, sızlamaları Qara Arslan xanın qulağına çatanda, Qara Arslan xan birdən əlləriylə vuraraq tabutu qırdı və ayağa qalxdı. Xatunlar bundan qorxdular və “ölü necə olur ki, dirilir!” - deyə qaçırdılar. Suvar qaçmadı və uca səslə “sənə

bağlılığım və sədaqətim məlum oldu, məni də özünlə birlikdə o biri dünyaya aparmaq üçün gəldin”-dedi. Qara Arslan xan onu bərk-bərk qucaqladı və sevinclə öpdü. Onun könlü çox sevincli və məmnun idi: “Uca Tanrı mənə yenidən can bağışladı, həyat verdi; sən heç narahat olma”. Suvar da çaşqınlıqla “sən insanı dinləyib necə imtahan edirsən?” - dedi. Padşah “indi söhbət vaxtı deyildir. Oğullarım İl Arslan və Mahmud ilə bütün yamaqlar və qulluqçular (həşmə hadem) atlanıb getsinlər və qırx hacibi yaxalayıb gətirin” -dedi. Onları yaxalayıb padşahın hüzuruna gətirdilər. Bilmədən tutduqları işdən utanıb peşiman olaraq yerə baxırdılar. Padşah hirsle “nə üçün gözləriniz yerə dikilmişdir?”-deyə bağırırdı. Onlar dəhşət içində çaşqınlıqla “çünki suçluyuq”-deyə cavab verdilər. Arslan xan belə buyurdu: “Sizin Suvar haqqında düşüncələriniz özünüze qarşı çevrildi. Ondan mənə dediklərinizin hamısı sizin pis təbiətinizdə varmış. Bizim təbil və zumamızı evinizə apardınız. Mən tabutdan çıxmaqda bir az gecikseydim, gəlib yetişən Suvar sizin ucbatımdan özünü öldürəcəkdə. İndi sizin etdiklərinizə qarşı cəzanız ölmək, yox olmaqdır”. Onların öldürülməsini o, Suvara tapşırırdı. Suvar belə dedi: “Padşahın izniylə onları elə öldürüm ki, bütün rəqiblərə və düşmənlərə ibrət və nifrət vəsiləsi olsun”. Onların yol ayrıcına aparılmasını əmr etdi. İbrət olsun deyə öldürdülər; yəni gözləri oyuldu və qulaqları kəsildi. Əl və ayaqlarını bədənlərindən ayırıb yol ayrıcılarına dikəltdilər. Ölkənin müxtəlif yerlərindən yuğlama mərasimi üçün gələn çoxlu əhali və bəylər yol ayrıcındakı bu durumu görüncə sarsıldılar. Qara Arslan xanın qulluğuna girib bu haldan çox sarsıldıqlarını bildirdilər. Padşah durumu belə izah etdi: Onlar pis niyyətli insanlardır; yalnız yalan və ortanı qarışdırmağı düşünürdülər. Etdiklərinin əvəzi isə budur”.

Daha sonra Suvara dedi: “Sən gözəl bir ad qoydun. Söylə, onların pis vücudlarından dünyanın qurtardığını elan et. Yenə elan et ki, hər kim yalan söylər, iftira edər, pislik düşünür, hətta padşaha əl qaldırırsa onun layiq olduğu cəza budur”.

Subaşılığı (imarəti leşkər), naibliyi və hacibliyin hamısını Suvara tapşırırdı. Yetmiş il dövlətin başında xoşluqla, böyüklüklə və ululuqla padşahlıq etdi. Öz oğlu hələlik kiçik olduğundan əmisinin oğlu Osman xan Küləngdə taxta çıxdı. On beş il padşahlıq etdi. Ölümündən sonra Əsli xan taxta çıxdı. Yaşlı və dünyagörmüş bir adam olduğundan dünyam ayların və illərin arşını ilə ölçmüşdü. Üç il sonra oğlu Şaban xan taxta çıxdı. Şaban xan iyirmi il padşahlıq etdi. Vəfatından sonra oğlu Buran (Turan?) xan atasının yerinə taxta çıxdı. On səkkiz il padşahlıq etdi. Buran xanın ölümündən sonra oğlu Əli xan atasının yerinə padşah oldu. Əli xan Manda (Mayda?) və Yenikənddə iyirmi il padşahlıq etdi. Özü Amuyə çayının bu tərəfində otururdu. Amuyənin o biri tərəfində Ceyhun çayının sahillərində çoxlu qəbilələr yaşayırdı. Onların öndəri (moqoddem) bir neçə bəy (Cənd bəyi) idi. Əli xan öz oğlu Qılınc Arslanı qırx minə yaxın atlı çıxaran o tərəfdəki qəbilələrin idarəsinə başçı təyin etdi. Yüz səksən yaşında olan Büqdüz Qardıçını oğlunun doğruluqla iş görməsi və Qardıçının adələtindən ayrılmaması üçün naib və vəzir olaraq onunla göndərdi. Oğlunun belinə bir qılınc bağlayıb “adın Qılınc Arslan olsun”- dedi.

Onlar Xorasana gəldilər və bir neçə il keçdikdən sonra Qılınc Arslan həddi-buluq çağını keçirib yeniyetmə oğlan olmuşdu. Hər gün günah və pisliliklə məşğul idi. Gecələr bəylərin qızlarının evinə gedib onların namusuna toxunurdu. Bəylər isə buna dözə bilmirdilər. Ona, buna görə “zalim Şah Məlik” adını verdilər. Hamilıqla Atabəy Qardıçının yanına gəlib, ondan şikayətə başladılar. Qardıçı da ona çox nəsihət etdisə, amma bir fayda vermədi. Nəhayət, bəylər hamilıqla onu yaxalamağa qərar verdilər. Şah Məlik qaçıb çaydan keçdi və Büqdüz Qardıçı da onun ardınca yola çıxdı.

Əli xanın hüzuruna gəlib oğlunun etdiklərini bir-bir ona danışdı və dedi: “Mənim öyüd və nəsihətlərimi eşitmədiyindən belə çirkin bir durum hasil oldu; (axı) o uşaqdır”. Əli xan “əgər

oğlum bunları başa düşərsə yamma gəlməyib qaçar” - deyə düşündü və ona “yalan söyləyirsən” - dedi: “Bütün bu qarışıqlığı sən yaradırsan, o hələ kiçikdir”. Şah Məlik atasının belə söylədiyini başa düşəndə dərhal gəlib, atını diz çökdürdü və atasının ayağını öpmək istədi. Atasını başına vurub “bu uğursuzu yaxalayın” - dedi. Onu yaxalayıb həbs etdilər.

Əli xan Büqdüz Qardıcıyı çağırıb özündən üzr istəyərək belə dedi: “Bu uşağı zəncirləyib götür və istədikləri kimi öldürmələri və könüllərinin xoş olması üçün düşmənlərə təslim et”.

Lakin gecə bir-birləri ilə duruşu müzakirə etdilər: “Uşağı bu cür aparmaq yaxşı hərəkət olmaz. Həm də düşmənlərə verilərsə və onlar onu öldürsələr məğrurlaşacaqlar, etdiklərindən əl çəkməyəcəklər. Onlar yatmış fitnəni oyandırır və gələcək və sənənin vuruşub müharibə edəcəklər. Uşağı hamının içində yaxalayıb zəncirləməyi əmr edin. Ən yaxşısı bu gün onu bir yerdə gizlət, mən də onların qəzəb və kinini yatırımaq üçün oraya gedim və deyim ki, Əli xan oğlunu yaxaladı və sizə təslim edib, ondan heyfinizi almaq üçün mənə verdi. İndi hər biriniz öz yerinizə gedin. Əgər dinləməyib, baş qaldırsalar, heç olmasa, oğlun sağ qalsın; onu əsgərlərlə göndər, qoy bunları güclə məğlub edərək, itaət etdirib, baş əydəsin”. Bu fikir Əli xana çox xoş gəldi. Büqdüz Qardıcıyı dərhal sürətli bir ərəb atına mindirərək yola saldı. Oğlanı da gecə bir yerdə gizlətdi.

Mərv, Sərxs və Fəramurzan tərəflərdəki Oğuz boyları və bəyləri toplandılar. Bu bəylərdən bəziləri ayrılıb İrana doğru getdilər. Qardıcı Mərv sərhədlərində onlara yetişərək durumu izah etdi. Bəylər hamısı birlikdə dedilər “Əli xan oğlunu öldürməyincə biz ona köç verməyəcəyik və öz yurdumuza da dönməyəcəyik”.

Bəylərin öndəri Qınıq Qazıqurd idi. Xorasan şəhərlərinə, Buşəng və Mərvə çapar göndərdi və illik vergi istədi. Ancaq əhali bundan çəkindi və cavab olaraq “aramızdakı çəkişmə nə vaxt anlaşılmaya çevrilər və padşahınız məlum olarsa, sizə ver-

gi verərik” - dedilər. Belə olanda Amuyənin hər iki tərəfindəki xalqı və qəbilələri köç etdirib Mərvdəkilərlə birləşdirmək üçün min nəfərlik bir süvari dəstəsi göndərdilər. Bu dəstənin bəylərindən biri, gələcəyi və gizli sirləri bilən Amiran Kahin adında fakih bir adam idi. Qınıq Qazıqurd ona “bax görək, Əli xanla düşmən olmağımızın sonu necə olacaq?” - deyə soruşdu. O, bir saat fikirləşdikdən sonra dedi: “İçinizdən ədaləti, doğruluğu, mehribanlıığı və cömərdliyi ilə tanınmış bir nəfər çıxacaq”.

Onların arasında Keraküçi Xocanın oğlu Toqsurmuş İçi (Elçi?) adında çadır düzəldən bir usta və üç oğlu vardı. Ən böyüyü Tuqqaq, ortancıl - Toğrul və kiçiyi Arslan idi. Bu adam o gecə yuxusunda göbəyindən sağlam gövdəli, çox qollu-budaqlı üç ağac çıxdığını gördü. Bunların başı göyə dirənirdi, “kökləri yerdə, qolları göydə”.

Yuxusunu Amiran Kahinə dedikdə, o, “sakit, bu yuxunu və sirri heç kimə söyləmə; sənənin neçə oğlun var?” - deyə soruşdu. O, “üç” deyə cavab verəndə, Kahin ona “hər üçü də padşah olacaqlar” - dedi. Bu ona inanılmaz gəldi. Çox kasıb olduğuna görə getdi, əlində olan iki-üç çadırını satdı, bir neçə qoyun alaraq nəzir kimi payladı. Onun hər üç oğlu bahadır, cəsur və qəhrəman idilər. Hər cür ov işlərini yaxşı edirdilər. Oğuz bəyləri onların yaxşı ovçuluq etdiklərini görəndə ov bəyliyi (quşçuluğu) onlara verdilər.

Bəylər bir dəfə Herat, Qəznə, Kirman və Xorasanın digər vilayətlərinə elçi göndərərək vergi istədilər. Təbii ki, xalq bunu yerinə yetirmədi.

Toqsurmuşun oğulları arasında Toğrul daha bacarıqlı idi. Qınıq Qazıqurda dedi: “Mənə bir qədər süvari verin, gedib müstəvfinin (malıyyəcinin) vergisini toplayıb gətirim”. Buna görə ona min əsgər verdilər. O da öncədən ətrafa elçilər göndərərək “niyə verginizi verməyirsiniz, indi üstünüzə qarışqa və çəyirtkə sayda əsgər gəlir” - deyərək xəbər yaydı. Əsgərlərin hər birinin çox dəşikli bir torbaya torpaq doldurmasını və atlarını sürətlə

sürmələrini əmr etdi. Elçilər ətrafa daha ucadan “İndi Sultan Toğrul saysız-hesabsız əsgərlə gəlir; sizi məhv edib qadın və uşaqlarınızı da əsir alacaq” - deyə elan etdilər. Toğrul qonaq qaldığı hər yerdə əsgərlərin çoxlu məşəl yandırmaqlarını əmr etdi. Bu cür tədbirləriylə hər kəsin könlünə qorxu saldı. Xalq vergi ödəməyi qəbul etdilər. “Əsgər gəlməsin, onlar vergi verəcəklər” - deyə elçilər göndərdilər. Toğrul xalqdan mal və pulu tamamilə alıb geri döndü. Onun bu bacarığına görə çadır və yurdlarını qurub özlərinə bəy (əmir) və şah seçdilər.

Bu hay-küy vaxtı Büqdüz Qardıcı gəldi. Oğuzlar Toğrulu özlərinə bəy seçmişdilər. Onu Toğrulun yanına gətirdilər. Toğrulun qorxunc görünüşü və böyüklüyü Qardıcıni sarsıtdı. Toğrul “səndən bir şey soruşacağam, yalnız doğru söylə” - dedi. O da “söylərəm” - dedi. Toğrul dedi: “Nə üçün gəldin?”. Qardıcı belə cavab verdi: “Əli xan Şah Məliyi yaxalayıb, intiqamınızı almanız deyə, yanınıza gətirmək üçün mənə təslim etdi. İndi yolda Carkənd vilayətindədir; tezliklə gələr”. Toğrul dedi: “Əgər doğru söyləyirsənsə, məndən canını qurtaracaqsan, yox əgər yalansa, mənim işgəncələrimlə öləcəksən”. Buna görə Qardıcı qorxub vəziyyətin gerçək şəklini danışdı. Toğrul Qardıcıni həbs edib, bir neçə kişini onu qorumaq üçün yanında qoydu. On altı min əsgərini orada qoyub dedi: “Yerinizdən heç yerə tərpənməyin”. On dörd min nəfər seçib bunun altı minini, sağ tərəfdəki iki dərə arasında pusqu qurması üçün qardaşı Tuqaqın sərəncamına verdi. Altı minini də kiçik qardaşı Arslana verdi və onu da sol qolda pusquda qoydu. Toğrul özü iki min əsgərlə Şah Məliyin iyirmi min əsgəri olan ordusu ilə qarşılaşdı. Toğrul geri çəkilib pusquda duranlara yaxınlaşınca, qardaşları pusqudan çıxdılar və iyirmi min əsgəri ortalığa alaraq bir çoxunu öldürdülər. Şah Məliyi bir neçə böyük bəyi ilə bərabər yaxalayıb, qalib və müzəffər olaraq geri döndülər. Şah Məliyi əsgərlərin qabağında iki yerə parçaladılar. Toğrul belə dedi: “Kim padşah olursa yaxşı qayda-qanun yaratsın. Şah Məlik pis hərəkətlərinin cəzasını və çirkin davranış və suçlarının əvəzini aldı”.

Əli xan Toğrulun sultan olub Şah Məliyi öldürdüyü xəbərini eşidincə üzüntü və kədərindən xəstələnib iki il sonra vəfat etdi və səltənət Toğrulda qaldı. Ətraf ölkələrə elçilər göndərərək dövləti ədalət, doğruluq və yaxşılıq əsasında qurdu. Dünyanın dörd bucağından vergi toplayırdı. Böyük qardaşı Tuqaqı Qəznə və o tərəflərə hökm etməsi üçün göndərdi. Kiçik qardaşı Arslan şahı Rum və ona qonşu yerlərin bəyliyinə təyin etdi. O, ermənilər ölkəsinə gəlincə bəylərindən İl Arslan şahı Ermən ölkəsi bəyliyinə göndərdi. Gürcü diyarının vergisini toplamağı da ona verdi və Sultan Qılınc Arslanın qulluğuna göndərdi.

O, Ruma getdi və bütün Rum ölkəsini döyüşərək zəbt etdi. Hər il Mərvə, qardaşı Sultan Toğrula vergi göndərdi. O, iyirmi il, Peyğəmbərimiz əleyhissalamın peyğəmbərliyinə qədər padşahlıq etdi. Vəfat edəndə qardaşı (Tuqaq) onun yerinə keçdi. Yeddi il padşahlıq etdi. O, öləndə (Tokuz Yavquyu) padşahlığa gətirdilər. Bu uyğurca bir addır. O, on iki il padşahlıq etdi.

Ondan sonra əsilzadə (Saman Yavquyu) Mavərnəhrdə padşah etdilər. Samanilər tarixində ona Saman Xuda deyirlər ki, bütün Samanilərin ulu babasıdır.

Ondan sonra (Ağım Yavquy) bir il padşahlıq etdi. Ondən sonra Kökəm Yavquy padşah oldu. O, hələ uşaq idi. Məmləkətin Qara Şit adlı bir düşməni vardı. Bəylər məmləkətin idarəsi üçün lazımi hökmlər verirdilər. Birdən Qara Şit əsgər çəkib çətin döyüşlər etdi. Belə ki, Kökəm Yavquy çətin durumda qaldı. Düşmənlər hətta qapısına qədər yağma etdilər. Beşikdə olan qardaşını əsir alıb götürdülər və qənimət toplamaqla məşğul oldular.

Kökəm Yavquyun əsgəri təkrar qüvvələndi; qeyrət, istək və mərdliklə qadın və kişilər toplanıb Qara Şitin arxasından hücum etdilər. Onları məğlub edib pozğunluğa uğradaraq geri döndülər və padşahlıq işləriylə ədalət və doğruluqla məşğul oldular. Əsir götürülmüş kiçik qardaşı bir neçə il sonra Ağabəyinə belə xəbər göndərdi: “Mən artıq böyüdüm və yetkinlik çağına çatdım.

Əsgər göndərməyin lazımdır. Onların yardımı və dəstəyi ilə bunları məğlub edək və mən də özümü bunların əlindən qurtarım”. Kökəm Yavquy oraya bir ordu göndərdi və onlar da Qara Şitin əsgərləri ilə qarşılaşdılar. Kökəm Yavquyun qardaşına orada Sərəng adını vermişdilər. Onların arasından çıxıb qardaşının əsgəri qüvvələrinə qoşuldu. Ordular qarşılaşanda tərəflər arasında böyük bir döyüş oldu; hər iki tərəfdən çox insan ölüb, yaralandı. Nəticədə geri çəkildilər. Ordu qərargaha çatanda Sərəng qardaşının hüzuruna gəlib yeri öpdü və başına gələnləri danışdı: “Mənə orada sərənglik (alaybəyi, çavuş?) və eşik ağalığı işini görməyimi əmr etmişdilər”. Kökəm Yavquy “burada da eyni işləri et” - deyə buyurdu.

Kökəm Yavquy iyirmi il padşahlıq etdi və qəflətən öldü. Sərəng qardaşının cəsədini bir tabuta qoyaraq bir il xəstə adı ilə saxladı və özü qapıda durub məmləkət işlərini gördü. Bir ildən sonra bəylər toplanıb gəldilər və Sərəngə belə dedilər: “Bir ildən bəri sən hökm edirsən; əgər qardaşın yaşayırsa onu bizə göstər. Yox, əgər ölmüşsə niyə gizlədirsən? Sən özün taxta çıxarsan”.

Sərəng onların onun padşah olmağına razı olduqlarını görəndə ağlayaraq “qardaşım bir il olar ki, ölmüşdür; ölkəmizin düşməni çox olduğundan, bu işin açılmamasını istəmişəm” - dedi.

Sonra qardaşını çölə çıxarıb torpağa tapşırıdılar və özü də padşah oldu. On il padşahlıq etdi. Nəhayət, vəfat edəndə, ondan sonra oğlu Səbuk Təkin padşah oldu. Ondən sonra oğlu Mahmud Səbuk Təkin hökmranlıq etdi ki, o, Qayı soyundan və nəslindəndir. On doqquz ..... idi və..... il padşahlıq etdi. Bəzi Hindistan şəhərlərini aldı. Bunun tarixinin hekayələri daha öncə geniş təsvir edilmişdir.

Ondan sonra oğlu Məsud padşah oldu. O, qış mövsümündə qışlamaq üçün Cürcan və Mazandarana gəldi. Toğrul Sultanın yaxınları və əqrəbaları, Qınıq Səlcuqun övladı və törəmələri Çağrı bəy və Davud Mərv, Bəlx və Herat vilayətlərini istila

etmişdilər. Sultan Məsud onlardan vergi istəyəndə vermədilər və cavab olaraq dedilər: “Biz ancaq özümüzə olanlara vergi veririk; çünki biz də Padşahlar soyundanıq”. Məsud şah bu il qışlamaq üçün Cürcan və Mazandarana gələndə Çağrı bəy və Davud qaçıb Mahmudluların əsas şəhəri Qəznəni almaq üçün məsləhətləşdilər. Məsud bu durumdan xəbər tutanda otuz min süvari ilə gəlib Mərv şəhərini mühasirəyə aldı. Qınıq Səlcuqun oğulları yardım üçün elçilər göndərdilər. Boyunlarına kəfən bağlayıb “sənə qulluq etmək arzumuzu göstəririk” - deyərək o gün tuzqu və taqar vergisini Məsuda göndərdilər. Gecən elçi və xəbərçilərə “Yaxşıca diqqət edin Məsudun ordugahı görün haradadır və nə durumdadır”, - deyə təlimat verdilər. Onlar yaxşıca araşdırıb yoxladıqdan sonra öyrəndiklərini bildirdilər. Çağrı bəy qapıya tam təchizatlı yüz süvari qoydu və onlara əmr etdi: “Gecə yarısı, namaz vaxtı diqqətli olmalısınız; hamımız bərabər çıxıb düşmənin üstünə gecə basqını edəcəyik”. Gecə müəzzin münəcaatda “[Ya Davud!] Biz səni yer üzündə xəlifə etdik”* ayəsini oxudu. Davud bunun nə demək olduğunu soruşdu. Öyrəndikdən sonra bunun özü üçün yaxşı taleh olduğunu başa düşüb, yenidən qulaq asdı. Hafiz deyirdi: “[Ya Məhəmməd!] De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah! Sən mülkü istədiyən şəxsə verər, istədiyən şəxsdən alarsan, istədiyən şəxsi yüksəldər və istədiyən şəxsi alçaldarsan. Xeyir yalnız Sənin əlindədir. Həqiqətən, Sən hər şeyə qadirsən!”**.

Davud bu ayənin də mənasını soruşub öyrəndi, onu da xeyirli sayıb ürəkləndi və cəsarəti artdı. Qardaşı Çağrı bəyə xəbər verib birlikdə ürəkləri, qəbləri tərtəmiz şəhərdən çıxdılar və bir

* *Qurani – Kərim. Sad surəsi, 26-cı ayə, səh. 456-457*

** *Qurani – Kərim. Ali-İmran surəsi, 26-cı ayə, səh. 46*

Bax: Qurani – Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edilən: Z. Bünyadov və V.Məmmədəliyev. Bakı, 1991.

neçə yerdən düşmənin üzərinə atıldılar. Əsgərlər dərhal Məsu-
du yaxalayıb Davudun yanına gətirdilər və ona təslim etdilər.
Səlcuq, Qınıq boyundan olub Türk padşahlarının çadır düzəldən
Keraküçi Xocanın oğlu Toqsurmuş soyundan idi. Həmçinin Sul-
tan Məhəmməd Xərzəmsahın ən qədim ulu babası da, Nuş-Tə-
kin Qurça olub Oğuz soyunun Bekdili övladlarındandır. Nuş-Tə-
kin Səlcuq sultanlarının qulluğunda olanlar arasında idi. Oğuz
soyundan padşahlar beş övladın nəslindən gəlir: Qayı, Yazır,
Eymur, Avşar və Bekdili. Bu boylardan başqa o birilərindən
padşah olmamışdır.

Salqurların hekayəsi də belədir: Şah Məliyin bəylərindən
olan Qınıq Qazıqurdun növərlərindən Salvur (Saluvur?) Dikli
adında bir bəy vardı. Deyirlər ki, şah Məliyin tar-mar edildiyi
vaxtlarda bütün Oğuz bəyləri Mərvdə toplanmışdılar. Salvur öz
qəbiləsindən on min ailə ilə birlikdə köç edib Xorasan sərhəd-
lərinə gəldi və Quhistan, Tabəs və İsfahan tərəfləri illərcə yağ-
ma etdi. Nəhayət, səlcuqlar bu ölkəni istila etdikləri vaxt həmin
Salvur onlarla birləşdi və uzun müddət onlara yardım etdi. Axır-
da onun uşaqları Fars tərəfə getdilər və o diyarı aldılar. Tarixdə
Salqurilər adlanan Fars Atabəyləri də onların soyundandırlar.

... adında bir başqa Oğuz bəyi də min atlı ilə Ceyhunun o biri
tərəfində yurd salmışdı. Qışlaq və yaylaq üçün Balqan dağlarına
və Xərzəm sərhədlərinə getdi. Onun uşaqları Qutluq bek, Qazan
bek və Qaraman bekdir. Onların soyları hələ də davam edir.

Rum Türkmənləri, Qaraman, Əşrəf və digər Türkmənlər,
Səlcuq, Sultan Toğrul Ruma getdiyi vaxt yanında olan həmin
iyirmi min türkmənlərdəndirlər.

Toğrul geri döndüyü zaman onlar orada yerləşdilər. Onların
bəyi və öndəri Qınıq soyundan Arslan Sultan idi.

Həmçinin Oğuzların parçalanıb dağıldıqları vaxt Şah Məliyin
Yazır boyundan bir bəyi və Əli xanın oğulları Qayaşqul və Və-
lixan (?) Yazır tərəfə getdilər; yer-yurd olaraq Hisar dağını seç-
dilər və orada yerləşib qaldılar. Onların övlad və nəsiləri o di-
yarda hələ də mövcuddurlar.

Oğuz və onun nəslinin əhvalı və açıqlanması, Türk Sultan və
hökmdarlarının anılması, Allahın yardımı ilə tamam oldu.

Gün xanın padşahlığı

[Ha: 377 a]

Tuman, Göl Erki, Qayı Yavqu xanlar
və Qorqut

[Ha: 387 a]

Oğuzun (və ya oğullarının) Samda qarşılanması

[Ha: 382 a]

Oğuz səfərlərindən dönərkən Uyğur və
Kanklılar tərəfindən qarşılanması

[Ha: 383 b]

BİBLİOQRAFIYA

Ahmet Ateş. Cami üt-tevarih, c. II, 4, cüz. Ankara, 1957, 5, cüz, Ankara, 1960. TTK - Yayımlı.

Березин И.Н. Сборник летописей. История монголов Рашид-Эддина. ТВОИАО, часть пятая, СПб, 1858.

Caferoğlu Ahmed. Kitab al-idrak li-lisan al-Atrak, Abu Naayan, İstanbul. 1931

Desmaisons Petr. Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Chazi Behadour Khan, Amsterdam. 1970

Ebulqazi Bahadur Han. Şecere-i Terakime. (Türkmenlerin Soykütüğü). Hazırlayan: Zuhul Kargi Ölmez, Ankara, 1996.

Əbülqazi Bahadır Xan. Səçərei - Tərakimə (Türkmenlərin soy kitabı). Tərcümə edən, öz söz və göstəricilərin müəllifi, İ.M.Osmanlı, Bakı, 2002.

Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı, 1992. Fars dilindən tərcümə, ön söz və şərhlər. R.M.Şükürovanındır.

İnan Abdülkadir. "Ebulqazi Bahadır Han ve Türkçesi", TDAY-Bulleten, 1957, 29 s.

İnan Abdülkadir. "Oğuz Destanındaki İrkıl Ata", Makaleler və İncelemeler (1), TTK, Ankara: 1987, s.196-197

İnan Abdulkadir. Onqon ve Tös kelimeleri hakkmda, Makaleler və İncelemeler, Ankara, 1987. s.

Jirmunskiy V.M. "Sirderya Boyunda Oğuzlara dair izler", TTK - Belleten, 1961, c. XXV, s. 97-100; 471-483

Kemal Eraslan. "Manzum Oğuzname", Türkiyat Mecmuasi, cild XVIII, 1973-1975. İstanbul, 1976, s. 169-244.

Kemal Eraslan. "Yazıcı-zadenin Oğuz-namesi", TDAY-Bulleten, 1992, Ankara, 1995, s.29-35.

Наделяев В.М., Д.М.Насилов, Е.Р.Тенишев, А.М.Щербак, Древнетюркский словарь, Ленинград, 1969.

Наджип Э.Н. Уйгурско-русский словарь, М.1968.

Osman Fikri Şertkaya. "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülahazalar". TDAY-Bulleten, 1992. Ankara, 1995, s. 9-27.

Ögel Baheddin. Turk Mitolojisi, TTK, Ankara. 1993, cilt. I. Paul Pelliot. Sur la Legende d' Uquz-Khan en Ecriture Oui goure. "T'oung Pao, 1930, XXVII, p. 247-358.

Paul Pelliot. Uyğur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine. Çeviren: Vedat Köken, Ankara. 1995. Türk Dil Kurumu yayımı.

Ратид-ад-дин. Сборник летописей. Перевод с персидского Л.А.Хетагурова. Т.1, кн. 1, М-Л, 1952.

Стори Ч.А. Персидская литература. Библиографический обзор. Пер. с английского Ю.Э.Бергеля. М-Л. Т. 3, Часть 1. М., 1972.

Sümer Faruk. "X Yüzyılda Oğuzlar", Dil-Tarih Coğrafiya Fakültesi Dergisi, 1958. cild XVI, sayı 3-4; səh. 131-162.

Sümer Faruk. "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", Dil-Tarih Coğrafiya Fakültesi Dergisi, 1959. cild XVII, sayı 3-4; səh. 359-455.

Sümer Faruk. Oğuzlar, Türk dilindən tərcümə edən Ramiz Əsgər, Bakı. 1992.

Toğan Zeki Velidi A. Oğuz Destanı. - Reşidəddin Oğuznamesi. Tercüme ve Tahlili, İstanbul. 1972.

Yahn Karl. Die Geschichte des Oğuzen des Raşid ad-din, mit 25 miniaturen und 26 Facsimiles, Wien. 1969.

Yazıcıoğlunun Tevarih-i Al-i Selcuk adlı eserinin başındaki Oğuz Destanından bir parça, TTAED, sayı II, 1934, səh. 243-250.

Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. М., 1965.

QISALTMALARIN SİYAHISI

- DTCFD** - Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya
Fakültesi Dergisi.
- ТВОИАО** - Труды Восточного отделения Императорского
Археологического общества.
- ТТАЕД**-Türk Tarih, Arkeologiya və Etnografya Dergisi.
- ТДАУ**-Türk Dilləri Araştırmaları Yayımı.
- ТТК** - Türk Tarih Kurumu Belleteni.

COĞRAFİ ADLAR GÖSTƏRİCİLƏRİ

- Abivərd 50
Ağdağ 61
Ağdiböri, dağ 31
Ağ qaya 22
Ağlı, keçid 67
Alataq, dağ 21, 31, 33
Almalıq 21, 22, 24, 61
Amul 49
Amu, çay 21
Amuyə, çay 51, 81, 83
Ananda, vilayət 79
Antakiya 34, 35, 41, 42
Araz, çay 32
Arran 31, 32
Asanaş 61
Astrabad 49
Atil, çay 23, 27, 53
Azərbaycan, ölkə 31
Bağdad 31, 32, 34, 44, 45, 62
Balqan, dağ 88
Basarqum 61
Basqurd 22, 61, 62
Bataq Səhr, bax: Antakya
Bayqız, vilayət 51
Bəəlbək, dağ 44, 45
Bəlx, vilayət 86
Bəsrə 45, 50, 62
Borsuq 16, 61
Bozyaxa 61
Buxara 20, 51
Buşəng 82
Ceyhun, çay 81, 88

Cürcan 86, 87
Çarkənd, vilayət 84
Çin, ölkə 20
Damavənd 49, 50
Dehistan 49, 50
Dəclə, çay 34
Dəməşq 34, 41, 42, 43, 44
Dərbənd, bax: Xəzər Dərbəndi
Div Qayası, dağ 75
Diyarbəkr, düz, dağ 31, 32, 33, 45
Endek, səhra 75
Ermən, ölkə 85
Fars, vilayət 47, 62
Fəramurzan 82
Firəng, ölkə 36, 37, 38, 39, 41, 42
Garcistan 21, 51
Gur, vilayət 21, 51
Gürqan 49, 50
Gürcü diyarı, bax: Gürcüstan
Gürcüstan, ölkə 31, 32, 33, 85
Herat 83
Herat, vilayət 50, 51, 86
Həmadan 48
Hind ölkəsi, bax: Hindistan
Hindistan, ölkə 20, 21, 86
Hisar, dağ 88
Xəlil, vilayət 43
Xəzər 20, 88
Xəzər Dərbəndi 27, 28, 29, 30, 53
Xorasan 49, 50, 81, 82, 83, 88
Xuzistan, vilayət 45
İkariyyə 20
İlik, vilayət 51
İndır-Tarıq 53

İpanç, şəhər 16
İraqi-Əcəm, vilayət 48, 50
İran, ölkə 82
İrbil 34
İsfahan 45, 46, 47, 62, 88
İsfərain 50
Kabil 21
Keran 50
Kirman, vilayət 47, 62, 83
K.r.l. 22, 62
Kuhistan 49, 50
Küləng 78, 81
Kür, çay 32
Kürdüstan, vilayət 33, 45
Kürtaq, dağ 16, 21, 51, 61
Küyükli Hisar 79
Qarcistan 51
Qarabağ 61
Qara Xul, bax: Qaranlıq Ölkə
Qaraqorum 16, 19
Qaraqum 16
Qaranlıq Ölkə 26, 27
Qarı Sayram, şəhər 16
Qarı Talas 77
Qayı Durdu 61
Qayı dərə 61
Qəznə 21, 83, 85, 87
Qıl-Barak, ölkə 24, 27
Qəzvin 48
Quhistan 88
Qum Senqri 61
Qur 51
Quta 43
Qüds, vilayət 43

Lur, dağ 45
Maçın, ölkə 20
Manda 81
Mavərənnəhr 20, 85
Mazandaran 49, 86, 87
Mədinə 44
Məkkə 44
Mərv 50, 82, 83, 85, 86, 87, 88
Misir, ölkə 34, 42, 43, 44
Mosul 34
Muğan 31, 32
Namalmuş 61
Nenkiyaş, ölkə 20
Nişapur 50
Oq qıran göy bulud 23
Ortaq, dağ 16, 21, 51
Pəncəb, Amu çayının qolu 21
Raqqa 31, 32, 34
Rey 48
Rum, ölkə 36, 37, 40, 41, 42, 85, 88
Sabalan, dağ 31
Sarı 49
Səbzevar 50
Səmərqənd 51
Səraxs, vilayət 50, 51, 82
Sayram 19, 20, 23, 61, 71
Suvar, ölkə 78
Şabəran (Şabran) 30
Şam 33, 34, 41
Şamaxı 29, 30
Şiraz 47
Şirvan 29, 30, 31
Tabəs 88
Tağluq 61

Talas, şəhər 16, 19, 20, 23, 24, 71
Tuğla, çay 19
Turqanlı taq, dağ 21
Turqunlu taq, dağ 21
Tus 50
Türkistan, el 16, 19, 21
Ucan, səhra 31
Ulu Bağur, qala 22
Uludağ, vilayət 20
Yalqız Ağac 51
Yaman-su, çay 53
Yar Senqri 61
Yemekən, vilayət 62
Yenikənd 53, 79, 81
Yeryurd 61
Zabil 21

ŞƏXS ADLARI GÖSTƏRİCİLƏRİ

Adəm 42, 44
Ad.n. U.k.tan 62
Ağım Yavquy, şah 85
Ala Atlı Kiş Derneklü Qayı İnal xan 63, 64
Alan, Yazır boyundan 62
Alayuntlu, Tağ (Dağ) xanın oğlu 59
Alkaravlı, Gün xanın oğlu 55
Alış Oğlu Olsun, Qurs Yaquyun naibi 63
Alp Tağvac, Arıqlı Arslan xanın oğlu 72
Amiran Kahin, bəy 83
Andlıq Sarıqulbaş, Qori xanın andası 75, 76
Arıqlı Arslan, Uyğur qəbiləsindən 71, 72
Arıqlı (Arqıllı?) İraq qula 29
Arslan, Toqsurmuş İçinin oğlu 83, 84, 85
Arslan xan, Oyunağın oğlu 78, 79, 80

Arslan Sultan, Qınıq boyundan 88
Atabəy Qardıçı, bax: Büqdüz Qardıçı
Avşar, Yulduz xanım oğlu, 57, 88
Ay xan, Oğuz xanım oğlu 35, 38, 56
Ayne xan 68, 69
Balqubek, Taş bekin oğlu 62
Bal Xatun, Arslan xanın böyük arvadı 78
Banu Xatun, bax: Bayır Xatun
Barmaqlıq Çosun Billik, Kanqlıların hökmdarı 28
Bayandır, Gök xanım oğlu 58
Bayat, Gün xanın oğlu 55
Bayat Dədə Gərənçük, bax: Qaru Dədə Gərənçük
Bayır Xatun, Buğra xanın arvadı 73, 74
Bilqutay?, bax: Yuşi Xoca
Beçenə, Gök xanın oğlu 58
Bekdili, Yulduz xanın oğlu 57, 88
Bek-Təkin, Buğra xanın oğlu 73
Buğra xan, Qara xanım oğlu 73, 74, 75, 76, 77
Bulan, Yazır boyundan 62
Buran, Şaban xanın oğlu 81
Bükdüz, Tenqiz (Dəniz) xanın oğlu 60
Büqdüz Qardıçı, Qılınc Arslanın vəziri 81, 82, 84
Çağrı bəy 86, 87
Çavuldur, Gök xanın oğlu 58
Çəbni, Gök xanın oğlu 58
Damqaq, Salur boyundan 63
Davud 86, 87, 88
Dib Çenqşu, Dökər boyundan 62
Dib Yavqu, Olcay xanın oğlu 16
Dib Yavquy, Gün xanın oğlu 61, 62, 63, 64
Dodurğa, Ay xanın oğlu 56
Duman, Qayı İnal xanın oğlu 64, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 71
Dökər, Ay xanın oğlu 56

Dönkə, İqdir boyundan 64
Dönkər, Bayandır boyundan 64
Dürkeş, Dib Çenqşunun oğlu 62
Erki, Dönkənin oğlu, bax: Göl Erki xan
Eymir, Taq (Dağ) xanın oğlu 59, 88
Əli xan, Buran xanın oğlu 81, 82, 83, 85, 88
Əsli xan 81
Firdovsi, İran şairi 77
Gevar Xatun, Arslan xanın arvadı 78
Gök xan, Oğuz xanın oğlu 35, 58
Göl Erki xan 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70
Gün xan, Oğuz xanın oğlu 35, 37, 52, 53, 54, 61
İqdir, Tenqiz (Dəniz) xanın oğlu, bax: Yiqdir
İl Arslan, Arslan xanın oğlu 80
İl Arslan, Toğrulun bəyi 85
İl-Təkin, Buğra xanın oğlu 73
İnal xan Sır Yavquy 21, 63
İnal Yavquy, Qoru Yasaq Yavquyun oğlu 63
İnalsir Yavquy, İnal Yavquyun oğlu 63
İrql Xoca 53, 54, 58, 61
İsa peyğəmbər 17
İt-Barak, bax: Qıl-Barak
Keraküçi Xoca 83, 88
Kökəm Yavquy, şah 85, 86
Küncə bəy, bəylərbəyi 74
Kür xan, Dib Yavqunun oğlu 16, 17, 18, 19
Küz xan 16, 17, 18, 19
Qara Alp, Qayı Yavquy xanın oğlu 71, 72
Qara Arslan xan, bax: Arslan xan
Qara uyli, Gün xanın oğlu 55
Qara xan, Dib Yavqunun oğlu 16, 17, 18, 73
Qara Xoca, Qorqutun atası 63
Qara xan, Uladmur xanın oğlu 72
Qaraman bek, Oğuz bəyi 88

Qara Sülük, Yuşi Xocanın oğlu 22, 23, 26, 27,
 28, 46, 52
 Qara Şit Yağı 22, 85, 86
 Qara Şit Yağı, Ulu Bağır qalasının hakimi 22
 Qardıçı, bax: Büqdüz Qardıçı
 Qaru Dədə Gərəncük, İnal Yavqyun bəyi 63
 Qayaşqul, Yazir boyundan 88
 Qaydu 16
 Qayı İnal xan, bax: Ala Atlı Kiş
 Derneklü Qayı İnal xan
 Qayı Yavqu, Duman xanın oğlu 68, 69, 70, 72
 Qayı, Gün xanın oğlu 54, 88
 Qaysan Qu, bax: Yuşi Xoca
 Qazan bek, Oğuz bəyi 88
 Qıl-Barak 24, 25, 26, 29, 53
 Qılinc Arslan, Əli xanın oğlu 81
 Qınıq Qazıqurd, bəy 82, 83, 88
 Qınıq, Tenqiz (Dəniz) xanın oğlu 60
 Qınıq Səlcuq 86, 87
 Qırqın, Yulduz xanın oğlu 57
 Qızıq, Yulduz xanın oğlu 57
 Qori xan, bax: Qori-Təkin
 Qorqut, bax: Bayat Dədə Gərəncük
 Qorqut, Qara Xocanın oğlu 63, 64, 65, 67, 70
 Qori Təkin, Buğra xanın oğlu 73, 74, 75, 76, 77
 Qoru Yasaq Yavquy, Qurs Yavqyun oğlu 63
 Qunçi 16
 Qurs Yavquy, Dib Yavqyun oğlu 63
 Qutluq bek, Oğuz bəyi 88
 Mahmud, Arslan xanın oğlu 80
 Mahmud, Səbuk Təkinin oğlu 86, 87
 Məhəmməd Mustafa, Peyğəmbərimizin
 mübarək adı 63
 Məsud, Mahmudun oğlu 86, 87, 88

Nuh, peyğəmbər 16
 Nuş-Təkin Qurca, Bekdili boyundan 88
 Oğuz Ağa, bax: Oğuz xan
 Oğuz xan, Qara xanın oğlu 16, 17, 18, 19, 20, 21,
 22, 23, 24, 25, 26, 28,
 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 35, 36, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 43, 44, 45, 46,
 47, 48, 49, 50, 51, 52,
 53, 54, 56, 57, 58, 59,
 61, 88
 Oksi, Salur boyundan, bax: Oksi Xoca
 Oksi Xoca, İnalsir Yavqyun vəziri 63
 Olcay xan, Yafəsin ayaması, bax: Yafəsin
 Or xan, Dib Yavqyunun oğlu 16, 17, 19
 Osman xan, Arslan xanın əmisi oğlu 81
 Oyunaq 78
 Salur, Taq (Dağ) xanın oğlu 59
 Salvur Dikli, Qınıq Qazıqurdun bəyi 88
 Saman Xuda, bax: Saman Yavquy
 Saman Yavquy, şah, Samanilərin ulu babası 85
 Sarı Qul 74
 Sarıqulbaş, Qori xanın andası 75, 76
 Səbuk Təkin, Sərəngin oğlu 86
 Səlcuq 88
 Sərəng, Kökəm Yavqyun qardaşı 86
 Sinmi (Tunesi) Oğul Yağma xan 20
 Sultan Qılinc Arslan, bax: Qılinc Arslan
 Sultan Məhəmməd Xərzəmsah 88
 Sultan Məsud, bax: Məsud
 Sultan Toğrul, bax: Toğrul
 Suvar, Arslan xanın qulamı 78, 79, 80, 81
 Şaban xan, Əsli xanın oğlu 81
 Şaban Xoca, İnalsir Yavqyun vəziri 63

TAYFA ADLARI GÖSTƏRİCİLƏRİ

Şah Məlik, Qılınc Arslanın ayaması 81, 82, 84,
85, 88
Taq (Dağ) xan, Oğuz xanın oğlu 35, 38, 58
Taş bek, Dökər boyundan 62
Təkfür xan, Rum hökmdarı 34,35, 36, 37, 38, 39
Təkür, bax: Təkfür xan
Tenqiz (Dəniz) xan, Oğuz xanın oğlu 35, 37, 60
Tikən Bilə Ər Biçkən Yavqu,
Qayı Yavqunun ayaması 69, 71, 72
Toğrul, Toqsurmuş İçinin oğlu 83, 84, 85, 86, 88
Tokuz Yavquy, şah 85
Toqsurmuş İçi, Keraküçi Xocanın oğlu 83, 88
Tuqaq, Toqsurmuş İçinin oğlu 83, 84, 85
Tülü Xoca, Bayandır boyundan 62
Uce xan, Ayne xanın oğlu 68
Ulad, Ulaşın oğlu 61
Uladmur Yavquy xan, Qayı Yavquy
xanın oğlu 71, 72, 73
Ulaş, Salur boyundan 61
Urca xan, Qara Alp xanın atası 72
Ürəgir, Taq (Dağ) xanın oğlu 59
Yafəs, Nuhun oğlu 16
Yaparlı, Ay xanın oğlu 56
Yavquy xan, bax: Dib Yavquy
Yazır, Ay xanın oğlu 56, 88
Yiqdır, Tenqiz (Dəniz) xanın oğlu 60
Yiva, Tenqiz (Dəniz) xanın oğlu 60
Yulduz (Ulduz) xan, Oğuz xanın oğlu 35, 37, 57
Yuşi Xoca, Qara Sülükün atası 22, 23, 27, 46, 52
Vəlixan, Yazır boyundan 88

Bayandırlar 62, 64
Bayatlar 63, 64
Bekdililər 88
Bozuqlar, el 52, 54, 61
Dökərlər 62
Erməni, xalq 85
Əsrəflər, Türkmən tayfası 88
Gürcü, xalq 32, 33
Xalaclar 49
Kandlılar, bax: Qanqlılar
Karlıqlar, bax: Qarluqlar
Qmıqlar 88
Qanqlılar 19, 28
Qaraman, Türkmən tayfası 88
Qarluqlar 51
Qayılar 86
Qıl-Baraklar, bax: İl-Barak 24, 25
Qıpçaqlar, tayfa 26, 53
Moğollar 19, 22
Monqollar, bax: Moğollar
Oğuzlar, tayfa 70, 71, 82, 83, 84, 88
Salqurilər, Fars Atabəyləri 88
Salurlar 63
Samanilər 85
Türklər 16, 19, 22, 26, 31, 34, 88
Türkmənlər 19, 88
Uyğurlar 19, 51, 71, 72, 85
Uçuqlar, el 52, 54, 58, 61
Yazırlar 62, 88
Yivalar 63

Rəşidəddin OĞUZNAMƏ

Bakı

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” NPB
2003

.....

Nəşriyyat redaktoru:	Safruh ATALI
Korrektor:	Allahverdi RAHİMOĞLU
Bilgisayar tərtibçisi:	Nərgiz YUSİFOVA
Dizayn:	Mətanət QARAXANOVA

Yığılmağa verilmiş	02.02.2003.
Çapa imzalanmış	04.04.2003.
Kağız formatı	60x84 1/16.
Şərti çap vərəqi	6,75
Sayı	250
Sifariş	113

Qiyməti müqavilə yolu ilə

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası”
Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi
Bakı - 370004, Böyük Qala küç., 41

Lisensiya: Seriya AV 022031. A-031. 17.03.1999

Kitab “ADİLOĞLU” MMC-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən istifadə olunmaqla
ofset üsulu ilə çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 38/3
Tel.: 98-68-25